

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
Α΄ ΚΥΚΛΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΝΕΩΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Επιβλέπων Καθηγητής: Κατερίνα Γαρδίκια
Μέλη Τριμελούς Επιτροπής: Ευάνθης Χατζηβασιλείου
Σπυρίδων Πλουμίδης

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΔΙΠΛΩΜΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

*Η Ελληνική κοινή Γνώμη Απέναντι στους Βούλγαρους
κατά το Διάστημα 1895-1908*

ΑΡΙΣΤΕΑ ΒΕΡΝΑΔΑΚΗ
Α.Μ.: 201529

ΑΘΗΝΑ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2018

Η σελίδα έχει μείνει σκόπιμα κενή

Φωτογραφία Εξώφυλλου: *Ο Δημήτρης Καλαποθάκης, η εφημερίδα «ΕΜΠΡΟΣ» και ο Αγώνας για την Μακεδονία συμμετείχαν σε μεγάλο βαθμό στην διαμόρφωση της ελληνικής κοινής γνώμης.*

ΑΦΙΕΡΩΣΗ: Στα παιδιά μου Κωνσταντίνα και Γιάννη

Η έγκριση της πτυχιακής εργασίας από το Τμήμα Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή τυχόν απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Τμήματος.

Δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα διπλωματική εργασία είναι εξ' ολοκλήρου δικό μου έργο κατά το οποίο ακολούθησα την πρέπουσα ακαδημαϊκή δεοντολογία αποφυγής λογοκλοπής (σωστή χρήση αναφορών κ.ο.κ.). Δηλώνω υπεύθυνα ότι έχω αποφύγει οποιαδήποτε ενέργεια καθιστά παράπτωμα λογοκλοπής. Γνωρίζω τη σοβαρότητα του παραπτώματος και ότι επισύρει ποινή ανακλήσεως του Μεταπτυχιακού Διπλώματος.

Υπογραφή συγγραφέα

Αριστέα Βερναδάκη

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να εξετασθεί η περίοδος 1895-1908,σε θεματα που άπτονται της ελληνικής κοινής γνώμης και στο πώς αυτή διαμορφώθηκε έναντι των Βουλγάρων.Πρόκειται για ένα χρονικό διάστημα κατά το οποίο συνέβησαν γεγονότα σημαίνοντα που απετέλεσαν το ορόσημο για τη διαμόρφωση μιας νέας περιόδου της νεώτερης ελληνικής ιστορίας.

Ο Τύπος της εποχής, έχοντας τη δυνατότητα επιρροής πάνω στη κοινή γνώμη,αντικατοπτρίζει την εθνική ιδεολογία αλλά και τη διαμορφώνει.Κατ αυτόν τον τρόπο,ό,τι ακριβώς συμβαίνει στην εξεταζόμενη εποχή ,διαφωτίζεται εν πολλοίς μέσα από τις εφημερίδες , οι οποίες καλύπτουν ένα ευρύ πολιτικό φάσμα και συμβάλλουν στη κοινωνική ,πολιτική και ιδεολογική εξέλιξη των ετών 1895-1908.

Abstract

The purpose of this thesis is to examine the period 1895-1908, on issues related to Greek public opinion and how it was shaped towards the Bulgarians. It is a period of time during which important events took place which established a landmark for the formation of a new period of modern Greek history.

The press at the time, having an influence on public opinion, reflects the national ideology which it also shaped, as well. Thus, events during the period under consideration were highlighted by the newspapers, which covered a broad political spectrum and contributed to the social, political and ideological developments of the years 1895-1908.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδα
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
1. Κεφάλαιο 1^ο – Η ίδρυση της βουλγαρικής Εξαρχίας. Ελλάδα, μακεδονική κρίση και διεθνές σκηνικό	
1.1 Γενικά	11
1.2 Η Ίδρυση της βουλγαρικής Εξαρχίας	12-13
1.3 Η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και το Συνέδριο του Βερολίνου	13-15
1.4 Η ελληνική αντίδραση απέναντι στη μακεδονική κρίση	16-17
1.5 Η οθωμανική πολιτική στην περιοχή της Μακεδονίας	17-19
1.6 Ο πόλεμος του 1897 και οι συνέπειες για την Ελλάδα	19-21
1.7 Η ελληνική πολιτική σκηνή μετά τον ατυχή πόλεμο και το διεθνές σκηνικό	21-29
2. Κεφάλαιο 2^ο – Ο Τύπος της εποχής	
2.1 Η λειτουργία του τύπου και η διαμόρφωση της κοινής γνώμης	30-32
2.2 Οι εφημερίδες της εποχής	32-49
2.3 Ο ρόλος του τύπου στην αφύπνιση της εθνικής συνείδησης	49-64
3. Κεφάλαιο 3^ο – Το μακεδονικό ζήτημα μέσα από τον τύπο: Η κοινή γνώμη της Ελλάδας έναντι των Βουλγάρων	
3.1 Η βαλκανική χερσόνησος ως πεδίο αναμέτρησης των αναδυόμενων εθνικισμών	65-68
3.2 Ο Τύπος στην Ελλάδα μετά τον ατυχή πόλεμο του 1897	68-90
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	91-94
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	95-99

Ευχαριστίες

Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου κ. Κατερίνα Γαρδίκια για την πολύτιμη καθοδήγηση που μου προσέφερε κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της παρούσας εργασίας καθώς και τα υπόλοιπα μέλη της τριμελούς επιτροπής κ. Ευάνθη Χατζηβασιλείου και κ. Σπυρίδωνα Πλουμίδα.

Επιπρόσθετα, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου και για την υποστήριξη που μου προσέφερε στην προσπάθειά μου να ολοκληρωθεί η εργασία αυτή.

Εισαγωγή

Η περίοδος 1895-1908 είναι μια εποχή κατά την οποία τα εθνικά ζητήματα και η επιδίωξη για την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, αποτελούν το επίκεντρο όλων των εξελίξεων. Φαινόμενα όπως, η έξαρση του πατριωτικού φρονήματος (όπως αυτή εμφανίζεται μέσα από τις διάφορες εθνικές και εν πολλοίς οδυνηρές περιπέτειες), καλλιεργούνται κι ενισχύονται μέσα από τον ελληνικό Τύπο ο οποίος λειτουργεί ως βασικός καθοδηγητής στην διαμόρφωση και προσανατολισμό των εκφάνσεων της ελληνικής κοινωνίας την συγκεκριμένη χρονική στιγμή.

Ειδικότερα, ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 που επέφερε συνέπεια την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου, προκάλεσε την αφύπνιση της ελλαδικής αστικής τάξης η οποία στηρίχθηκε ηθικά και πνευματικά από σύσσωμη την τότε ελληνική διανόηση.

Η ελληνική αστική τάξη αντιλήφθηκε πλήρως τα πολιτικο – οικονομικά δεδομένα εκείνης της εποχής και άρχισε να επιδίδεται σε έναν αγώνα διαμόρφωσης τόσο του πολιτικοοικονομικού όσο και του κοινωνικού σκηνικού.

Πρακτικά αρχίζει να προλειαίνεται το έδαφος για πολιτικές ανατροπές (ως κορυφαία της εποχής θα μπορούσαμε να σημειώσουμε το κίνημα του 1909), το οποίο με τη σειρά του θα επιφέρει σωρεία αλλαγών και γεγονότων στην χώρα και στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή.

Κατά συνέπεια τα έτη 1895-1908 αποτελούν ένα ιδιαίτερο ορόσημο για τη διαμόρφωση μια νέας περιόδου της νεότερης ελληνικής ιστορίας καθώς επιτεύχθηκαν οι πολιτικο-οικονομικές και κοινωνικές προϋποθέσεις για την μεταγενέστερη εθνική εξόρμηση των βαλκανικών αγώνων.

Στο πλαίσιο αυτό, για την μελέτη της περιόδου, πολύτιμος αρωγός μας αναδεικνύεται ο ελληνικός Τύπος ο οποίος εκφράζει συχνά τα διχασμένα εθνικά αισθήματα, τους ιδεολογικούς αγώνες και τις ιδεολογικές αναζητήσεις. Αυτό που σηματοδοτεί την περίοδο που εξετάζουμε, είναι η αντίθεση μεταξύ ήττας και κάμψης του εθνικού φρονήματος και νίκης – έξαρσής του.

Μέσα από τη μελέτη λοιπόν του Τύπου, γίνεται σαφής η εξέλιξη της ιδεολογικής

προετοιμασίας του Έθνους. Η δυναμική εξέλιξη του έντυπου λόγου αποκαλύπτεται μέσα από διαδοχικές αναγνώσεις που διαφωτίζουν τα ερωτήματα που ανακύπτουν κατά την έρευνα καθώς ο Τύπος όχι μόνο αντανάκλα την εθνική ιδεολογία αλλά επιπρόσθετα την διαμορφώνει, χάρη στη δυνατότητα επιρροής πάνω στη κοινή γνώμη.

Ο σκοπός της εργασίας αυτής είναι μέσα από την προσέγγιση της κοινής γνώμης και των συλλογικών νοοτροπιών της εποχής να υπάρχει η δυνατότητα της διατύπωσης συμπερασμάτων σε ζητήματα μείζονος σημασίας.

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας, θα επιχειρηθεί η οριοθέτηση του πεδίου έρευνας, ενώ θα παρουσιαστούν τα πλαίσια μέσα στα οποία κινείται η Ελλάδα την δεδομένη εποχή σε σχέση με την κρίση στη γεωγραφική περιοχή της Μακεδονίας και θα γίνει αναφορά των βασικών πηγών από τις οποίες αντλήθηκε το παρόν υλικό.

Η προσέγγιση της έρευνάς πραγματοποιείται μέσα από τις εφημερίδες της εποχής που καλύπτουν ένα διευρυμένο ευρύ πολιτικό φάσμα. Εξετάζεται κυρίως ο αθηναϊκός Τύπος, και παρουσιάζεται η επίδραση και καθοριστική συμβολή τους στη κοινωνικοπολιτική και ιδεολογική εξέλιξη της περιόδου 1895-1908.

Εφημερίδες όπως η *Αθήναι* , η *Ακρόπολις*, η *Αστραπή* , το *Εμπρός* , η *Εστία* , η *Εφημερίς* , οι *Καιροί* , το *Νέον άστυ* , η *Πατρίς* , η *Πρωία* , το *Σκριπ* , το *Άστυ* , ο *Χρόνος* εκφράζουν και καθοδηγούν τους ευρύτερους στόχους της εθνικής ζωής κατά την εξεταζόμενη εποχή επιχειρώντας ευρύτερες κοινωνικοπολιτικές και ιδεολογικές αναζητήσεις.

Κεφάλαιο Πρώτο

Η ίδρυση της βουλγαρικής Εξαρχίας. Ελλάδα, μακεδονική κρίση και διεθνές σκηνικό

1.1 Γενικά

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα άρχισε να κάνει έντονα την εμφάνισή του τόσο στην Ανατολική όσο και στη Νότια Ευρώπη ένα κίνημα προερχόμενο από τους σλαβικούς λαούς που είχαν ως στόχο τους να προστατεύσουν και να οργανώσουν τη σλαβική τους κουλτούρα. Ο Πανσλαβισμός, όπως ονομάστηκε το κίνημα αυτό χαρακτηρίστηκε από μια έντονη εθνικιστική φιλολογία και από το 1848 έλαβε μια πιο πολιτική χροιά. Βασικός εμπνευστής τους υπήρξε ο τσάρος της Ρωσίας Αλέξανδρος ο Γ΄ του οποίου το όραμα συνίστατο στη συνενωση όλων των σλαβικών λαών των Βαλκανίων, υπό την καθοδήγηση ή την επικυριαρχία της <<Μητέρας Ρωσίας>> και μέσω αυτής στην πραγματοποίηση της ρωσικής εξόδου στη Μεσόγειο¹

Οι μόνιμες βλέψεις της Ρωσίας προς το νότο απέκτησαν το ιδεολογικό τους έρεισμα και στο όνομα της προστασίας των Χριστιανικών λαών στο εσωτερικό της στράφηκαν κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το 1853 – 1856, μια μεγάλη κρίση του Ανατολικού Ζητήματος που ξέσπασε και η οποία ξεκίνησε από μια οξύτατη διαφωνία μεταξύ Καθολικών κι Ορθοδόξων για την κατοχή των προσκυνημάτων των Αγίων Τόπων, κατέληξε στον Κριμαϊκό Πόλεμο, ο οποίος έληξε με τη νίκη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο πλευρό της οποίας πρόσκεινταν οι Άγγλοι και οι Γάλλοι εναντιωνόμενοι στις ρωσικές βλέψεις. Τότε ο Σουλτάνος, με την έκδοση ενός διαταγματος, του Χάτι Χουμαγιούν (1856) υποχρεώθηκε να παραχωρήσει προνόμια σε όλους ανεξαιρέτως τους υπηκόους της αυτοκρατορίας, μωαμεθανούς και μη.²

Έκτοτε, η Ρωσία επιδίωξε με έντονο ζήλο την εθνικιστική αφύπνιση των νότιων σλαβικών φύλων και ιδιαίτερα της Βουλγαρίας, που μετά από τόσους αιώνες

¹ *Pan –Slavism*, Sandor Kostya, Danubian Press Inc, 1991 σελ.5-7

² βλ. Στέφανος Παπαδόπουλος, <<Ο Κριμαϊκός Πόλεμος και ο Ελληνισμός>>, Ι.Ε.Ε, τόμος ΙΓ΄, ΣΕΛ. 143-168

Οθωμανικής κυριαρχίας είχε εξασθενήσει. Με πρωτοβουλία λοιπόν της Ρωσίας Βούλγαροι επιστήμονες στέλνονταν για σπουδές στην Αγία Πετρούπολη και επέστρεφαν ώστε να εξαπλώσουν τον σλαβικό εθνοφυλετισμό. Έτσι, το εθνικό συναίσθημα των Βουλγάρων γρήγορα άρχισε να παίρνει μεγάλες διαστάσεις και στρεφόταν, εκτός των Οθωμανών, εναντίον του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης.³

Η ανάπτυξη μιας βουλγαρικής αστικής τάξης θα καθόριζε στη συνέχεια τη σχέση των Βουλγάρων με τις άλλες εθνοτικές ομάδες του βαλκανικού τους περιβάλλοντος. Όπως επισημαίνει ο Σπυρίδων Πλουμίδης «... οι δημόσιοι λειτουργοί και οι ελεύθεροι επαγγελματίες, κυρίως δικαστικοί, εκπαιδευτικοί, εκδότες εφημερίδων, ιατροί και δικηγόροι, διαπνέονταν από εθνικισμό περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη κοινωνική ομάδα, είχαν αναγάγει την εθνική ομοιογένεια σε ύψιστο ιδανικό και κρατικό συμφέρον και αντιμετώπιζαν τις ελληνικές κοινότητες με εχθρότητα και καχυποψία.»⁴

1.2 Η Ίδρυση της βουλγαρικής Εξαρχίας

Μετά το Χάτι Χουμαγιούν του 1856, το Πατριαρχείο αρχικά κράτησε μια μετριοπαθή πολιτική απέναντι στις ήδη εμφανιζόμενες αντιδράσεις των Βουλγάρων. Το 1858 πραγματοποιήθηκε συνέλευση αντιπροσώπων στο Πατριαρχείο, στην οποία συμμετείχαν και Βούλγαροι. Όμως, οι υπερβολικές αξιώσεις τους για σχεδόν πλήρη αυτονομία του βουλγαρικού κλήρου και επέκτασή του στις λεγόμενες μικτές περιοχές, δήλωναν ξεκάθαρα τον εθνοφυλετικό χαρακτήρα τους.

Το Πατριαρχείο αντιπρότεινε ένα σχέδιο 15 άρθρων με αρκετές υποχωρήσεις, που έγινε αρχικά δεκτό από τη μετριοπαθή μερίδα των Βουλγάρων αλλά τελικά απορρίφθηκε. Ακολούθησε μια σειρά διαβουλεύσεων που θα καθόριζαν σε ποιες επαρχίες θα τοποθετούνταν Βούλγαροι ιερείς, υπό τη σκέπη πάντα του Πατριαρχείου. Το 1867 το ζήτημα φάνηκε πως θα λυθεί μετά τις προτάσεις του Πατριάρχη Γρηγορίου Στ' για αυτοδιοικούμενη Βουλγαρική Εκκλησία στις βόρειες περιοχές, που θα είχε όμως πνευματικούς δεσμούς με το Πατριαρχείο.⁵

³ (ο.π)

⁴ Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, *Εθνοτική συμβίωση στα Βαλκάνια. Έλληνες και Βούλγαροι στη Φιλιππούπολη, 1878-1914*, Αθήνα: Πατάκης, 2006, σελ. 63.

⁵ Χαράλαμπος Παπαστάθης, *Η Εκκλησία και ο Μακεδονικός Αγώνας*, Συμπόσιο Μακεδονικού Αγώνα, (Θεσσαλονίκη: IMXA, 1987), σελ. 64-66

Ομοίως με τα προηγούμενα, το σχέδιο αυτό δεν έγινε αποδεκτό από τους Βουλγάρους και η οθωμανική διοίκηση ύστερα από ρωσικές πιέσεις αναγνώρισε με φερμάνι του 1870 την Αυτοκέφαλη Βουλγαρική Εκκλησία με επικεφαλής έξαρχο. Το φερμάνι όριζε τη δικαιοδοσία της Εξαρχίας ανάμεσα στην οροσειρά του Αίμου και τον Δούναβη μαζί με την Δοβρουτζά, ενώ επεκτάθηκε αργότερα δυτικά στην ζώνη των Σκοπίων, του Κιουστεντίλ, της Αχρίδας και των Βελεσσών. Από τις παραπάνω περιοχές εξαιρούνταν η παραθαλάσσια περιοχή της Βάρνας, η Φιλιππούπολη, η Στενήμαχος και τα γύρω χωριά τους, όπου ζούσαν ελληνικοί πληθυσμοί.⁶

Η πανορθόδοξη Σύνοδος που συγκλήθηκε το 1872 κήρυξε ως σχισματική την Βουλγαρική Εξαρχία λόγω του καθαρά εθνοτικού χαρακτήρα της και της μη μνημόνευσης του Πατριάρχη κατά τις λειτουργίες, γεγονότα παράτυπα σύμφωνα με την ορθόδοξη παράδοση. Έτσι, προκλήθηκε το σχίσμα στην Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία που εξυπηρετούσε συνάμα τα συμφέροντα των Οθωμανών, καθώς αποφεύχθηκε προσωρινά η κοινή δράση των χριστιανών εναντίον τους. Επίσης, ο άκρατος εθνοφυλετισμός της Εξαρχίας καθόρισε την ταύτιση της έννοιας του εξαρχικού με αυτή του Βούλγαρου. Δεν είναι τυχαίο που η ίδρυση της Βουλγαρικής Εκκλησίας αποτελεί την απαρχή του Μακεδονικού Ζητήματος, που μετατράπηκε σε ένοπλη αντιπαράθεση κατά τις επόμενες δεκαετίες.

1.3 Η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και το Συνέδριο του Βερολίνου

Τα χρόνια μετά την ίδρυση της Εξαρχίας οι Βούλγαροι ενέτειναν τις προσπάθειές τους να διεισδύσουν όλο κι νοτιότερα. Ακόμα και σε περιοχές που το βουλγαρικό στοιχείο αποτελούσε μειοψηφία, όπως η Καστοριά, ξεκίνησε η οικοδόμηση βουλγαρικών σχολείων καθώς και ο διορισμός εξαρχικών δασκάλων και ιερέων.

Οι ελληνικές κοινότητες αντίστοιχα προέβησαν στην ίδρυση αρκετών σχολείων στην προσπάθειά τους να αντιμετωπίσουν την πρόκληση αυτή. Από την άλλη οι Οθωμανοί παρέβλεπαν τι δράσεις εξαρχικών εναντίον του ελληνισμού κι αγνοούσαν τις αντιδράσεις των κατά τόπους πατριαρχικών μητροπολιτών. Παράλληλα, την ίδια περίοδο, πολλά ρουμανικά σχολεία εμφανίζονται καθώς η ρουμανική προπαγάνδα

⁶ Ευάγγελος Κωφός, *Ο ελληνισμός την περίοδο 1869 – 1881*, (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1981), σελ. 18

επεδίωξε την εθνολογική ταύτιση των Βλάχων του ελληνικού χώρου με τους Ρουμάνους της Μολδοβλαχίας. Γενικότερα όμως η κατάσταση των ελληνικών πληθυσμών της Μακεδονίας επιδεινώθηκε άρδην λίγο πριν την κήρυξη του Ρωσοοθωμανικού πολέμου το 1877.⁷

Άτακτοι τουρκαλβανοί ληστές από την περιοχή της Δίβρας επωφελήθηκαν από τη γενικότερη αναρχία που επικρατούσε στο εσωτερικό της οθωμανικής αυτοκρατορίας και προέβησαν σε εκτεταμένες επιδρομές εναντίον των ελληνικών οικισμών της Βορειοδυτικής Μακεδονίας, που μπορούν να συγκριθούν μόνο με αυτές που έγιναν τον προηγούμενο αιώνα κατά τα Ορλωφικά. Στην περιοχή της Καστοριάς δολοφόνησαν τον πρόκριτο της Βασιλειάδας και λεηλάτησαν τα χωριά Βλάστη, Εμπόριο και Εράτυρα (Σέλιτσα).⁸

Επίσης, την πόλη συνέχισαν να διοικούν τουρκαλβανοί τοπάρχες, οι οποίοι εφάρμοζαν καταδυναστευτικές πρακτικές και έκαναν αφόρητη τη ζωή των Ελλήνων.

Στον πόλεμο αυτό ,σύμμαχοι της Ρωσίας ήταν η Ρουμανία, η Βουλγαρία ,το Μαυροβούνιο και η Σερβία που ως υπόδουλες βαλκανικές εθνοτητες ευελπιστούσαν στην ανεξαρτησία του αν η Ρωσία ήταν ο νικητής της αναμέτρησης αυτής. Οι Οθωμανοί τελικά υπέστησαν ήττα , η οποία είχε ως αποτέλεσμα την υπογραφή της ταπεινωτικής για αυτούς συνθήκης του Αγίου Στεφάνου ,στις 3 Μαρτίου του 1878 που υπεγράφη μεταξύ του Ρώσου πρεσβευτή Ιγνάτιεφ και του Σαφβέτ πασά.⁹ Με τη συνθήκη αυτή, η Σερβία, η Ρουμανία και το Μαυροβούνιο ανεξαρτητοποιήθηκαν ενώ η Βουλγαρία ,η Βοσνία και η Ερζεγοβίνη καθίσταντο αυτόνομες. Όσον αφορά στη Ρωσία, οι προσπάθειές της να κάνει τη Βουλγαρία έναν ισχυρο παράγοντα στην περιοχή εναντίον των Οθωμανών λειτουργώντας και ως δικό της υποχείριο στα Βαλκάνια, ευοδώθηκαν, καθώς στην τελευταία παραχωρήθηκαν εδάφη δυσανάλογα με τον πληθυσμό της και κυρίως εις βάρος των ελληνικών συμφερόντων.¹⁰

Η αντίδραση από την ελληνική πλευρά ήταν έντονη. Υποβλήθησαν πολλά

⁷ Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, *Ο βόρειος ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894). Απομνημονεύματα Αναστάσιου Πηχεώνα*, (Θεσσαλονίκη:IMXA, 1983), σελ.75

⁸ Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, *Ο βόρειος ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894). Απομνημονεύματα Αναστάσιου Πηχεώνα*, (Θεσσαλονίκη:IMXA, 1983), σελ.75

⁹ Ευάγγελος Κωφός, <<Η Ανατολική κρίση>>, Ι.Ε.Ε τόμος ΙΓ, σσ.326-353

¹⁰ Ο.π.

υπομνήματα διαμαρτυρίας που προβλημάτισαν τη Ρωσία. Ακόμη, οι όροι της συνθήκης απορρίφθηκαν από τις δυτικές δυνάμεις, καθώς φοβήθηκαν την μονομερή λύση εις όφελος των Ρώσων.

Προκειμένου να αντιμετωπιστεί η διαμορφωθείσα κατάσταση τον Ιούνιο του 1878 συγκλήθηκε το Συνέδριο του Βερολίνου, όπου συμμετείχαν εκπρόσωποι από όλα τα εμπλεκόμενα κράτη (δυτικές και κεντρικές ευρωπαϊκές δυνάμεις, Ρωσία, Οθωμανική Αυτοκρατορία, βαλκανικά κράτη). Εκεί αποφασίστηκε ο δραστικός περιορισμός των βουλγαρικών εδαφών και η ίδρυση της αυτόνομης Ανατολικής Ρωμυλίας. Για την Ελλάδα προβλεπόταν σε θεωρητική βάση η διευθέτηση της συνοριακής γραμμής με την Τουρκία, που έληξε τρία χρόνια αργότερα με την προσάρτηση της Θεσσαλίας.

Η κρίση του Ανατολικού Ζητήματος κατά τα έτη 1875-1878 και το εδαφικό καθεστώς που προέκυψε από το Συνέδριο του Βερολίνου (1878) αποτέλεσαν την πρώτη, ταυτόχρονη δικαίωση της «αρχής των εθνοτήτων» σε πολλές περιοχές των Βαλκανίων.¹¹

Ένα χαρακτηριστικό δείγμα για τον τρόπο που λειτούργησε η «αρχή των εθνοτήτων» στη γεωπολιτική πραγματικότητα της Νοτιοανατολικής Ευρώπης προϋπέθετε την υποκίνηση των τοπικών εθνικισμών για την υλοποίηση των αντίστοιχων γεωπολιτικών επιδιώξεων των Μεγάλων Δυνάμεων. Το πρώτο (μετά το Συνέδριο του Βερολίνου) επεισόδιο της μακράς αυτής διαδικασίας ήταν η κρίση που ακολούθησε την προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας στην ηγεμονία της Βουλγαρίας το Σεπτέμβριο του 1885.

Το «πραξικόπημα», όπως από πολλούς ονομάστηκε, της Ανατολικής Ρωμυλίας δεν ήρθε ως κεραυνός εν αιθρία μιας και η ύπαρξη σημαντικής βουλγαρικής παρουσίας στα εδάφη της καθιστούσε προφανή την πιθανότητα ενωτικής κίνησης με τη Βουλγαρία. Τα πρώτα όμως χρόνια μετά την Ανατολική Κρίση του 1875-1878 η Ρωσία έδειξε μειωμένο ενδιαφέρον για τις Βαλκανικές υποθέσεις και ξανάστρεψε το ενδιαφέρον της στον πλήρη έλεγχο της Κεντρικής Ασίας.

¹¹ Ζήσης Φωτάκης 'Ο Τρικούπης και η Κρίση της Ανατολικής Ρωμυλίας, 1885-1886' Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, (Γ' συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών). Ημερομηνία πρόσβασης 2 Απρίλιος 2018 Πηγή: http://www.eens-congress.eu/?main_page=1&main_lang=de&eensCongress_cmd=showPaper &eens Congress_id=39

1.4 Η ελληνική αντίδραση απέναντι στη μακεδονική κρίση

Ένα από τα πιο σπουδαία ζητήματα που απασχόλησαν την Ελλάδα αμέσως μετά τις συνθήκες του Αγίου Στεφάνου και του Βερολίνου, υπήρξε το Μακεδονικό. Το Μακεδονικό Ζήτημα ήταν επιμέρους θέμα του ευρύτερου Ανατολικού ζητήματος, αν και ιδιαίτερα περίπλοκο.

Ο όρος Μακεδονία παραπέμπει σε μία γεωγραφική περιφέρεια που ταυτίζεται εκτός από το αρχαίο βασίλειο του Φιλίππου και με την ομώνυμη επαρχία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Γεωγραφικά η Μακεδονία προσδιοριζόταν τον 19ο αιώνα από τον Όλυμπο στα νότια μέχρι τον Αίμο στα βόρεια κι από τη Ροδόπη στα ανατολικά μέχρι τη λίμνη της Οχρίδας στα δυτικά.

Ωστόσο, αυτό που εποφθαλμιούσαν τα όμορα κράτη, όπως η Ελλάδα και η Σερβία αλλά και το αναδυόμενο βουλγαρικό έθνος ήταν η στρατηγική της θέσης και όχι ο πλούτος της.¹² Μια πανσπερμία εθνοτήτων και λαών κατοικούσαν εκεί ενώ η φθίνουσα πορεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθώς και οι διεθνείς ανταγωνισμοί του Ανατολικού Ζητήματος ανέδειξαν το Μακεδονικό σε μείζον εθνικό και περιφερειακό θέμα.

Ήδη από το 1894 ιδρύεται η Εθνική Εταιρεία, (μια στρατιωτική και κατά βάση εθνικιστική οργάνωση) που διαδραμάτισε έναν πολύ ουσιαστικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, με απόχρωση κυρίως αντισλαβική. Η ελληνική αλυτρωτική πολιτική αποκτούσε τώρα ένα νέο προσανατολισμό που σχετιζόταν με το βουλγαρικό σχίσμα και την κρίση του 1875-1878 και δεν αποτελούσε αποκύημα κάποιας ιδιαίτερης όξυνσης ανάμεσα στην Αθήνα και τη Σόφια κατά το τέλος του 19^{ου} αιώνα.

Ένας δεύτερος σημαντικός παράγοντας που επηρέασε το Μακεδονικό Ζήτημα ήταν η εμφάνιση δύο αντίπαλων οργανώσεων, της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής οργάνωσης (της IMRO), η οποία ιδρύθηκε το 1893 στη Θεσσαλονίκη και του Ανώτατου Μακεδονικού Κομιτάτου (του SMAC). Στόχος της πρώτης ήταν μια πλήρως αυτόνομη Μακεδονία μέσω μιας μαζικής εξέγερσης με απώτερο στόχο και τη

¹² Georges Castellan. *Ιστορία των Βαλκανίων 14^{ος} – 20^{ος} αι*, μτφ. Βας. Αλιφέρη (Αθήνα: Γκοβοστής, 1991), σελ. 487

συμπερίληψη της αυτόνομης Μακεδονίας σε μια Βαλκανική ομοσπονδία.¹³

Το έτος 1895 ιδρύθηκε στη Σόφια το Ανώτατο Μακεδονικό Κομιτάτο, μια βουλγαρική πολιτικοστρατιωτική εθνικιστική επαναστατική οργάνωση που έδρασε στην περιοχή της Μακεδονίας και της Θράκης έχοντας ως σκοπό την προσάρτηση των παραπάνω περιοχών στην Ηγεμονία της Βουλγαρίας.

Αρχικά, προσπάθησαν να προκαλέσουν πόλεμο ανάμεσα στην Βουλγαρία και την Τουρκία επιζητώντας τη βοήθεια του βουλγαρικού στρατού. Όταν όμως οι προσδοκίες τους διαψεύστηκαν, κατέφυγαν στην άσκηση τρομοκρατίας και κατά των Οθωμανών και κατά των Ελλήνων, όπως και άλλων εθνοτήτων που ήταν εγκατεστημένες στις περιοχές αυτές.¹⁴

Εντούτοις, όταν τα ελληνικά αντάρτικα σώματα της Εθνικής Εταιρείας εισέβαλαν στη Μακεδονία, το καλοκαίρι του 1896, η Αόρατη Αρχή της Εθνικής Εταιρείας προόριζε τους αντάρτες να λειτουργήσουν ως «ένοπλος διαδήλωσης κατά των Βουλγάρων επιδρομέων νεμομένων δικαιώματα ελληνικά».¹⁵

Στην ουσία όμως ο κατεξοχήν αντίπαλος είναι κατά βάση κάποιες οθωμανικές στρατιωτικές δυνάμεις τόσο του επίσημου οθωμανικού κράτους όσο και παρακρατικές.

Ο σλαβικός κίνδυνος κυριαρχούσε στις συνειδήσεις των Ελλήνων και αναλόγως των δραστηριοτήτων που συντονίζονταν από τη Βουλγαρική Εξαρχία στη Μακεδονία, άλλοτε βρισκόταν σε έξαρση κι άλλοτε σε ύφεση. Όσον αφορά στους φιλελληνικούς κύκλους της Ευρώπης, διάχυτη ήταν η πεποίθηση ότι ο κυρίαρχος στόχος της Εθνικής Εταιρείας ήταν η εξέγερση εναντίον της Πύλης.

1.5 Η οθωμανική πολιτική στην περιοχή της Μακεδονίας¹⁶

Η Πύλη επέτρεψε στην Εξαρχία να επεκτείνει τη δραστηριότητά της και πέρα από τις περιοχές που το 1878 έμελλε να αποτελέσουν τη βουλγαρική ηγεμονία. Οι Οθωμανοί

¹³ Ιωάννης Μαζαράκης, <<η Μακεδονία στις παραμονές του αγώνα>>Ι.Ε.Ε, τόμος ΙΔ, σελ. 220-254

¹⁴ Ο.π.

¹⁵ Ζήσης Φωτάκης 'Ο Τρικούπης και η Κρίση της Ανατολικής Ρωμυλίας, 1885-1886' Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, (Γ' συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών). Ημερομηνία πρόσβασης 2 Απρίλιος 2018 Πηγή: http://www.eens-congress.eu/?main_page=1&main_lang=de&eensCongress_cmd=showPaper&eensCongress_id=39

¹⁶ D. Dakin, "Ο ελληνικός αγώνας στη Μακεδονία 1897-1913", εκδ. Αδερφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1996, σσ.136-148.

έτρεφαν την ελπίδα ότι τα σλαβικά φύλα των περιοχών που διεκδικούσαν οι Σέρβοι Θα στρέφονταν προς το νέο millet (ή «εθνότητα») και όχι προς το ταραχοποιό σερβικό κράτος.

Προσδοκούσαν, επίσης, ότι το νέο αυτό millet θα μείωνε την επιρροή του Ελληνισμού στη Μακεδονία, καθώς οι Οθωμανοί γνώριζαν, ακόμη κι αν η Ευρώπη το αγνοούσε, ότι ο Ελληνισμός αποτελούσε ισχυρότατη δύναμη στο χώρο αυτό. Η οθωμανική πολιτική ακολουθούσε την αρχή «διαίρει και βασίλευε». Παρ' όλο που οι Τούρκοι έτρεφαν αρκετές επιφυλάξεις απέναντι στους Βούλγαρους, (εξαιτίας των δεσμών τους με την αυτοκρατορική Ρωσία), σε τελική ανάλυση η δημιουργία της Εξαρχίας φαινόταν τη στιγμή εκείνη να εξυπηρετεί τα συμφέροντα της Αυτοκρατορίας.

Η συγκατάθεση της Πύλης το 1872 στη δημιουργία βουλγαρικών μητροπόλεων στην Αχρίδα και τα Σκόπια, δεν αποτέλεσε έκπληξη. Βέβαια, οι μητροπόλεις αυτές δεν μακροημέρευσαν καθώς οι Οθωμανοί τις κατάργησαν μετά τη βουλγαρική εξέγερση που εκδηλώθηκε κατά τη διάρκεια του σερβο-τουρκικού πολέμου του 1876.

Παρ' όλα αυτά, είχαν τεθεί τα θεμέλια για μια βουλγαρική εκκλησιαστική οργάνωση στις δύο αυτές περιοχές, η οποία επιβίωσε και αναπτύχθηκε και μετά την απομάκρυνση των δύο ιεραρχών της. Πολλοί ιερείς και δάσκαλοι είχαν σταλεί στη Μακεδονία, όπου άνοιξαν σχολεία με πόρους που προέρχονταν κυρίως από τη Ρωσία. Με τη σύσταση της βουλγαρικής Ηγεμονίας το 1878 και την αποτυχία (εξαιτίας της παρέμβασης των Μεγάλων Δυνάμεων), του σχεδίου για τη Μεγάλη Βουλγαρία του Αγίου Στεφάνου, η Εξαρχία, με τη συνδρομή του βουλγαρικού κράτους, ενέτεινε τις προσπάθειές της για την εξάπλωση της βουλγαρικής Εκκλησίας στη Μακεδονία.

Η προσπάθειά της βρήκε απήχηση ανάμεσα στο σλαβόφωνο στοιχείο που αισθανόταν εχθρικά απέναντι στους Έλληνες και διαπίστωνε ότι οι Σέρβοι είχαν ελάχιστα να προσφέρουν. Ωστόσο, πολλοί Σλάβοι παρέμειναν στους κόλπους του Πατριαρχείου και πλήθος από κοινότητες ζήτησαν από το Συνέδριο του Βερολίνου να μη συμπεριληφθούν στη σχεδιαζόμενη Μεγάλη Βουλγαρία. Οι Σέρβοι είχαν κιόλας αρχίσει να ανοίγουν νέα σχολεία και προχώρησαν στην ανασύνταξη το σερβικού εκπαιδευτικού δικτύου στη Μακεδονία, το οποίο είχε πληγεί λόγω του σερβοτουρκικού πολέμου του 1876. Οι Έλληνες, οι οποίοι μέχρι τότε απολάμβαναν κυρίαρχη θέση στην εκπαίδευση, άρχισαν και αυτοί, αν και όχι σε επαρκή βαθμό, να στρέφουν την προσοχή τους στα

σχολεία.

1.6 Ο πόλεμος του 1897 και οι συνέπειες για την Ελλάδα

Ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 (ή αλλιώς ο πόλεμος των 30 ημερών), ήταν πόλεμος μεταξύ της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αίτιο και αφορμή του ήταν η κατάσταση στην Κρήτη (η οποία ανήκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία). Οι Κρήτες διεκδίκησαν δυναμικά την ένωση με την Ελλάδα πολώνοντας τις διμερείς σχέσεις ανάμεσα στην Ελλάδα και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.. Μετά τις στρατιωτικές επιχειρήσεις που διεξήχθησαν η Ελλάδα ηττήθηκε στρατιωτικά, γεγονός που προκάλεσε άμεσες εδαφικές απώλειες και θα είχε και δυσμενείς οικονομικές συνέπειες.¹⁷

Στα τέλη του 1896 ξέσπασε επανάσταση στην Κρήτη, και στις 21 Ιανουαρίου 1897 ελληνικά στρατεύματα με δύναμη 1.500 αντρών και διοικητή τον υπασπιστή του βασιλιά Τιμολέοντα Βάσσο αποβιβάστηκαν εκεί για να την ελευθερώσουν και να την ενώσουν με την Ελλάδα. Οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις όμως είχαν ενστάσεις και ανακήρυξαν την Κρήτη σε διεθνές προτεκτοράτο, αποβιβάζοντας κι αυτές δυνάμεις για να σταματήσουν οι εχθροπραξίες.

Στις 18 Φεβρουαρίου 1897 ο Ελληνικός στόλος αποσύρθηκε και ο Ελληνικός στρατός υποχώρησε στην ξηρά και κατευθύνθηκε βόρεια προς την Θεσσαλία και την Ήπειρο. Στις 15 Μαρτίου ο διάδοχος Κωνσταντίνος ανέλαβε την αρχιστρατηγία ενώ οι κοινή γνώμη με ενθουσιασμό εκδήλωνε την επιθυμία της για πόλεμο. Η Υψηλή Πύλη διέκοψε τις διπλωματικές σχέσεις με την Ελλάδα στις 5 Απριλίου.

Στην Θεσσαλία οι Οθωμανοί είχαν συγκεντρώσει έξι μεραρχίες με 58.000 πεζούς, 1500 ιππείς και 156 πυροβόλα υπό την διοίκηση του Εντέμ Πασά με αρχηγείο την Ελασσόνα, ενώ μια εβδομή ήρθε αργότερα. Οι Έλληνες ήταν 45.000 πεζοί, 800 ιππείς και 96 πυροβόλα, και διοικούνταν από τον διάδοχο Κωνσταντίνο. Το Ελληνικό ναυτικό κυριαρχούσε στην θάλασσα, αφού ήταν μεγαλύτερο του Οθωμανικού.¹⁸

Στις αρχές του Απρίλη, Έλληνες αντάρτες πέρασαν τα σύνορα προσπαθώντας να ξεσηκώσουν σε επανάσταση την Μακεδονία. Στις 16 και 17 σημειώθηκαν οι πρώτες

¹⁷ Βλ. Douglas Dakin, “η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923” , MIET, σελ. 233-236

¹⁸ Βλ. Ιωάννης Πικρός (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Νέοτερος Ελληνισμός 1881-1913, σελ. 127-128)

αψιμαχίες, και στις 18 ο Εντέμ Πασάς διέταξε επίθεση. Το σχέδιό του ήταν να περάσει από την ελληνική αριστερή πλευρά, αλλά συνάντησε αντίσταση ενώ το κέντρο του προχώρησε. Στο Μάτι οι Έλληνες είχαν οχυρωθεί καλύπτοντας τον δρόμο για τον Τύρναβο. Εδώ έγιναν σκληρές μάχες στις 21 και 22 με τους Έλληνες να προσπαθούν να υπερκεράσουν το Τούρκικο δεξί πλευρό. Αυτό δεν έγινε δυνατό αλλά στις 23 το αριστερό των Τούρκων έκανε νέα προέλαση και όταν όλες οι Τουρκικές δυνάμεις μπόρεσαν να ευθυγραμμιστούν πίεσαν τις ελληνικές πτέρυγες. Το απόγευμα το ελληνικό στρατηγείο διέταξε υποχώρηση δημιουργώντας πανικό. Οι Έλληνες στρατιώτες εγκατέλειψαν τις θέσεις τους και άτακτα υποχώρησαν περνώντας την Λάρισα η οποία και εκκενώθηκε. Η Λάρισα καταλήφθηκε στις 27 αφού οι οθωμανικές δυνάμεις δεν καταδίωξαν τις ελληνικές και προχώρησαν αργά.¹⁹

Τελικά με την μεσολάβηση των ευρωπαϊκών δυνάμεων, στις 20 Σεπτεμβρίου 1897 υπογράφηκε ειρήνη. Η Ελλάδα αναγκάστηκε να πληρώσει ένα μεγάλο ποσό ως πολεμική αποζημίωση, καθώς και να δώσει ένα μικρό κομμάτι της Θεσσαλίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Επίσης ορίστηκε Επιτροπή Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου που θα διαχειριζόταν τα έσοδα από τα μονοπώλια άλατος, σπίρτων, τσιγαρόχαρτου, πετρελαίου, παιγνιόχαρτων, ναξίας, σμύριδος, φόρου κατανάλωσης καπνού, τελών χαρτοσήμου, δασμών τελωνείου Πειραιώς προκειμένου η ελληνική κυβέρνηση να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της και να εξοφλήσει το δημόσιο χρέος της.²⁰

Το βέβαιο είναι πως ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897, με τις καταστροφές που επισώρευσε, προκάλεσε στην Αθήνα έκπληξη, αγανάκτηση και θυμό.²¹ Αυτό προκλήθηκε γιατί διαψεύστηκαν οι προσδοκίες του ελληνικού λαού από την Εθνική Εταιρεία καθώς παρασύρθηκε τον διάχυτο λαϊκισμό που παρουσιάζονταν στον ελληνικό Τύπο. Οι θρίαμβοι και οι νίκες που παρουσιάζονταν στον Τύπο «υπό του τερατώδους θορυβούντος πατριωτισμού των οδών όπου ερητόρευαν καθ' εκάστην αναρίθμητοι πλανόδιοι ρήτορες, πίστευαν δε ακραδάντως ότι είχαν επιστή η ώρα της ανακτήσεως

¹⁹ Ο.π.

²⁰ Σπυρίδων Β. Μαρκεζίνης, *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828 – 1964 (Η συνταγματική βασιλεία 1863 – 1909)*, τ. 2, (Αθήνα: Πάπυρος, 1966), σελ. 329 – 331

²¹ Σπυρίδων Β. Μαρκεζίνης, *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828 – 1964 (Η συνταγματική βασιλεία 1863 – 1909)*, τ. 2, (Αθήνα: Πάπυρος, 1966), σελ. 329 – 331

μεγάλου μέρους της εθνικής κληρονομιάς».²²

Αφ' ης στιγμής όμως τα πράγματα κατέληξαν σε δεινή ήττα της Ελλάδας, η κοινή γνώμη «ετράπη προς την σκοτεινήν οδόν προς την οποίαν στρέφονται οι υπό των δημαγωγών και λαοπλάνων εξαπατώμενοι λαοί ,την οδόν της αναζητήσεως των προδοτών».²³

Ύστερα από την ήττα και την υποχρέωση της Ελλάδας να αναγνωρίσει ρητώς τις αποφάσεις της Ευρώπης περί της αυτονομίας της Κρήτης ,επικράτούσε διάχυτη αγανάκτηση και στους κόλπους των Ελλήνων της ελεύθερης Ελλάδας αλλά και στους κόλπους των Κρητών εξαπολύοντας μύδρους η μία μερίδα στην άλλη και για τις ευθύνες της καταστροφής αλλά και για την αρχική υπαιτιότητα.²⁴

Ύστερα από την ταραχώδη αυτή περίοδο και αφού διευθετήθηκαν οι εκκρεμότητες και αποχώρησαν τα οθωμανικά στρατεύματα από την Θεσσαλία (1898), επικράτησε ένα πνεύμα γαλήνης και κατευνασμού των οξυμένων πνευμάτων. Τη στιγμή αυτή ακριβώς ξεκινούν οι κομματικές έριδες εν όψει των προσεχών εκλογών καθώς νέες πολιτικές ζυμώσεις αρχίζουν να κυοφορούνται.²⁵

1.7 Η ελληνική πολιτική σκηνή μετά τον ατυχή πόλεμο και το διεθνές σκηνικό

Την πολιτική αστάθεια και τις ζυμώσεις της πρώτης περιόδου μετά τον πόλεμο του 1897 τερματίζει σε κάποιο βαθμό το 1899 η εκλογική νίκη του τρικουπικού κόμματος, στην ηγεσία του οποίου είχε αναδειχθεί ο Γεώργιος Θεοτόκης. Το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα που είχε εξαγγείλει ο Θεοτόκης συγκέντρωσε τις ελπίδες και την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας. Στο πρώτο διάστημα της πρωθυπουργίας του (1899-1901) ο Θεοτόκης ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το στρατιωτικό και το σταφιδικό ζήτημα, ενώ ένα μάλλον ξένο προς αυτόν γεγονός, τα "Ευαγγελικά", του στοίχισε την πτώση του. Η πτώση της κυβέρνησης Θεοτόκη προκάλεσε νέα πολιτική ανωμαλία, με αποκορύφωση βίαια γεγονότα όπως τα "Σανιδικά", ενώ η κυβερνητική αστάθεια τα

²² Γεώργιος Ασπρέας. *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821 - 1921*. τ.2, 2η έκδοση, (Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Σίδερης), [χχ], σελ. 259-260

²³ Ο.π., σελ. 259-260

²⁴ Σπυρίδων Β. Μαρκεζίνης, *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828 – 1964 (Η συνταγματική βασιλεία 1863 – 1909)*, τ. 2, (Αθήνα: Πάπυρος, 1966), σελ. 350 – 353

²⁵ Γεώργιος Ασπρέας. *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821 - 1921*. 2η έκδοση, (Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Σίδερης), [χχ], σελ. 287

επόμενα έτη (1902-4) κατέστησε ακόμα πιο αισθητό το αδιέξοδο της χώρας, την "κακοδαιμονία", κατά την κοινή έκφραση των συγχρόνων. Στην εξουσία εναλλάσσονταν το τρικουπικό και το δηλιγιαννικό κόμμα. Το 1905 δολοφονείται ο πρωθυπουργός Δηλιγιάννης.

Οι πολιτικοί που συμμετείχαν στις κυβερνήσεις των ετών 1898 – 1909 αντιμετώπιζαν ζητήματα εσωτερικής πολιτικής όπως η εσωτερική αναδιοργάνωση σε διάφορους τομείς όπως το εκπαιδευτικό σύστημα, η επίλυση του σταφιδικού ζητήματος, η επέκταση του οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου, τα οποία έχρηζαν άμεσης αντιμετώπισης.²⁶

Πλάι στη μεγάλη δυσπραγία του ελληνικού λαού που είχε ιδιαιτέρως ενταθεί από τη δημοσιονομική πίεση λόγω της επιβολής του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου αλλά και στη μείωση των ψυχικών αποθεμάτων εξαιτίας της δεινής κατάστασης που προκλήθηκε από την προηγηθείσα ελληνοτουρκική σύρραξη, προστέθηκαν οι απειλές και οι επιβουλές των όμορων και εχθρικών διακείμενων εθνοτήτων.²⁷

Από το 1897 κι εξής εντάθηκε ιδιαιτέρως η τακτική του εκβουλγαρισμού των εθνοτήτων ,η οποία ενθαρρύνεται από την αποδυνάμωση του ελληνισμού.²⁸ Ιδίως κατά τα έτη 1897 – 1899 δολοφονήθηκαν πολλοί Έλληνες προύχοντες της περιοχής ,στην εποχή κατά την οποία το βουλγαρικό κομιτάτο συστηματοποιείται και τίθεται υπό την αιγίδα της επίσημης βουλγαρικής κυβέρνησης. Με συντονισμένες ενέργειες ,το βουλγαρικό κομιτάτο δρούσε παραπλανητικά ,προσπαθώντας μέσω πρακτόρων και μέσω εξαγοράς του τύπου να πείσει την Ευρώπη ότι μάχεται για μια Μακεδονία ελεύθερη από τον τουρκικό ζυγό.²⁹

Ως χαρακτηριστικό που αποδίδει με πληρότητα την αντιμετώπιση του συγκεκριμένου ζητήματος από την ευρωπαϊκή πολιτική είναι το παρακάτω. «Ο δεινοπαθών και κατασφαζόμενος ελληνισμός ενεφανίζετο προ της Ευρώπης ως αντιδρών κατά της απαλευθερώσεως της Μακεδονίας και της τουρκικής καταδυναστεύσεως οι δε

²⁶ Σπυρίδων Β. Μαρκεζίνης, *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828 – 1964 (Η συνταγματική βασιλεία 1863 – 1909)*, τ. 2, (Αθήνα: Πάπυρος, 1966), σελ. 367 – 368

²⁷ Χουρμούζη, Ελένη. *Η Ελλάδα μετά τον πόλεμο του 1897* Ι.Ε.Ε., (τόμος ΙΔ' Νεώτερος Ελληνισμός από το 1881 ως το 1913), (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977) σελ. 169-170.

²⁸ Σπυρίδων Β. Μαρκεζίνης, *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828 – 1964 (Η μεγάλη εξόρμησις (1909 – 1922)*, τ. 3, (Αθήνα: Πάπυρος, 1966), σελ. 12 – 13

²⁹ Ο.π., σελ. 15

σφαγείς και δολοφόνοι παριστάνοντο υπό εξωνημένων οργάνων του ευρωπαϊκού τύπου κι εντός αυτών των βουλών ,ως ήρωες κι απελευθερωταί».³⁰

Βρισκόμαστε λοιπόν σε μια εποχή κατά την οποία το βουλγαρικό κοιτάτο τρομοκρατεί κι εξοντώνει τον πληθυσμό της δυτικής Μακεδονίας . Όμως οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν έβρισκαν αποδοτικές λύσεις για τη σωτηρία του μακεδονικού λαού. Οι αιτίες πάνω σε αυτό είναι πολλές: επικρατούσε μια γενικευμένη σύγχυση ,μια έντονη δυστοκία σε όλους τους τομείς που ανέκοπτε τις προσπάθειες σωτηρίας του.³¹

Ας σημειωθεί ότι πράκτορες του βουλγαρικού κοιτάτου δρούσαν σχεδόν ανενόχλητοι ακόμη κι εντός της Αθήνας ,ενώ από την άλλη, οι Έλληνες μακεδόνες που ζούσαν στην πρωτεύουσα, είχαν αποδυσθεί στο τιτάνιο έργο της αφύπνισης της κυβέρνησης. Ο ανθυπολοχαγός Παύλος Μελάς πρότεινε τότε ,ως μόνη λύση την ένοπλη δράση ,αλλά η ελληνική κυβέρνηση εξεδήλωνε έντονη αντίδραση, φοβούμενη τον κίνδυνο ευρύτερων κι εντονότερων περιπλοκών.

Εν τέλει, η κυβέρνηση Θεοτόκη επείσθη να αποστείλει μυστικά αξιωματικούς στη Μακεδονία προκειμένου να μελετήσουν την κατάσταση και να ξεκινήσουν τις αντίστοιχες ενέργειες. Εφαλτήριο στην απόφασή της αυτή απετέλεσε η πρωτοβουλία του ιδιοκτήτη της εφημερίδας *Εμπρός*, Δημήτριου Καλαποθάκη, ο οποίος παρακίνησε την κυβέρνηση ,αλλά και η εντεινόμενη απειλή εξόντωσης του ελληνισμού της Μακεδονίας.³²

Από κει κι έπειτα οι εξελίξεις δρομολογούνται ως εξής: Στην Αθήνα, αξιωματικοί και ιδιώτες αποφάσισαν την ίδρυση ενός μυστικού κοιτάτου ενώ παράλληλα η ενέργειά τους αυτή βρήκε την επιθυμητή και μη αναμενόμενη ανταπόκριση από το Στέμμα: «Το Στέμμα έτρεφεν ανέκαθεν την αντίληψιν ,ότι η προσοχή της Ελλάδος όφειλε να στραφεί προς τη Μακεδονίαν, είχε δε παρεξηγηθεί η αντίληψις αυτή του Γεωργίου του Α' κατά τας περιόδους των Κρητικών αγώνων, ότι είχε δηλώσει προς την κυβέρνησιν Δηλιγιάννη ,ότι την Κρήτην ουδείς διεκδικεί και ότι ουδείς δύναται να αρπάση, ενώ προς τη Μακεδονίαν στρέφονται πολλάι και ισχυραί βλέψεις και προς αυτήν όφειλε να

³⁰ Γεώργιος Ασπρέας. *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821 - 1921*. τ.3, 2η έκδοση, (Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Σίδερης,1930), σελ. 21-23

³¹ Σπυρίδων Β. Μαρκεζίνης, *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828 – 1964 (Η μεγάλη εξόρμησις (1909 – 1922)*, τ. 3, (Αθήνα: Πάπυρος, 1966), σελ. 12 – 13

³² Γεώργιος Ασπρέας. *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821 - 1921*. τ.3, 2η έκδοση, (Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Σίδερης,1930), σελ. 66

στραφή η προσοχή της Ελλάδος, διότι η Ελλάς άνευ της Μακεδονίας δεν ήτο δυνατόν να αποβλέψη εις μέλλουσιν ισχυράν σταδιοδρομίαν.»³³

Κατόπιν, η κυβέρνηση Θεοτόκη, ενθαρρυσμένη από τη συγκατάθεση του Στέμματος³⁴, εγκρίνει τη σύσταση του Μακεδονικού Κομιτάτου το 1904, στο απόρρητο καταστατικό του οποίου εμφανίζονται καθαρά ο σκοπός, το πνεύμα του καθώς και ο τρόπος δράσης του.³⁵

Ταυτόχρονα αποφασίστηκε από τη νέα κυβέρνηση η συστηματοποίηση ενός αμυντικού κέντρου στη Θεσσαλονίκη και ο διορισμός του Λάμπρου Κορομηλά ως Γενικού Προξένου. Τον Αύγουστο του 1904 απεστάλη το πρώτο ένοπλο σώμα υπό τον Παύλο Μελά.

Λίγους μήνες μετά, συγκεκριμένα τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, ο θάνατός του εξυψωσε έτι περαιτέρω το φρόνημα των αξιωματικών και τους παρωθεί σε πιο έντονη δράση. Το Μακεδονικό Κομιτάτο τότε, θα αποστείλει στη Μακεδονία τρεις ισχυρά επανδρωμένες ομάδες αξιωματικών και Κρητών πολεμιστών με σαφείς κατευθύνσεις και οδηγίες.³⁶

Ταυτόχρονα οι Βούλγαροι, ευρισκόμενοι σε θέση αδυναμίας, άρχισαν να καταδίδουν στις οθωμανικές αρχές τις ενέργειες των Ελλήνων ανταρτών. Η προσπάθεια τότε της ελληνικής κυβέρνησης επικεντρώθηκε στο να πείσει την οθωμανική κυβέρνηση (υποβάλλοντας τα ανάλογα διαβήματα), ότι απώτερος στόχος των Ελλήνων ανταρτών στη Μακεδονία δεν είναι να θίξουν τη κυριαρχία του Σουλτάνου αλλά να πατάξουν δραστικά τη βουλγαρική τρομοκρατία, διαβεβαιώνοντας ότι μετά το πέρας των

³³ Ο.π, σελ. 67

³⁴ Ιωάννης Μαζαράκης. *Η Μακεδονία στις παραμονές του Αγώνα*, Ι.Ε.Ε, τόμος ΙΔ' Νεώτερος ελληνισμός από το 1881 ως το 1913, (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977), σελ. 235

³⁵ Γεώργιος Ασπρέας. *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821 - 1921*. τ.3, 2η έκδοση, (Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Σίδερης, 1930), σελ. 67-74

³⁶ «Ωφείλον να αποφεύγωσι παντί σθένει τας ρήξεις μετά του τουρκικού στρατού, αφ' ετέρου δε να διώκουν και να θανατώνουν αμειλίκτως τους άνδρας των βουλγαρικών συμμοριών. Προς τους κατοίκους της υπαίθρου χώρας τους φανατικώς βουλγαρίζοντας, ώφειλον να μεταχειρίζονται την πειθώ και ουχί την βίαν. Τα προς συντήρησιν των ανδρών επιτήδεια ώφειλον να πληρώνονται τοις μετρητοίς παρ' οιουδήποτε και αν ελαμβάνοντο, εις τρόπον ώστε δια της διαγωγής αυτών και της εν γένει συμπεριφοράς και προς τους βουλγαρίζοντας και προς τους Τούρκους χωρικούς και πολίτας, να επιδιώξουν την εμπέδωσιν του αισθήματος της ασφαλείας και προστασίας, δια να δημιουργήσωσι προς τα ελληνικά σώματα πεποίθησιν επί του δικαίου και επί της αρετής αυτών, όσον δε αφεώρα τον ελληνικόν πληθυσμόν, ήθελον εμφανισθή ως προστάται τούτου και ως εκδικηταί των παθόντων και των καταστραφέντων δια της διώξεως και της παραδειγματικής τιμωρίας παντός Βουλγάρου κομιτατζή». Πηγή: Ο.π, σελ. 70

ενεργειών αυτών, τα ελληνικά σώματα θα αποχωρήσουν από την περιοχή.

Την δεδομένη χρονική στιγμή όμως η Βουλγαρία άρχισε να επιδίδεται πιο έντονα σε μια προσπάθεια χειραγώγησης της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης, εμφανιζόμενη ως θεματοφύλακας της ελευθερίας των εδαφών της Μακεδονίας από την ύπουλη δράση (κατά τους Βούλγαρους), των Ελλήνων. Ενδεικτικά, τα επιχειρήματα που προωθούνταν μέσω των περιοδικών και του Τύπου υποστήριζαν ότι η Ελλάδα συνεργαζόμενη με τους Τούρκους, επιθυμούσε τη διαιώνιση της υποδούλωσης του Μακεδονικού ελληνισμού.

Σε ό,τι αφορά στο στρατιωτικό επιχειρησιακό πλαίσιο ο αγώνας των Ελλήνων ανταρτών κατά τα έτη 1905 – 1907 σημείωσε επιτυχίες.³⁷ Από το 1908 κι εξής, η ελληνική κυβέρνηση εγκαταλείψε τις επιφυλάξεις της λόγω του ότι αναθάρρησε από το κίνημα των Νεοτούρκων. Το Μάρτιο του 1908 επιχειρήθηκε μια εκ' νέου αποστολή σωμάτων στη Μακεδονία, η δράση των οποίων κατέστη σύντομη λόγω της επανάστασης των Νεοτούρκων, το 1908. Η Ελλάδα και η Βουλγαρία ήταν τις ένοπλες ενέργειές τους αναμένοντας τις εξελίξεις από την τουρκική πλευρά.

Στην ελληνική πολιτική σκηνή ο θάνατος του Θεόδωρου Δηλιγιάννη έδωσε την αφορμή για να ξεσπάσουν σφοδρές διαμάχες για την ανάληψη της εξουσίας. Στις 12 Ιουνίου 1905, συγκροτήθηκε η συμμαχική κυβέρνηση του Δημητρίου Ράλλη και του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, η οποία ανετράπη στις 30 Νοεμβρίου 1905. Η κυβέρνηση Θεοτόκη, που σχηματίστηκε στις 8 Δεκεμβρίου του 1905, προκήρυξε εκλογές για τις 26 Μαρτίου του 1906.

Νικητής αυτής της εκλογικής αναμέτρησης αναδείχτηκε ο ίδιος ο Θεοτόκης που ανέλαβε το δυσχερές έργο της αποκατάστασης των ζημιών στον οικονομικό και στρατιωτικό τομέα, γεγονός που επέτεινε ακόμα περισσότερο τη χαώδη κατάσταση που επικρατούσε και στη πολιτική ζωή.³⁸

Η νέα κυβέρνηση θα έπρεπε να εστιάσει το ενδιαφέρον της και την προσοχή της στο Κρητικό Ζήτημα και στο Μακεδονικό καθώς και η στρατιωτική της προετοιμασία – αναδιοργάνωση. Το γεγονός ότι η Βουλγαρία είχε προετοιμαστεί στρατιωτικά με εντατικούς ρυθμούς, έκανε επιτακτική την ανασύνταξή της χώρας. Διαφορετικά, ήταν

³⁷ Ιωάννης Μαζαράκης. *Η Μακεδονία στις παραμονές του Αγώνα*, Ι.Ε.Ε, τόμος ΙΔ' Νεώτερος ελληνισμός από το 1881 ως το 1913, (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977), σελ. 249 – 254

³⁸ Βουρνάς, Τάσος. *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας, Από την Επανάσταση του 1821 ως το κίνημα του Γουδί (1909)*, 2η έκδοση, (Αθήνα: Πατάκης, 1998), σελ. 583

προφανές ότι αντιμετώπιζε το ενδεχόμενο να περιπέσει σε ταπείνωση εάν εμπλεκόταν σε μια εκ νέου πολεμική αναμέτρηση με αυτή. Στην περίπτωση αυτή, θα αποζητούσε εντόνως τη βοήθεια των ισχυρών της Ευρώπης για να γλιτώσει από τον επερχόμενο όλεθρο.³⁹

Επί της κυβερνήσεως Θεοτόκη,(το 1904), ιδρύεται το «Ταμείο Εθνικής Αμύνης» οι πόροι του οποίου δυστυχώς δεν επαρκούσαν για να καλυφθούν οι στοιχειώδεις στρατιωτικές ανάγκες. Στο ίδιο διάστημα επίσης ιδρύθηκε το «Ταμείο του Εθνικού Στόλου» το οποίο είχε συγκεντρώσει εθνικές δωρεές για να ανασυγκροτηθούν οι ναυτικές δυνάμεις. Το συγκεκριμένο γεγονός ήταν σπουδαίος παράγοντας εξέλιξης και ισχυροποίησης του Πολεμικού Ναυτικού.⁴⁰

Γενικότερα, η κυβέρνηση Θεοτόκη (την συγκεκριμένη περίοδο), θέτει τις βάσεις μιας άρτιας στρατιωτικής οργάνωσης που οδήγησε στον διπλασιασμό του ελληνικού στρατού την εποχή των Βαλκανικών Πολέμων. Επιπροσθέτως, θα πρέπει να επισημανθεί ότι στο διάστημα 1906-1908 ψηφίστηκαν δεκαεφτά νόμοι που αφορούσαν στην εδραίωση της στρατιωτικής οργάνωσης (έγιναν ακόμη και οι πρώτες προμήθειες ταχυβόλων πυροβόλων), ενώ στα μεγάλα γυμνάσια του 1907 και 1908, πραγματοποιήθηκε η εκγύμναση του στρατού και των εφέδρων.⁴¹

Ο Γεώργιος Θεοτόκης υπήρξε μια σημαίνουσα πολιτική φυσιογνωμία. Η διακυβέρνησή του χαρακτηρίζεται μεν από σύνεση και περίσκεψη, καθώς η προσοχή του εστράφη κυρίως στο κομβικό θέμα της αναδιοργάνωσης, της εκπαίδευσης και του εξοπλισμού του στρατού και του στόλου, χωρίς όμως να αδιαφορεί για τις υποδείξεις της Αυλής. Σε αυτή την εκτίμηση συνηγορεί και το γεγονός ότι διόρισε τον διάδοχο Κωνσταντίνο ως επικεφαλής της Γενικής Διοίκησης του στρατού. Όμως η ατμόσφαιρα της πολιτικής και πνευματικής ηγεσίας θα είναι δυσανεστική από τον Θεοτόκη καθώς διαπιστώνεται πως έχει μια γενικότερη άγνοια περί των συνθηκών που διαμορφώνονται εκείνη την περίοδο στην Ελλάδα και οι οποίες προδικάζουν σοβαρές εξελίξεις αναφορικά με την κοινωνία και την οικονομία. Το βιοτικό επίπεδο ανέρχεται

³⁹ Γεώργιος Ασπρέας. *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821 - 1921*. τ.3, 2η έκδοση, (Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Σίδερης, 1930), σελ. 67-74

⁴⁰ Γεώργιος Ασπρέας. *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821 - 1921*. τ.3, 2η έκδοση, (Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Σίδερης, 1930), σελ. 10

⁴¹ Νικόλαος Οικονόμου, Ι.Ε.Ε, τόμος ΙΔ' Νεώτερος ελληνισμός από το 1881 ως το 1913, (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977), σελ. 186 - 190

σημαντικά ,ιδίως με την ανάπτυξη της ναυτιλίας, τη μετανάστευση στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής ,γεγονός το οποίο υποκινεί και τη την άνοδο πολλών από τα λαϊκά στρώματα ,στη μεσαία τάξη.⁴²

Η αντιπολίτευση, κατά το στάδιο αυτό, ασκείται από την ομάδα των Ιαπώνων η οποία θα υποστεί μεγάλο πλήγμα (από πολιτικής πλευράς) όταν ο Γεώργιος Θεοτόκης επιχειρώντας πλήρη ανασχηματισμό της κυβέρνησης, διόρισε ως Υπουργό των οικονομικών τον Δημήτριο Γούναρη, μέλος της ομάδας αυτής.⁴³

Στο διεθνές σκηνικό ,τα πράγματα ήταν τεταμένα. Στις 11 Ιουλίου 1908 εκδηλώνεται η επανάσταση των Νεότουρκων.⁴⁴ Η συγκεκριμένη στρατιωτική επανάσταση οδήγησε στην ανατροπή του σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ κι επέβαλε συνταγματικό πολίτευμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οργανώθηκε από το κομιτάτο «Ένωσις – Πρόοδος» (που ήταν ένα μυστικό συνωμοτικό σωματείο), η δράση του οποίου εξελίχθηκε αποφασιστικά τόσο επιδεικνύοντας τόλμη όσο και σύνεση.

Στις 11 Ιουλίου 1908 οι στασιαστές προέβησαν στις στασιαστικές τους ενέργειες αγωνιζόμενοι να τις επισπεύσουν λόγω του φόβου της απώλειας ορισμένων διαμερισμάτων της Μακεδονίας με αυτονόμηση. Το κομιτάτο επαγγελλόταν ισότητα, ελευθερία κι αδελφότητα, αρχές οι οποίες πήγαζαν από τις αρχές της Γαλλικής Επανάστασης. Αναφορικά με την εξωτερική πολιτική, η κυβέρνηση των Νεοτούρκων δέχτηκε τα ακόλουθα δύο πλήγματα: αφενός μεν η Βουλγαρία ανακηρύχθηκε ως ανεξάρτητο βασίλειο στις 22 Σεπτεμβρίου 1908 κι αφετέρου δε η Αυστρία προσάρτησε τη Βοσνία κι Ερζεγοβίνη στις 7 Οκτωβρίου του ίδιου έτους. Μέχρι και η Κρήτη κήρυξε μονομερώς την ένωσή της με την Ελλάδα (η οποία τελικά θα πραγματοποιηθεί το 1913 μ τη Συνθήκη των Αθηνών).⁴⁵

Η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας προέκυψε μέσα από αιφνιδιαστικές εξελίξεις. Αποσταθεροποιητικοί παράγοντες και αιφνιδιαστικές εξελίξεις

⁴² Απόστολος Ε Βακαλόπουλος., *Νέα ελληνική ιστορία 1204 – 1985*. 17η έκδοση, (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2000), σελ. 338 – 339

⁴³ Σπυρίδων Β. Μαρκεζίνης, *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828 – 1964* (Η μεγάλη εξόρμησις (1909 – 1922), τ. 3, (Αθήνα: Πάπυρος, 1966), σελ. 35

⁴⁴ Τάσος Βουρνάς., *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας, Από την Επανάσταση του 1821 ως το κίνημα του Γουδί* (1909), 2η έκδοση, (Αθήνα: Πατάκης, 1998), σελ. 593

⁴⁵ Σπυρίδων Β. Μαρκεζίνης, *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828 – 1964* (Η μεγάλη εξόρμησις (1909 – 1922), τ. 3, (Αθήνα: Πάπυρος, 1966), σελ. 53

συνέβησαν όταν οι Νεότουρκοι ανέλαβαν την εξουσία τον Ιούλιο του 1908. Το πρόγραμμά τους αποσκοπούσε κυρίως στο να εκσυγχρονιστεί η Αυτοκρατορία τους και να ενοποιηθεί η επικράτειά της με την ενσωμάτωση περιοχών όπως η Ανατολική Ρωμυλία και η Βοσνία-Ερζεγοβίνη που είχαν τεθεί υπό τον έλεγχο της Αυστρίας από το 1878. Το παράδοξο είναι ότι η κήρυξη της ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας δεν υπήρξε ιδιαίτερα αποδεκτή μια και οι περισσότεροι Βούλγαροι ήθελαν διακαώς να εξασφαλίσουν τη «χαμένη» για αυτούς περιοχή της Μακεδονίας.⁴⁶

Όταν το 1911 στο Τάρνοβο, διεξήχθη η Μεγάλη Εθνοσυνέλευση που είχε ως στόχο της την επικύρωση των συνταγματικών αλλαγών που επέφερε η ανεξαρτησία, υπήρξε ένας ορυμαγδός αντιδράσεων και τότε η Εθνοσυνέλευση ανακήρυξε τον Φερδινάνδο «Βασιλιά των Βουλγάρων» παρέχοντάς του το δικαίωμα της σύναψης διεθνών συμβάσεων και συνθηκών.⁴⁷

Με την επιβολή συνταγματικού πολιτεύματος στη Τουρκία ο μακεδονικός αγώνας τέθηκε στο περιθώριο, κατέπεσε η έντασή του ενώ νέες ευρύτερες περιπλοκές ξεκίνησαν μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας λόγω του Κρητικού Ζητήματος που βρισκόταν σε έξαρση. Η επέμβαση του Άγγλου Προξένου στα Χανιά οδήγησε τους επαναστάτες στο να συγκαλέσουν συνέλευση με την παροχή γενικής αμνηστίας για πολιτικά και μικτά αδικήματα. Ύστερα από το γεγονός αυτό, η στάση έλαβε τέλος τον Νοέμβριο του 1905. Μέσα σε αυτό το σύνθετο πλέγμα γεγονότων ο πρίγκιπας αρμοστής παραιτήθηκε και στη θέση του διορίστηκε ο Αλέξανδρος Ζαΐμης ο οποίος αφίχθη στη Κρήτη στις 18 Σεπτεμβρίου 1906 και παρέμεινε εκεί μέχρι τις 30 Σεπτεμβρίου 1908, όταν καταργήθηκε το καθεστώς του Αρμοστή και κηρύχθηκε μονομερώς ένωση με την Ελλάδα.

Σχετικά όμως με το γενικότερο ιδεολογικό κλίμα της εποχής, αξίζει ίσως εδώ να προσθέσει κανείς τις επισημάνσεις της Έλλης Σκοπετέας στο άρθρο της «Οι Έλληνες και οι εχθροί τους» για την πνευματική παραγωγή στο γύρισμα του 19^{ου} προς τον 20ό αιώνα:

Όλα αυτά αναδίνουν μια αίσθηση σφρίγγους και νεότητας, κι ας συνυπάρχει με τις ενδημικές πλέον αυτομαστιγώσεις. Την ίδια εντύπωση αποκομίζει κανείς, στο γύρισμα του αιώνα, και από την ευδιάγνωστη κίνηση προς μίαν αναθεώρηση των

⁴⁶ Αριστοφάνης Γάσπαρης, «Εθνικισμός και συγκρότηση των βαλκανικών κρατών». (Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 2016), σελ. 136-7.

⁴⁷ Ο.π. σελ. 137

δεδομένων του έθνους: μια κίνηση, από διάφορες πλευρές, να ξανανοίξει ένα ζήτημα που η δύναμη της αδράνειας σαν να το είχε κλείσει. Γιατί πράγματι, με την ολοκλήρωση του έργου του Παπαρρηγόπουλου, η εικόνα της ελληνικής ιστορίας είχε αποκατασταθεί, και από πολύ πριν οι απόψεις περί της ‘αποστολής’ του ελληνικού έθνους στην Ανατολή φαίνονταν κατασταλαγμένες, παρά τις αναταράξεις που προκάλεσε η γνωστή έκπληξη: το βουλγαρικό εθνικό κίνημα, και η εγκατάσταση του πρώτου απρόβλεπτου μνηστήρα της Μακεδονίας στον ελληνικό ορίζοντα. Και κάτι ακόμα: οι ιδεολογικές ανησυχίες του 19^{ου} αιώνα δεν είχαν, γενικά, το χαρακτήρα της αναζήτησης μιας ταυτότητας. Αυτή θεωρείτο αυτονόητη, απλώς έπρεπε να αποδειχθεί ‘προς τα έξω.’ Τώρα, έξαφνα, η ίδια ταυτότητα περιλαμβανόταν στα ζητούμενα.⁴⁸

⁴⁸ Έλλη Σκοπετέα, “Οι Έλληνες και οι εχθροί τους. Η κατάσταση του έθνους στις αρχές του εικοστού αιώνα,” στο *Οι απαρχές 1900–1922*, τ.. Α2, *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, επ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 1999), 11.

Κεφάλαιο Δεύτερο

Ο Τύπος της εποχής (1895-1908)

2.1 Η λειτουργία του τύπου και η διαμόρφωση της κοινής γνώμης

Ο Τύπος (εφημερίδες, περιοδικά, βιβλία) συνδέεται με την δημιουργία των εθνικών κινημάτων, όπως έχει αναλύσει ο πολιτικός επιστήμων και ιστορικός Benedict Anderson στο κλασικό του έργο “Φαντασιακές κοινότητες”. Στοχασμοί για τις απαρχές και την διάδοση του εθνικισμού.⁴⁹

Ο ελληνικός τύπος κατά αντιστοιχία λοιπόν από την εμφάνισή του υπήρξε τύπος εξόχως ελληνικός, εξόχως εθνικός.⁵⁰

Πράγματι, αν αναλογιστεί κανείς το περιεχόμενο των ελληνικών εφημερίδων και περιοδικών του 19ου αιώνα, εύκολα διαπιστώνει ότι ο Τύπος είχε ως στόχο, όπως δηλώνουν οι πρώιμες ιστορίες του ελληνικού τύπου, να είναι ο «πιστότερος καθρέπτης του εθνικού χαρακτήρος, του πολιτισμού, της προόδου, της πολιτικής, κοινωνικής και βιομηχανικής ζωής μιας χώρας, ο άκαμptos δεν ταυτώ των λαϊκών ελευθεριών αγωνιστής και πρόμαχος, ούτω δια του καθρέπτου τούτου του ελληνικού θα απεικονίζετο με τα ζωντανότερα χρώματα αύτη η αλματική εν πάσι πρόοδος της αναγεννηθείσης και μεγαλωθείσης Ελλάδος ,προς την πολιτικήν ιστορίαν της ημετέρας πατρίδος».⁵¹

Η κοινωνική λειτουργία του τύπου συνδέεται με την κοινωνική διαστρωμάτωση, τη θέση των λογίων μέσα σε αυτήν, με τον βαθμό συγκέντρωσης της ισχύος και με την εξέλιξη της τεχνολογίας της επικοινωνίας. Ως μηχανισμός διαμόρφωσης της κοινής γνώμης, εξαρτάται επιπλέον με το επίπεδο εγγραμματοσύνης της κοινωνίας.

Ο Τύπος μέσα από δύσκολους ιδεολογικούς αγώνες στους οποίους ήταν ο πρωταγωνιστής, διασφάλισε τη δημοκρατία καθώς θωράκισε την έκφραση της γνώμης των πολιτών για τα κοινά . Ο Τύπος δίνει μάχες για την ελευθερία του, εκφράζει πολιτικές μερίδες και προωθεί ιδέες και ιδεώδη. Αρνητική πορεία σημειώνει όταν γίνεται υποχείριο

⁴⁹ Μπένεντικτ Άντερσον, *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, (Αθήνα: Νεφέλη, 1997), σελ 59.

⁵⁰ Δημήτριος Α. Πετρακάκος, *Δημοσιογράφοι και δημοσιογραφία*, (Αθήνα: Εστία, 1921), σελ.7

⁵¹ Ό.π, σελ...5

αλλότριων συμφερόντων (κυρίως υλικών) με αποτέλεσμα να υποδουλώνεται στην ύλη και στις ύποπτες – σκοτεινές επιδιώξεις. Σύμφωνα με αυτή την έννοια, υπάρχουν εφημερίδες που λειτουργούν ως καθαρά εμπορικές επιχειρήσεις και εφημερίδες που θέτουν ως εφελτήριο των προσπαθειών τους τη καταδίκη της αυθαιρεσίας, την άσκηση εποικοδομητικής κριτικής και την προστασία των αδυνάτων.

Γεγονός πάντως παραμένει ότι η επιρροή του Τύπου ήταν αδιαμφισβήτητη και καθοριστική τόσο για την ισορροπία της κοινωνικής ζωής όσο και για το λόγο ότι συσπειρώνει τις ομάδες και ενισχύει τους δεσμούς τους. Ο Τύπος, μεταδίδοντας αξίες πολιτικές, ηθικές, πολιτιστικές και κοινωνικές που ενισχύουν την εθνική συνοχή κι εμπεδώνουν την κοινωνική ειρήνη, αποτελεί βασικό παράγοντα σταθεροποίησης του καθεστώτος: Η δύναμή του έγκειται στη δυνατότητα που έχει ο αναγνώστης να συγκροτήσει μέσω αυτού άποψη. Στόχος της κάθε εφημερίδας είναι ο προσδιορισμός του αναγνωστικού κοινού στο οποίο απευθύνεται και ο καθορισμός των μέσων με τα οποία θα καλύψει τις απαιτήσεις του και θα επανακτήσει την αξιοπιστία της.⁵²

Η πολιτική του δύναμη επίσης «δε βρίσκεται τόσο στο επίπεδο της παρέμβασης στην ίδια την εξέλιξη του γεγονότος, που παρέχει στα άλλα μέσα η ταχύτητα της μετάδοσης αυτού, όσο στο επίπεδο του επηρεασμού της κοινής γνώμης από την εκδοχή του γεγονότος που προτείνει και αυτό καθιστά τη σημασία του τεράστια».⁵³

Όπως εύστοχα διαπιστώνει ο Benedict Anderson, οι εφημερίδες αποτελούν μian “ακραία μορφή” του βιβλίου, ενός βιβλίου που πουλιέται σε μια κολοσσιαία κλίμακα αλλά που έχει εφήμερη δημοτικότητα. Θα μπορούσε κάποιος να πει : τα μπέστ σέλλερ της μιας μέρας.⁵⁴

Ο Τύπος, όπως προαναφέρθηκε αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα εργαλεία υποβολής και κατά συνέπεια, μορφοποίησης της κοινής γνώμης.⁵⁵ Ο όρος «κοινή γνώμη» εκφράζει το κοινωνικό σώμα και ο Τύπος είναι το όργανο που τη διαμορφώνει.

Η κοινή γνώμη συνδέεται με την ιστορία των συλλογικών νοοτροπιών. Ουσιαστικά αποτελεί την ομαδική βούληση που διαμορφώνεται με δέσμη ψυχικών

⁵² Νάση Μπάλτα - Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Σημειώσεις για την ιστορία του τύπου, η ελληνική και η ευρωπαϊκή διάσταση* (Αθήνα: Οδυσσεάς 1993), σελ. 44

⁵³ Ο.π., σελ. 44

⁵⁴ Μπένεντικτ Άντερσον, *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, (Αθήνα: Νεφέλη, 1997), σελ 59.

⁵⁵ Πλάτωνος Β. Σταματιάδη, *Η κοινή γνώμη*, (Αθήνα: [χ.χ] 1960) σελ. 74

επαφών που παράγονται με την πνευματική επικοινωνία ,δημιουργεί μια ταυτότητα εντυπώσεων από ομαδικές παραστάσεις κι ασκεί μέγιστη επιρροή στη διαμόρφωση της γενικότερης νοοτροπίας του ατόμου.⁵⁶

Από τις αρχές του 20ου αιώνα υπάρχει η άποψη ότι «πάσα εξουσία απορρέει σήμερον από την κοινήν γνώμην .Και ουδεμία εξουσία υπάρχει άνευ της κοινής γνώμης. Και η βασιλική και η κυβερνητική και η δικαστική. Το ελέω Θεού έγινεν οριστικώς εις τας νεωτέρας κοινωνίας, Ελέω της Κοινής Γνώμης».⁵⁷

Η Κοινή Γνώμη είναι «ιδία η γνώμη των μεσαίων λαϊκών τάξεων και αναπτύσσεται εις τον ελεύθερον λαϊκόν βίον. Δεν είναι εξουσία αλλά δύναμις και επειδή ακριβώς είναι δύναμις πνευματική, δεν πρέπει να περιφρονήται».⁵⁸

Γενικότερα, ως Κοινή Γνώμη μπορούμε να θεωρήσουμε τις απόψεις, τις δοξασίες και τις πεποιθήσεις του συνόλου των ατόμων για ζητήματα ευρείας δημοσιότητας ή για αυτά που αφορούν στο δημόσιο συμφέρον. Αποτελεί η Κοινή Γνώμη μια οργανική λειτουργία στο σύνολο των ατόμων και όχι μια κατάσταση που εκφράζει απλά τις απόψεις του κοινού για τα ζητήματα της ημέρας που αναφέρονται τυχαία.

Προσταγή της Κοινής Γνώμης χαρακτηρίζουμε «την στάσιν την οποίαν λαμβάνει ο απρόσωπος φορέας της απέναντι προβλημάτων επικαίρων και εξαιρέτως παροδικών». Άλλωστε ,όλη η διάρθρωση του δημοκρατικού πολιτεύματος βασίζεται στην προϋπόθεση ότι ο λαός έχει τη δυνατότητα να γνωρίζει με ακρίβεια τα γεγονότα.

2.2 Οι εφημερίδες της εποχής

Ο κύριος σκοπός της έρευνας αυτής είναι να προσφέρει μέσα από τον Τύπο ποικίλες ερμηνευτικές προσεγγίσεις για την υπό εξέταση περίοδο.

Η παράθεση πηγών και η χρησιμοποίηση εκφράσεων μέσα από τον Τύπο, αποτυπώνουν εύγλωττα την ατμόσφαιρα της συγκεκριμένης περιόδου. Όπως προαναφέρθηκε στο εισαγωγικό μέρος της παρούσας διατριβής, η προσέγγιση της

⁵⁶ Νίκος Λογοθέτης, *Η κοινή γνώμη*, (Θεσσαλονίκη: Ροή 1979), σελ. 23

⁵⁷ 'Αι εξουσίαι και η κοινή γνώμη' *Εφημερίδα Νέον Αστν*, Πέμπτη 18 Νοεμβρίου 1904, αρ. φύλλου 1062, σελ. 1

⁵⁸ Δημήτριος Α. Πετρακάκος, *Δημοσιογράφοι και δημοσιογραφία*, (Αθήνα: Εστία, 1921), σελ.174

έρευνας έγινε κυρίως μέσα από τις εφημερίδες της εποχής όλου του πολιτικού φάσματος. Έκρινα λοιπόν σκόπιμο, να παρουσιάσω σε γενικές γραμμές την πορεία που διέγραψαν οι εφημερίδες αυτές από τις οποίες άντλησα το υλικό μου ελπίζοντας ότι, διαφωτίζοντας τη φυσιογνωμία τους, θα καταστεί πιο εύληπτος ο ρόλος τους στη διαμόρφωση των εξελίξεων. Παρακάτω, ενδεικτικά αναφέρω κάποιες πληροφορίες για το χρόνο έκδοσής τους, τις ιδεολογικές τους προεκτάσεις, την απήχηση που είχαν στη Κοινή Γνώμη καθώς και άλλες λεπτομέρειες που συνιστούσαν το βασικό πλαίσιο της λειτουργίας τους.

Αναφορικά με τη μείζονα σημασία του Τύπου γράφει η εφημερίδα «*Σκριπ*» στις αρχές του 20ου αιώνα τα εξής:

«Δεν είναι μόνον η σάλπιγξ, δι ης ακούεται η Βουλή είτε ελέγχουσα είτε νομοθετούσα, ο τύπος δεν είναι μόνον το όργανον, δι ου επικοινωνεί κι αυτή μετά της δημοσίας γνώμης και η δημοσία γνώμη μετ' αυτής. Δεν είναι μόνον το στόμα δι ου λαλεί και το ους δι ου ακούει. Είναι και αυτός ο τύπος η Βουλή. Βουλή δε διηνεκής, πάντοτε ελέγχουσα και πάντοτε νομοθετούσα βουλή από του βήματος της οποίας ομιλεί ο λαός του οποίου συνήθως είναι γνησιώτερος αντιπρόσωπος η εφημερίς από τον βουλευτήν. Τύπος άνευ βουλής δύναται να υπάρχη, όχι όμως και Βουλή άνευ τύπου. Ούτος αποτελεί το βάθρον εκείνης και εννοούμε βέβαια την ιδέαν του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος, όχι και τα ομοιώματα των Βουλών άτινα βέβαια δεν δύνανται να βλέπουν ευαρέστως προαγομένην και επιβαλλομένην την δύναμιν του τύπου».⁵⁹

Ξεκινώντας από την εφημερίδα «*Ακρόπολις*» κι αναφερόμενοι στον εκδότη της, τον Βλάσση Γαβριηλίδη, δε θα ήταν υπερβολή να ασπαστούμε την άποψη ότι η ιστορία του ελληνικού Τύπου χωρίζεται σε «πριν και μετά τον Γαβριηλίδη». Σπουδαία κρίνεται η συμβολή της καθώς αποτελεί σταθμό στην εξέλιξη της ελληνικής ειδησεογραφίας. Και τούτο εξηγείται εύλογα αρκεί να αναλογιστούμε ότι ο ιδρυτής της υπήρξε ρηξικέλευθος καθώς πρώτος αυτός καθιέρωσε τη δημοσιογραφική έρευνα, το ρεπορτάζ, τις αποστολές, τις ανταποκρίσεις και τις συνεντεύξεις.⁶⁰

Ο ίδιος (σ.σ ο Γαβριηλίδης) διακρίνεται από ένα πνεύμα φιλελεύθερο και δε διστάζει να ασχοληθεί ενδελεχώς με όλα τα σημαίνοντα προβλήματα της εποχής. Η ενεργός του δράση πάνω σε αυτά εμφανίζεται εν πολλοίς από το γεγονός ότι θεωρεί ιερό

⁵⁹ 'Βουλή και τύπος' Εφημερίδα Σκριπ, Τετάρτη 24 Δεκεμβρίου 1908, αρ. φύλλου 16314, σελ. 1

⁶⁰ Δημήτριος Α. Πετρακάκος, *Δημοσιογράφοι και δημοσιογραφία*, (Αθήνα: Εστία, 1921), σελ. 7

έγκλημα να επαφιέμεθα στο κράτος και να είμαστε ως λαός απαθείς κι αμέτοχοι των εξελίξεων.

Κύριο μέλημά του είναι η αφύπνιση της εθνικής μας συνείδησης ,πράγμα που αντιλαμβανόμαστε από τους ηχηρούς τίτλους των δημοσιευμάτων του, κάποιοι από τους οποίους είναι χαρακτηριστικοί. «Κουνήσου γουρουνολαέ, Κουνήσου Γουρουνολαέ, ξύπνα λαέ»⁶¹ είναι μερικοί από τους πρωτοποριακούς για την εποχή τίτλους των άρθρων του, αδιάψευστοι μάρτυρες του ότι έδινε ιδιαίτερη έμφαση στην πρωτοβουλία και την ενεργό δράση και όχι στην απάθεια και τον ωχαδελφισμό.

Το ότι ο Βλάσσης Γαβριηλίδης υπήρξε από τους σφοδρούς πολέμιους του παλαιοκομματισμού, αποδεικνύεται από το γεγονός ότι συνετέλεσε μαζί με άλλους δημοσιογράφους και πολιτικούς φορείς στην ίδρυση του «Πολιτικού Συλλόγου» που είχε θέσει ως πρωταρχικό του σκοπό την αναδιάρθρωση του του κρατούντος πολιτικού συστήματος. Το 1905 ειδικότερα, δημοσιεύεται στην «Ακρόπολιν», η «Μεγάλη προκήρυξις του νέου Πολιτικού Συνδέσμου προς τον ελληνικόν λαόν», μια κίνηση που απέβλεπε στην πολιτική αναδημιουργία της χώρας.Η προκήρυξη αφενό μεν τόνιζε την απογοήτευση στην οποία είχε περιέλθει το Έθνος λόγω των πολλών εξωτερικών κινδύνων κι αφετέρου μαρτυρούσε πόσο ασθενείς ήταν οι ελπίδες για τη βελτίωση και την ανόρθωση της χώρας.Όσοι απηύθυναν την έκκληση αυτή προς τον ελληνικό λαό ,τόνιζαν ότι μέλημά τους δεν ήταν η επιβολή ορισμένων που θα μετέβαλαν το καθεστώς πολίτευμα ,αλλά η έκκληση για σύμπραξη του κάθε Έλληνα πολίτηστην επιβεβλημένη ανάγκη μεταβολών τις οποίες θα καθόριζε η μελέτη και η συζήτηση και θα λάμβανε αποφάσεις η εκ του συντάγματος έχουσα το δικαίωμα αυτό Εθνική Συνέλευση.

Πάγιο μέλημά της θα αποτελούσε η αναθεώρηση θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος που έχρηζαν συμπλήρωσης ή μεταβολής.Γι αυτόν ακριβώς το σκοπό αποφασίστηκε από τους συντάκτες της προκήρυξης η σύσταση ενός πολιτικού συλλόγου ο οποίος θα είχε ως στόχο του , αφού πρωτίστως συγκέντρωνε στους κόλπους του όλους τους ομόφρονους συλλόγους και πολίτες σε κοινή ενέργεια,να αναθεωρήσει τις διατάξεις

⁶¹ 'Κουνήσου Γουρουνολαέ' *Εφημερίδα Ακρόπολις*, Δευτέρα 31 Αυγούστου 1909, αρ. φύλλου 6606, σελ. 1

του Συντάγματος οι οποίες κρίνονται ως αναθεωρητέες. Τέλος, μέσα από την προκήρυξη καθίστατο επιτακτική η ανάγκη να συνενωθούν όλες οι ζωτικές δυνάμεις του Έθνους όλων των κοινωνικών τάξεων για την επίτευξη του Εθνικού σκοπού.⁶²

Σπουδαία άτομα με δυναμισμό κι ανεξίτηλο το στίγμα της προσωπικής τους δράσης σε όλους τους τομείς της ζωής απετέλεσαν τους στενούς συνεργάτες και συνοδοιπόρους του Γαβριηλίδη, σε αυτή τη δημιουργική προσπάθεια που κράτησε αμείωτο το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης για σαράντα ολόκληρα χρόνια.

Από το 1883 που κυκλοφόρησε το πρώτο της φύλλο έως το 1920 που πεθαίνει ο Γαβριηλίδης, δεν έπαψε η *Ακρόπολις* «να κηρύττει την επανάστασιν εις όλους τους κλάδους και εναντίον όλων των συστημάτων, τα οποία απετέλουν τον καταστατικόν, ούτως ειπείν χάρτην της Ελλάδος χωρίς να φείδεται προσώπων ή να κάνει υποχωρήσεις και συγκατάβασιν εις φιλίας και συμφέροντα.»⁶³

Μεταξύ των συνεργατών της *«Ακροπόλεως»* κάνουν τη εμφάνισή τους ονόματα όπως του Κωστή Παλαμά, του Γεωργίου Δροσίνη, του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, του Γεράσιμου Βώκου, του Πολύβιου Δημητρακόπουλου, του Ανδρέα Καρκαβίτσα κ.α .

Ο Γαβριηλίδης στέκεται απέναντι σε όλους αυτούς ως υμνητής του έργου τους, ως αρωγός θαυμαστής και συμπαραστάτης.⁶⁴

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι η *«Ακρόπολις»* εκδίδει κι εβδομαδιαίο πολυσέλιδο περιοδικό με τον τίτλο *«Φιλολογική Ακρόπολις»*, στο οποίο συναντώνται πολύ γνωστοί ποιητές και λογοτέχνες. Το 1929 επανεκδόθηκε από τον διάδοχο του Γαβριηλίδη, τον Γεώργιο Βουτσινά με βασικό του συνεργάτη τον Παναγιώτη Τσιμπιδάρο.

Μια άλλη πολύ σημαντική εφημερίδα η συμβολή της οποίας ήταν καθοριστική για τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης ήταν η *«Πατρίς»*. Η αρχική έδρα της έκδοσής της ήταν το Βουκουρέστι ενώ το 1905 μεταφέρεται στην Αθήνα ύστερα από την απέλαση του εκδότη της, Σπύρου Σίμου.⁶⁵ Υπό τη νέα αυτή διεύθυνση η *«Πατρίς»* υπόσχεται να

⁶² *Μεγάλη Προκήρυξις του νέου Ποιτικού Συνδέσμου προς τον Ελληνικόν Λαόν*, Εφημερίδα Ακρόπολις, Τετάρτη 07 Δεκεμβρίου 1905, αρ. φύλλου 8494, σελ. 1

⁶³ Νίκος Ε. Σκιαδάς, *Χρονικό της ελληνικής τυπογραφίας*, τ.3 (Αθήνα: Gutenberg 1976), σελ. 21-22

⁶⁴ Δημήτρη Σταμέλου, *Πρωτοπόροι και ήρωες της ελληνικής δημοσιογραφίας*, (Αθήνα: Γλάρος, 1983) σελ. 45

⁶⁵ «Για τον Σίμο της “Πατρίδος”, άνδρα φλογεράς γραφίδος. Ήλθε το λοιπόν ο Σίμος μεσ’ από το Βουκουρέστι, όπου βάρβαρον κι αγρίαν καταδίωξιν υπέστη από Δάκας ευγενείς και Ρωμούνους

αποφεύγει τη δημοσίευση ειδήσεων μη εξακριβωμένων ενώ σε άλλη ανακοίνωσή της αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι θα είναι μια κατεξοχήν εικονογραφημένη εφημερίδα που θα δημοσιεύει εικόνες, πρωτοφανείς για την Ελλάδα.⁶⁶

Πέραν όλων αυτών, υπόσχεται ότι θα δημοσιεύει άρθρα, χρονογραφήματα, εντυπώσεις, σημειώσεις, θα παρακολουθεί τις σύγχρονες επιστημονικές ανακαλύψεις και τις προόδους που συντελούνται σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης. Κάτω από αυτό το πρίσμα, «η Πατρίς» κατάφερε μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα να αναδειχθεί σε εφημερίδα μεγάλης εμβέλειας και κύρους.⁶⁷

Η βασική πολιτική γραμμή που ακολουθεί, (ιδίως κατά την περίοδο που εκδιδόταν στο εξωτερικό), ήταν ανεξάρτητη και στόχευε κυρίως στο να προβάλλει και να εκπληρώνει τις εθνικές επιδιώξεις. Ενώ λοιπόν στην αρχή και συγκεκριμένα στην εποχή κατά την οποία συνέβαινε η επανάσταση στο Θέρισο, ήταν με το μέρος του πρίγκιπα – αρμοστή και κατάφωρα εναντίον του Βενιζέλου, προϊόντος του χρόνου αλλάζει πλεύση και μετά την επικράτηση του Στρατιωτικού Συνδέσμου, συμπορεύεται με τον Ελευθέριο Βενιζέλο, τάσσεται με σθένος υπέρ της πολιτικής του και παραμένει πιστή σε αυτόν μέχρι και το θάνατό του.

Συνεργάτες της υπήρξαν σημαντικές προσωπικότητες από το χώρο της πολιτικής και της δημοσιογραφίας. Χαρακτηριστικά αναφέρω τους Αλέξανδρο Παπαναστασίου, Γεώργιο Παπανδρέου, Σπύρο Μελά, Αρίστο Καμπάνη, Διονύσιο Κόκκινο, Κώστα

Οσποδάρους, όπου 'στον πολιτισμόν 'πέρασαν και τους Βουλγάρους. Έτσι τόθελε το κράτος εθνικότητας εντίμου, καταδιώξις τοιαύτη και τοσαύτη σαν του Σίμου θάναι για τους ΤοτσΛέσκους μια βλακεία με πατέντα, 'στους διώκτας ατιμία και τιμή 'στον διωχθέντα». Πηγή: Εφημερίδα *Χρόνος* αριθ. 683 σελ. 3, χ.τ. Πέμπτη 11 Αυγούστου 1905

⁶⁶ 'Από της Κυριακής 16 Οκτωβρίου η «Πατρίς» μεγάλη απογευματινή εφημερίς', *Χρόνος* αριθ. 738 σελ. 1, χ.τ. Πέμπτη 6 Οκτωβρίου 1905.

⁶⁷ Εντός μόλις τεσσάρων ετών κατέκτησε το Ελληνικόν δημόσιον, τέμνουσα νέαν οδόν και εκεί ακόμη, όπου πολύ δύσκολον ήτο να ευρεθή διέξοδος. Αντί του αναγνώσματος των οργίων και της γυμνής ερωτογραφίας, έδωσε το ιστορικόν ανάγνωσμα. Ο αναγνώστης, τερπόμενος, μανθάνει συγχρόνως την ιστορίαν της πατρίδος του εις όλας τας λεπτομέρειας, ή την ιστορίαν άλλων χωρών, αι οποίαι ποτέ είχαν ευρεθή, υπό ομοίας συνθήκας. Πόσον παιδαγωγείται ο λαός από παρόμοια αναγνώσματα, δεν είνε ανάγκη να το τονίσωμεν. Παραπλεύρως προς την εργασίαν αυτήν ηγέρθη πόλεμος από των στηλών τούτων κατά των εκτροχιασμών των μεθόδων του συναγωνισμού, και εάν το κακόν εμετριάσθη, βεβαίως, συνετέλεσεν η «Πατρίς». Ο συναγωνισμός σήμερον τείνει να μεταφερθή επί ευγενεστέρων επιπέδων. Καθορίσασα την θέσιν της, η «Πατρίς» ευθύς εξ αρχής διείδε τα ζητήματα εκείνα, τα πολιτικά, κοινωνικά και ηθικά, από των οποίων εξαρτάται η πρόοδος του τόπου. Αι νέα ιδέαι εύρον εις την «Πατρίδα» πάντοτε θερμόν φίλον και συμμαχητήν.....Τοιοντοτρόπως δεν είνε παράξενον πως εντός ελάχιστου χρονικού διαστήματος η εφημερίς αυτή ευρίσκεται μεταξύ των πρωταγωνιστών της διαπαιδαγωγήσεως της Κοινής Γνώμης, εργαζομένη και μοχλούσα να ιδη πραγματοποιούμενον το όνειρον της αποκαταστάσεως της φυλής». Σ. Μελάς, Μία τετραετία, Πατρίς (του Βουκουρεστίου) αριθ. 5733 σελ.2, χ.τ. Τρίτη, 1)14 Δεκεμβρίου 1909.

Καιροφύλα, Παύλο Νιρβάνα, Αλέξανδρο Φιλαδελφέα αλλά και άλλους πολλούς. Από το 1935 κι εξής διεξήγε αγώνα κατά της αβασίλευτης δημοκρατίας με αποτέλεσμα την 11η Αυγούστου 1935 μια εικοσάδα ενόπλων να κατατρέψει ολοσχερώς τα γραφεία της ενώ παράλληλα άσκησε ωμή βία και τρομοκρατία σε υπαλλήλους και συντάκτες.

Στην πρώτη σειρά των εφημερίδων του 19ου αιώνα είναι και εφημερίδα «*Εμπρός*», με εκδότη τον Δημήτριο Καλαποθάκη. Το πρώτο της φύλλο κυκλοφόρησε στις 10 Νοεμβρίου 1896. Σκοπός της εφημερίδας «*Εμπρός*», όπως άλλωστε αναφέρεται στο πρώτο φύλλο, στη θέση του κύριου άρθρου, είναι να τεθεί στην υπηρεσία του ελληνικού λαού, να είναι ανεξάρτητη από κάθε πολιτική υποχρέωση και «αγνή από κάθε προσωπικό υπολογισμό».⁶⁸

Σε άρθρο, (στο ίδιο φύλλο) ο συντάκτης τονίζει ότι η εφημερίδα θα χαράζει μια ανεξάρτητη γραμμή, θα ακολουθεί εθνική πολιτική με βασικό γνώμονα πάντα την εξυπηρέτηση των εθνικών συμφερόντων.⁶⁹

Η ενεργός και μαχητική ανάμειξη της εφημερίδας αυτής σε όλα τα μείζονα προβλήματα που απασχολούν ολόκληρο το έθνος την ωθεί στο να αποκτήσει πολλούς υποστηρικτές και να αυξηθεί έτσι η κυκλοφορία των φύλλων της.

Αξιοσημείωτη είναι η στάση της εφημερίδας στον πόλεμο του 1897. Ο εκδότης της, ένθερμος υποστηρικτής της συνέχισης του πολέμου μέχρι τέλους, τονίζει συνεχώς την ανάγκη να βρίσκεται η Ελλάδα στην πρώτη γραμμή του πυρός και εξαπολύει με σφοδρότητα μύδρους εναντίον της πολιτικής του πρωθυπουργού Θεόδωρου Δηλιγιάννη.⁷⁰

Με μεγάλη δυσμένεια επίσης διάκειται έναντι της Αυλής ζητώντας την άμεση απομάκρυνση του διαδόχου από την αρχηγία του στρατού, ιδίως μετά τις πρώτες πολεμικές ατυχίες του 1897.⁷¹

Επίσης, το γεγονός ότι μια πλειάδα επιφανών ανθρώπων υποστήριξαν τις

⁶⁸ «*Προς το κοινόν της έσω και έξω Ελλάδος*», *Εφημερίδα Εμπρός*, Κυριακή 10 Νοεμβρίου 1896 αριθ. 1 σελ. 1, εν Αθήναις Κυριακή 10 Νοεμβρίου 1896

⁶⁹ *Ο.π.*, σελ.1

⁷⁰ «*Το καθήκον του βασιλέως*», *Εμπρός* αριθ. 91 σελ. 1, Δευτέρα 10 Φεβρουάριου 1897. «*Τι περιμένει*», *Εμπρός* αριθ. 92 σελ.1, 11 Φεβρουάριου 1897. «*Ζητούμεν κυβέρνησιν Εθνικής Αμύνης*», *Εμπρός* αριθ. 154 σελ. 1, Δευτέρα 14 Απριλίου 1897. «*Μετά την ήτταν*», *Εμπρός* αριθ. 156 σελ. 1, Τετάρτη 16 Απριλίου 1897.

⁷¹ «*Η Λάρισσα εις τους Τούρκους*», *Εμπρός* αριθ. 154 σελ. 1, Δευτέρα 14 Απριλίου 1897. «*Ο Διάδοχος εις Αγγλίαν*», *Εμπρός* αριθ. 188 σελ. 1, Κυριακή 18 Μαΐου 1897. «*Ανεύθυνος αρχηγός*», *Εμπρός* αριθ. 225 σελ. 1, Τρίτη 24 Ιουνίου 1897

θέσεις του Καλαποθάκη και απετέλεσαν τους πιο στενούς συνεργάτες του, συγγραφείς όπως ο Ιωάννης Κονδυλάκης, ο Μπάμπης Ανινός, ο Εμμανουήλ Ροΐδης, ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, ο Τίμος Μωραϊτίνης, κ.α, ενίσχυσε ακόμα περισσότερο το γόητρο της εφημερίδας, αποκτώντας πολύ μεγάλη κυκλοφορία.

Αναφορικά με τον Μακεδονικό Αγώνα, ο Δημήτριος Καλαποθάκης είναι από τους πρωταγωνιστές του και μάλιστα ο κύριος εμπνευστής του Μακεδονικού Κομιτάτου για την προστασία των Ελλήνων της βόρειας Ελλάδας με την ταυτόχρονη δράση κατά των Βουλγάρων. Στα γραφεία του «Εμπρός» προλειαίνεται το έδαφος και κυκλοφορούν οι συνθήκες για να καρποφορήσει η ίδρυση του Κομιτάτου. Εκεί μάλιστα αποφασίστηκε η ίδρυσή του. Έναντι των βουλγαρικών θηριωδιών που εκτυλίσσονται δραματικά στη βόρειο Ελλάδα, το Κομιτάτο εκδίδει μια γενική προκήρυξη και απευθύνεται προς όλους του Έλληνες, ελεύθερους και μη προαναγγέλλοντας τα μέτρα που θα λάβει για την κατάπαυση τους. Συγκεκριμένα, στις 6 Ιουνίου 1904, αυτή η αγωνιστική προκήρυξη δημοσιεύεται στο «Εμπρός»:⁷²

«Αδελφοί, καταπεπονημένοι εκ των θυσιών και των μόχθων μακροχρονίου πάλης και της απογοητεύσεως του ατυχούς πολέμου ελεύθεροι και δούλοι Έλληνες είχομεν ζητήσει εις προσωρινήν ησυχίαν και ειρήνην την ανάκτησιν των απολεσθεισών δυνάμεων. Αλλ' ακριβώς, καθ' ην στιγμήν η Ελλάς κατέθετε τα όπλα, κίνδυνος σοβαρώτατος απεκαλύπτετο κατά του εν Μακεδονία Ελληνισμού, ο κίνδυνος της εξασθενήσεως και της βαθμιαίας εξοντώσεως αυτού, δια συστηματικής δολοφονίας πάντων των προκρίτων και κορυφαίων αυτού της οποίας θύματα αριθμούνται ήδη χιλιάδες Ελλήνων.

Εν τη πεποιθήσει ότι ο Σουλτάνος ήθελε λάβει μέτρα ικανά όπως περιφρουρήσουν την ζωήν και την ελευθερίαν της συνειδήσεως των εν τοιούτω κινδύνω διατελούντων, οι εν τη ελευθέρα Ελλάδι Μακεδόνες και πάντες οι άλλοι Έλληνες ανεμόμενοι μεθ' υπομονής το τέλος της εκρύθμου καταστάσεως, ήδη μάλιστα ότε αι μεταρρυθμίσεις της Ευρώπης καθίστων θετικωτέραν την ελπίδα ταύτην. Παρά πάσαν όμως προσδοκίαν η κατάστασις επεδεινώθη. Άνεμος καταστροφής και εξοντώσεως πνέει κατά παντός Ελληνικού. Εκκλησίαί άνευ ιερέων, ιερείς άνευ εκκλησιών, σχολεία άνευ διδασκάλων, κοινότητες άνευ προκρίτων, προβάλλουσι καθ' όλην την έκτασιν της αιμοφύρτου σκηνογραφίας εν τη οποία

⁷² 'Σύστασις Μακεδονικού Κομιτάτου μία γενική προκήρυξις', Εμπρός Κυριακή, 6 Ιουνίου 1904, αριθ. 2737 σελ. 1.

οι Βούλγαροι επιτελούσι το εξολοθρευτικόν έργον των.

Προ της απαίσιος ταύτης καταστάσεως, η οποία απειλεί την ύπαρξιν του Ελληνισμού, οι εν τη Ελευθέρια Ελλάδι Μακεδόνες και οι Έλληνες εν γένει θα ήσαν ανάξιοι του παρελθόντος και του μέλλοντος αυτών, εάν δεν ελάμβανον μέτρα εναντίον των ατιμιών τούτων.

Αδελφοί, Το Μακεδονικόν Κομιτάτον ανακοινούν εις το Πανελλήνιον δια της παρούσης την σύστασιν αυτού, δηλοί ότι δεν θα προσφύγη εις αναρχικά μέτρα, δεν θ' ανατινάξη σιδηροδρόμους, ούτε θα κρημνίση δημόσια ιδρύματα, αλλά θα λάβη σύντονα μέτρα δραστήριας αμύνης υπέρ των εν Μακεδονία αδελφών του και διακηρύττει ότι ουδέν έγκλημα εναντίον Ελλήνων θα μείνη ατιμώ(ρ)ητον.

Αδελφοί, Απευθυνόμενοι προς τον απανταχού Ελληνισμόν δια της προκηρύξεως ταύτης, ζητούμεν την συνδρομήν πάντων όσοι δύνανται, καθ' οιονδήποτε τρόπον να φανώσι χρήσιμοι εις τον ιερόν τούτον σκοπόν.

Πας Έλλην απαθής εις τον αγώνα τούτον και αδιάφορος εις τα μέτρα της επιβαλλόμενης αμύνης είνε ανάξιος να ζή.»

Στο παραπάνω φύλλο του *Εμπρός* δημοσιεύτηκε και η παρακάτω είδηση σχετικά με την ίδρυση του Μακεδονικού Κομιτάτου:

«Ζωηρότατα εσχολιάζετο χθες η διανεμηθείσα προκήρυξις του άρτι συσταθέντος Μακεδονικού Κομιτάτου εναντίον των εν Μακεδονία Βουλγαρικών κακουργημάτων. Μολονότι δε ελάχιστοι λεπτομέρειαι περί αυτού εγνώσθησαν, ο τρόπος της διοργανώσεως εθεωρείτο σοβαρώτατος και καθά ελέγετο οι αποτελούντες τον πυρήνα του συμβουλίου Μακεδόνες και Έλληνες ελευθεροί κατέχουσιν ονόματα εγγυώμενα περί του πατριωτισμού και της αφοσιώσεως εις το καθήκον το οποίον αναλαμβάνουσιν. Το Κομιτάτον έχον την έδραν του ενταύθα θέλει ενεργή καταλλήλως εν Μακεδονία, προστατεύον τους απειλούμενους ομογενείς υπό των Βουλγάρων ληστών και αντιτάσσον την επιβαλλομένην άμυναν κατά της βίας και της κακουργίας. Ως και εν τη προκηρύξει του το Κομιτάτον αναφέρει, ουδέποτε θα προσφύγη εις τα αναρχικά μέσα, τα οποία μετέρχονται οι δολοφόνοι της Σόφιας, αλλά και ουδέν έγκλημα, το οποίον ήθελε διαπραχθή εναντίον Ελλήνων θ' αφήση ατιμώρητον. Επί του παρόντος τα ονόματα των αποτελούντων το Κομιτάτον πατριωτών δεν θ' ανακοινωθώσιν. Είνε όμως βέβαιον, ότι εντός ολίγου το Κομιτάτον θα δυνηθή να προβή εις το έργον του, τότε δε θα γνωσθώσι

κατά πάσαν πιθανότητα και οι αποτελούντες τον πυρήνα αυτού, καταλεγόμενοι μεταξύ των διαπρεπέστερων πολιτών, ως λέγεται. Η εγγραφή των μελών του Μακεδονικού Κομιτάτου θα γίνεται εν Αθήναις, κατόπιν αυστηρού ελέγχου των προσερχομένων εις αυτό».⁷³

Οι δράσεις του Καλαποθάκη, σε εθνικό, πολιτικό κι κοινωνικό επίπεδο αναγνωρίστηκαν από τους συγχρόνους του και αποτιμήθηκαν δεόντως. Για την πλειονότητα του πνευματικού και πολιτικού κόσμου, ο Καλαποθάκης ήταν ένας δημοσιογράφος – εκδότης τεραστίου διαμετρήματος, ο οποίος συναναστρεφόμενος ανθρώπους πολλών και διαφορετικών ιδεολογικών αποχρώσεων, κατάφερε να αποτελέσει τη συνισταμένη τους αλλά και την «πλέον έγκυρη έκφραση της κοινής γνώμης»

Η εφημερίδα «*Καιροί*», με πολύ σημαντική δράση και αυτή θα γνωρίσει περιόδους μεγάλης άνθησης. Κινείται στο ίδιο πλαίσιο απόψεων με το *Εμπρός*, φιλοπόλεμη πριν το 1897, εναντίον του Θεόδωρου Δηλιγιάννη⁷⁴ αλλά κι εναντίον του διαδόχου του, του Δημήτριου Ράλλη, τον οποίον ενίοτε υποστηρίζει. Με το άρθρο «Ειρήνη ημίν!» η εφημερίδα τάσσεται υπέρ του νέου Πρωθυπουργού Δημήτριου Ράλλη.⁷⁵

Διακεκριμένοι δημοσιογράφοι κι εξέχοντες συγγραφείς στελέχωσαν τα γραφεία των *Καιρών*, πολλοί από αυτούς και λογοτέχνες όπως ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου, ο Δημήτριος Χατζόπουλος, ο Γεώργιος Τσοκόπουλος, ο Τίμος Μωραϊτίνης κ.α.

⁷³ 'Η σύστασις του Μακεδονικού Κομιτάτου, ποιοι αποτελούν τον πυρήνα του, πως θα εργάζεται εν Μακεδονία, η εγγραφή των μελών', *Εμπρός* Κυριακή 6 Ιουνίου 1904, αριθ. 2737 σελ. 3

Για την προκήρυξη και την είδηση βλ.: 'Προκήρυξις του Μακεδονικού Κομιτάτου', *Νέον Άστυ* αριθ. 897, Κυριακή 6 Ιουνίου 1904, σελ. 1. 'Το Μακεδονικόν Κομιτάτον', *Το Άστυ* Δευτέρα 7 Ιουνίου 1904, αριθ. 5168 σελ. 1, και Κώστας Μάγερ, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1790 - 1900*, τ.1. (Αθήνα: Δημόπουλος, 1957) σελ. 255 - 257.

⁷⁴ «Δεν πρέπει να εμπιστευθώμεν τας τύχας του ελληνισμού εις τους ελεεινούς της πολιτικής σκηνής κωμωδούς, ους έτι και νυν εμπνέει αφιλόπατρις φατριασμός, ουδ' εις κυβέρνησιν, τα πάντα εν τη πολιτεία παραλύσασαν από τριάκοντα ήδη ετών και περιαγαγούσαν το κράτος εις απίστευτον αδυναμίαν». 'Η Εθνική Πολιτική', *Καιροί* Τρίτη 28 Ιανουαρίου 1897 αριθ. 2919.

⁷⁵ 'Ειρήνη ημίν!', *Καιροί* Τρίτη, 1 Ιουλίου 1903, αριθμός 4973 σελ. 1.

Η εφημερίδα «*Σκριπ*» του Ευάγγελου Κουσουλάκου ήταν σε ένα διαρκή συναγωνισμό με το «*Εμπρός*». Υπό νέα διεύθυνση, μετά τον θάνατο του Κουσουλάκου, με τον Γρηγόριο Ευστρατιάδη να έχει αναλάβει τα ηνία της, σημειώνει αρκετά μεγάλη άνοδο της κυκλοφορίας της. Επιζητεί διαρκώς την αλλαγή του χρεωκοπημένου – πριν από το 1909 – πολιτικού συστήματος, ενώ τάσσεται αναφανδόν κατά του παλαιοκομματισμού. Με το πέρασμα των χρόνων, ο πολιτικός του προσανατολισμός γίνεται σφόδρα αντιβενιζελικός.

Από τις πρώτες καθημερινές εφημερίδες ,συστηματικές κι οργανωμένες είναι «*η Εφημερίς*». Ιδρυτής και διευθυντής της ήταν ο Δημήτριος Κορομηλάς. Κοντά σε αυτόν αναπτύσσεται ολόκληρο φυτώριο νέων δημοσιογράφων που αναδείχτηκαν αργότερα στα γράμματα. Ενδεικτικά αναφέρονται οι Δημήτριος Καμπούρογλου, Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Κώστας Κρυστάλλης, Κωστής Παλαμάς, Μιχαήλ Μιτσάκης, Μπάμπης Άνινος, Εμμανουήλ Ροΐδης καθώς και πολλοί άλλοι ήταν αυτοί που ξεπήδησαν από την εφημερίδα του Κορομηλά.

Ο απολογισμός που έκανε ο εκδότης της, την ανάγει σε μια ανεξάρτητη κι ελεύθερη εφημερίδα, η οποία δεν ανήκε σε κανένα κόμμα, αλλά με πνεύμα ειλικρινούς αμεροληψίας έψεγε τα ψεκτά κι επαινούσε τα άξια επαίνου έχοντας ως δρομοδείκτη της το κοινό συμφέρον και όχι τις προσωπικές σχέσεις και συμπάθειες.⁷⁶

Σημαντικότατο βήμα προόδου για την ελληνική δημοσιογραφία αποτελεί και η εφημερίδα «*Αθήναι*» του Γεωργίου Πωπ. Επρόκειτο για μια αξιόλογη εφημερίδα η οποία ακολουθώντας τη δική της πολιτική «διεκρίθη ευθύς εξ αρχής δια την καλλιτεχνικήν αυτής εκτύπωσιν ,δια την διάταξιν των περιεχομένων της ,την ποικιλίαν της ύλης και την ζωηρότητα της αρθρογραφίας της».

⁷⁶ 'Α.Α. Κορομηλάς', *Εφημερίδα Εφημερίς* αριθ. 1 σελ. 4, τη Σάββατον 1 Ιανουαρίου 1883

Μία από τις ουσιωδέστερες στοχεύσεις του εκδότη της ήταν να συντελέσει στη εξύψωση του ελληνικού τύπου, υλοποιώντας τα πιστεύω του και διατυπώνοντας ξεκάθαρα τις θέσεις του.⁷⁷

⁷⁷ Επεκράτησεν η αρχή να εύχονται επί τη ενάρξει του Νέου Έτους. Θα ήτο πρακτικώτερον αν υποσχέσεις περί του μέλλοντος εδίδοντο και της πραγματοποιήσεώς των τα επιχειρήματα ηντλούντο εκ του παρελθόντος. Τούτο θα πράξωσι σήμερον αι “Αθήναι” προς το ελληνικόν Δημόσιον, όπερ ζωηράν παρέσχε και παρέχει την υποστήριξίν του. Το εγχείρημα εκδόσεως δεκαλέπτου εφημερίδος δεν ήτο σύνηθες εις εποχήν, καθ’ ην η δημοσιογραφία και η χαρτεμπόρια συνέχουν τα όρια της δικαιοδοσίας των και κατά την οποίαν τα μαύρα πένθιμα γράμματα των αγγελιών, εκφεύγοντα του κύκλου των διαφημίσεων, εξωγράφιζον τα απλούστερα και τα μάλλον ασήμαντα των γεγονότων ως εξαιρετικής τίνος σημασίας συμβάντα. Ο τηλεγράφος και το ταχυδρομείον δεν είχαν πλέον σημασίαν, προκειμένου να χαρακτηρίσωσι την ενημερότητα των ειδήσεων, και δια το εικονογραφημένον μέρος ησκούντο υποψήφιοι μαθηταί του Πολυτεχνείου οσάκις του κυρίου Πιγκ η πελατεία δεν ανελάμβανε πρόθυμον την συνεργασίαν της εις τα εικονογραφημένα άρθρα. Επιστεύετο, ότι το σύστημα τούτο της καθημερινής δημοσιογραφίας, υπέρ του οποίου αθρόως επλειοδότην αι ανταγωνιζόμεναι εφημερίδες, εμόρφωσαν κοινόν σudaμού αλλού απαντών εν τω πολιτισμένω κόσμω, αρεσκόμενον εις την αυταπάτην και την αποπλάνησιν. Η ειδική συνεργασία είχεν ήδη απομακρυνθή παντελώς των φύλλων και η ανάγνωσις μιας εφημερίδος, ήτις αποτελεί πανταχού την τέρψιν και την ανακούφισιν από τους κόπους της ημέρας, το μορφωτικόν όργανον του γινώσκοντος ανάγνωσιν κόσμου, το βήμα της εν επιγνώσει συζητήσεως, το φως το καθοδηγούν την κοινήν γνώμην και το πιστόν κάτοπτρον της καθημερινής κινήσεως του κόσμου ολοκλήρου, η ανάγνωσις λέγομεν μιας εφημερίδος μόλις κατώρθωνε ν’ απασχολή πέντε λεπτά της ώρας και αυτούς ακόμη τους αργοσχόλους.

Αλλά κακώς επιστεύετο τούτο. Του κοινού η αντίληψις δεν είχε στρεβλωθή, και θα ηδύνάτο τις επικαλούμενος την προσοχήν της επιλέκτου κοινωνικής μερίδος, να κατακτήση ασφαλώς την νίκην. Και υπό το πρόγραμμα τούτο εκδοθείσα η ημετέρα εφημερίς εισέρχεται εις το Νέον Έτος με την νίκην υπέρ του έργου της απολαμβάνουσα τον σεβασμόν του κοινού, όπερ εσεβάσθη, παρέχουσα άρθρα μελέτης διαπρεπών συνεργατών επί παντός θέματος, ενισχύουσα ολονέν την σύνταξίν της, παρακολουθούσα εν αμεροληψία πάντα τα τελούμενα και εξακριβώνουσα πάσαν είδησιν πριν ή δώση αυτήν τις την δημοσιότητα. Ούτω ακολουθήσασα την οδόν ην εχάραξε δια του προγράμματος της, αντιπρόσωπος των συντηρητικών της χώρας στοιχείων, έδωκε και την ώθησιν προς εξωτερικήν ευπρόσωπον παράστασιν. Δυνάμεθα δε να καυχηθώμεν, ότι υπό τυπογραφικήν έποψιν και λόγω ποιότητος χάρτου και λόγω πιστότητος των δημοσιευομένων εικόνων, ολίγα πρωτεύουσαι του Ευρωπαϊκού κόσμου δύνανται να επιδείξωσι καθημερινήν εφημερίδα ομοίαν προς τα “Αθήνας”. Ήδη θαρρούντες θα συνεχίσωμεν τον δρόμον έχοντες θερμήν και αμέριστον την υποστήριξιν του έσω και έξω Ελληνισμού. Του έσω Ελληνισμού, όστις απομαθών επί τινα χρόνον να καταβάλη δεκάλεπτον αμοιβήν εις τα ημερήσια φύλλα, ταχέως ηννόησεν, ότι δεν δύναται να έχη εφημερίδα πεντάλεπτον ικανοποιούσαν πάσας τας απαιτήσεις του κοινού και τασσομένην παρά το πλευρόν της Πολιτείας και της Κοινωνίας εις επικουρίαν του έργου αμφοτέρων· του έξω Ελληνισμού, όστις αυθόρμητος σπεύδει συγχαίρων και ενθαρρύνων ημάς. Δεν είνε βεβαίως ανάγκη να παραθέσωμεν τα ονόματα όλων των ειδικών συνεργατών μας, διότι είνε πρόσφατος ακόμη η δημοσίευσις άρθρων οικονομικών φερόντων τας υπογραφάς των κ.κ. Φωκίωνος Νέγρη, Θεοδώρου Βελλιανίτου, Σωτηρίου Βεζανή και Α. Ανδρεάδου, φιλολογικών προερχομένων από τον κάλαμον των κ.κ. Χαραλάμπη Αννίνου, Γεωργίου Δροσίνη, Κωστή Παλαμά, Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, Παύλου Νιρβάνα, Κ. Μακρή, Μιχ. Αργυροπούλου (εν Σμύρνη), εξωτερικών του κ. Π. Καρολίδου, αρχαιολογικών των κ.κ. Γ. Βυζαντινού και Α. Αρβανιτοπούλου, καλλιτεχνικών των κ.κ. Θωμά Θωμοπούλου και Κ. Κωνσταντινίδου, γεωπονικών του κ. Ρ. Δημητριάδου, νομικών εν γένει των κ.κ. Ν. Δημητρακοπούλου, Π. Θηβαίου, Θεοδ. Γεννάδη και Δ. Καστόρχη, θεατρικών των κκ. Ν. Λάσκαρη, Μ. Λιδωρίκη και Ι. Καλή, χωρίς ν’ απარიθμήσωμεν την έκτακτον συνεργασίαν επί παντός ζητήματος της ημέρας. Αλλά και αν ταύτα δεν υπήρχον μόνη η περί διοργανώσεως του Ελληνικού στρατού μελέτη ην έγγραψε χάριν των “Αθηνών” εμπνεόμενος από την ηθικήν επιβολήν του φύλλου εις των διαπρεπεστέρων ξένων αξιωματικών, θα ήρκει ν’ αποτελέση τίτλον εθνικής εργασίας μιας εφημερίδος. Η συνεργασία αυτή των ειδικών μετά των ανταποκρίσεων των εν Κωνσταντινουπόλει και Σόφια και Βουκουρεστίω υπέροχον

Πράγματι, στην εφημερίδα αυτή συναντά κανείς αρθρογραφία η οποία παρουσιάζεται με περίσκεψη, σοβαρότητα και προσοχή. Τα θέματά της είναι ταξινομημένα και με επιμελημένο τρόπο δοσμένα, ώστε να γίνεται ευδιάκριτος ο σεβασμός που αποπνέουν οι στήλες της ,στη νοημοσύνη των αναγνωστών. Με ειδήσεις εξακριβωμένες και με θέματα πάσης φύσεως, όπως πολιτικά, επιστημονικά, κοινωνικά και φιλολογικά. Αποδεικνύει περίτρανα την ανώτερη στάθμη δημοσιογραφίας που έχει επαξίως κατακτήσει.

Ως προς τον ιδεολογικό της προσανατολισμό «η Αθήναι» είναι φανατική πολέμια του παλαιοκομματισμού μέχρι το 1910. Αναλαμβάνει ενεργό ρόλο και παρουσία στα γεγονότα του 1897 και υποστηρίζει με θέρμη αρχικά τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Μετά το 1910,αλλάζει ιδεολογική πλευση και προσανατολισμό και καταφέρεται με σφοδρότητα εναντίον του.

Στους πολύ στενούς συνεργάτες του Ποπ περιλαμβάνονται οι εξής : Αλέξανδρος Μωραϊτίδης, Θέμος Άννινος, Πολύβιος Δημητρακόπουλος, Άγγελος Τανάγρας, Γρηγόριος Ξενόπουλος, Γεράσιμος Βώκος, Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Γεώργιος Δροσίνης και άλλοι πολλοί.

Άλλη μια εφημερίδα που παίζει σπουδαιότατο ρόλο στην πολιτική ιστορία του τύπου είναι «ο Χρόνος». Θεωρώντας ότι η χώρα έφτασε σε σημείο πολιτικής σήψης ,επιρρίπτει τεράστιες ευθύνες στον παλαιοκομματισμό.

Στο κύριο άρθρο του γράφει : *«Η εφημερίς ημών βλέπει το φως εις ημέρας Εθνικής κρίσεως ,κατά τας οποίας ο Ελληνισμός παρίσταται ασύντακτος κι ανοργάνωτος....Ημείς απαράσκευοι διαρκώς από 40 ετών μόνο αναβολάς επιζητούμεν και*

ανδρών, οίτινες είνε τακτικοί συνεργάται μας μαζί με τους εξ όλων των Ελληνικών πόλεων διαπρεπείς ανταποκριτάς μας, και τους ζωγράφους συνεργάτας μας κ.κ. Γ. Ροιλόν, Π. Μαθιόπουλον και Στ. Ξενόπουλον δύναται να δώση πιστήν εικόνα της συμπληρώσεως του έργου της εφημερίδος ταύτης. Δεν διστάζομεν να ομολογήσωμεν, ότι τελειοτέραν ακόμη ποθούμεν την εφημερίδα ημών. Αναγνωρίζομεν, ότι υπάρχουσιν ελλείψεις. Των ελλείψεων δ' αυτών, την συμπλήρωσιν επιδιώκομεν, χωρίς να έχωμεν αμφιβολίαν τινα περί της ταχείας προσθήκης καινοτομιών εις το έργον. Αυτή ακόμη η αποστολή συντακτών μας ανά τον έξω Ελληνισμόν, όχι προς άγραν συνδρομητών, αλλά προς πνευματικήν επικοινωνίαν των απανταχού Ελλήνων, εν τη κρίσιμω εθνική περιόδω είνε νομίζομεν, δείγμα της εργασίας, όπως καταστάσιν αι “Αθήναι” το δημοσιογραφικόν όργανον της πανελληνίου επικοινωνίας και ερεύνης των αναγκών της χώρας. Εν πλήρει συναισθήσει των υποχρεώσεων, ας αναλαμβάνομεν απέναντι του ελληνικού κοινού όπερ εκθύμως μας παρέχει την υποστήριξιν του, θα εξακολουθήσωμεν τον αγώνα, με ασφαλή την κατίσχυσιν και την νίκην. Αυτάς τας υποσχέσεις δυνάμεθα να δώσωμεν μετά θάρρους, εισερχόμενοι εις το Νέον Έτος, δια το οποίον είθε να επιφυλάσση η θεία Πρόνοια εθνικήν αγαλλίασιν και νέαν ζωήν του πανταχόθεν διωκομένου Ελληνισμού». «Αθήναι», Αθήναι αριθμός 75 σελ. 1, χ.τ. Τετάρτη 1 Ιανουάριου 1903.

αυτάς ουχί δια να ωφεληθώμεν ,αλλά δια να κραιπαλώμεν ,ως πράττομεν μεθ όλας τας φοβεράς αναγγελίας των καιρών και αι οποίαι από δεκαετηρίδων μας επαναλαμβάνονται...Τα κόμματα είναι και πάλιν έτοιμα ως και κατά το παρελθόν να αλληλοτρώνγονται δια την εξουσίαν και μόνην την εξουσίαν ,υπέρ αυτά δε ουδαμού φαίνεται η Αρχή την οποίαν το πολίτευμα έταξε προς περιφρούρησιν των γενικωτέρων συμφερόντων του Έθνους και του Κράτους. Και το άρθρο αυτό καταλήγει ως εξής : <<ο Χρόνος έρχεται να προστεθεί εις εκείνα τα στοιχεία της χώρας τα οποία μάχονται υπέρ της ανορθώσεως των νόμων και υπέρ της γενναίας εξυπηρετήσεως των γενικών συμφερόντων του κράτους και του έθνους.⁷⁸

Η εφημερίδα αυτή αγωνίζεται και με μαχητικότητα υποστηρίζει ότι νέα πολιτικά πρόσωπα πρέπει να αναλάβουν ηγετικές θέσεις στο κράτος προκειμένου να ξεφύγει η χώρα από το τέλμα στο οποίο ήταν βυθισμένη. Την υποστήριξή του την παρέχει στον Ελευθέριο Βενιζέλο, ο οποίος επικροτεί τους σκοπούς των αξιωματικών και γίνεται το επίσημο όργανο του Στρατιωτικού Συνδέσμου.⁷⁹

⁷⁸ 'Το πρόγραμμά μας', Χρόνος 21 Σεπτεμβρίου 1903 αριθ. 1 σελ. 1,.

⁷⁹ Εκ παρεξηγήσεως εγράφη εις προχθεσινάς εφημερίδας, ότι αι εν τω "Χρόνω" υπό τον τίτλον "ΟΜΙΛΕΙ Ο ΛΑΟΣ ΔΙΑ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ" γνώμαι δεν εισί γνώμαι του "Στρατιωτικού Συνδέσμου". Δηλούται παρά του "Στρατιωτικού Συνδέσμου" ότι ΑΙ ΓΝΩΜΑΙ ΑΥΤΑΙ ΕΙΣΙΝ ΑΥΤΟΥ, ο δε "Χρόνος" και προ του κινήματος της 15ης Αυγούστου δια της σειράς των στρατιωτικών άρθρων (Βλ.: Από την σειράν των στρατιωτικών άρθρων. Όλα εις φως. Στρατιωτικοί αλήθειας Χρόνος αριθ. 2106 σελ. 1, Δευτέρα 3 Αυγούστου 1909. Από την σειράν των στρατιωτικών άρθρων. Όλα εις φως. Η θέλησις του Έθνους. Η θέλησις του Στρατού, Χρόνος, αριθ. 2109 σελ. 1, χ.τ. Πέμπτη 6 Αυγούστου 1909. Από την σειράν των στρατιωτικών άρθρων. Όλα εις φως. Στρατιωτικοί αναμορφωταί ιδέτε τον στρατόν σας!, Χρόνος αριθ. 2111 σελ. 1, χ.τ. Σάββατον 8 Αυγούστου 1909. Από τα στρατιωτικά άρθρα. Οι σάρακες του στρατού, Χρόνος αριθ. 2114 σελ.1, χ.τ. Τρίτη 11 Αυγούστου 1909. Από την σειράν των στρατιωτικών άρθρων. «Σεις είσθε οι Επαναστάται», Χρόνος αριθ. 2116 σελ.1, χ.τ. Πέμπτη 13 Αυγούστου 1909. Από την σειράν των στρατιωτικών άρθρων. Όλα εις φως. Το πρόγραμμα της στρατιωτικής ανορθώσεως. Σθένος και ικανότης, Χρόνος αριθ. 2117 σελ.1, χ.τ. Παρασκευή 14 Αυγούστου 1909. Από την σειράν των στρατιωτικών άρθρων. Στρατέ της Ελλάδος, Εμπρός!, Χρόνος αριθ. 2116 σελ.1, χ.τ. Πέμπτη 31 Αυγούστου 1909. Κλείει η σειρά των στρατιωτικών άρθρων. Ο αγών επερατώθη, το έργον άρχεται, Χρόνος αριθ.2120 σελ.1, χ.τ. Τρίτη 18 Αυγούστου 1909.) και μετά εξακολουθεί υπό τον αυτόν τίτλον «ΟΜΙΛΕΙ Ο ΛΑΟΣ ΔΙΑ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ» (Στα άρθρα αυτά ο «Χρόνος» δίνει το πρόγραμμα του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Βλ.: Ομιλεί ο λαός δια του Στρατού. Στοιχειώδη λάθη, Χρόνος αριθ. 2129 σελ.1, χ.τ. Πέμπτη 27 Αυγούστου 1909. Ομιλεί ο λαός δια του Στρατού. Η θέσις των πραγμάτων, Χρόνος αριθ. 2144 σελ.1, χ.τ. Παρασκευή 11 Σεπτεμβρίου 1909. Ομιλεί ο λαός δια του Στρατού. 14 Αυγούστου - 14 Σεπτεμβρίου. Λόγια - έργα, Χρόνος αριθ. 2149 σελ.1, χ.τ. Τετάρτη 16 Σεπτεμβρίου 1909. Ομιλεί ο λαός δια του Στρατού. Κομματικοί ανταγωνισμοί, Χρόνος αριθ. 2151 σελ.1, χ.τ. Παρασκευή 18 Σεπτεμβρίου 1909. Ο λαός ομιλεί δια του Στρατού. Κάτω το προσωπίον, Χρόνος αριθ. 2126 σελ.1, χ.τ. Δευτέρα 24 Αυγούστου 1909.) διερμηνεύουν εγκύρους τας γνώμας του Στρατιωτικού Συνδέσμου». Μία δήλωσις, Χρόνος αριθ. 2154 σελ.1, χ.τ. Δευτέρα 21 Σεπτεμβρίου 1909. Ο «Χρόνος» αντιπροσωπεύει το κίνημα και είναι όργανο του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Βλ. Οι «Τάμις» περί των εν Ελλάδι, Χρόνος αριθ. 2158 σελ. 3, χ.τ. Παρασκευή 25 Σεπτεμβρίου 1909. Εκτός από τα παραπάνω ακολουθεί μια ακόμη σειρά άρθρων στο «Χρόνο» με τίτλο:

Τα πράγματα όμως αλλάζουν και από το 1911 και εξής «ο Χρόνος» γίνεται φανατικά αντιβενιζελικός και εξαπολύει συνεχώς μύδρους εναντίον της κυβέρνησης Βενιζέλου.

«*Ποιον πρόγραμμα;*» είναι ο τίτλος άρθρου του με το οποίο η εφημερίδα ειρωνεύεται τη δράση της κυβέρνησης καθώς θεωρεί ότι με μαθηματική ακρίβεια ο Ελευθέριος Βενιζέλος οδηγούσε την χώρα στον κατήφορο. Συγκεκριμένα γράφει: «*Και ο πρωθυπουργός και ο υπουργός της Δικαιοσύνης ωμίλησαν τελευταίως περί της ανάγκης της καθολικής εγκρίσεως του κυβερνητικού προγράμματος υπό της Βουλής. Αλλά ποίου προγράμματος; Ποίος το είδεν ή το ήκουσεν το πρόγραμμα αυτό, χάριν του οποίου ηπειλήθησαν δικτατορία και διαλύσεις και πολιτικά ζητήματα και κρίσεις Υπουργικά;... Η μήπως είναι πρόγραμμα ανορθωτικόν η δήλωσις περί της ανεπαρκείας της χώρας, όπως αναλάβη το υπόλοιπον του δανείου των εκατό πενήκοντα εκατομμυρίων δραχμών;*»⁸⁰

Για την πολιτική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η Ελλάδα μετά το κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου γράφει αναλυτικά: «*Τα εθνικά ατυχήματα από τον 1904 επέπιπτον αλληλοδιαδόχως επί της κεφαλής ημών. Η Κρητική υπόθεσις ότε μεν βαίνουσα βραδέως επί το πρόσω, ότε δε οπισθοδρομούσα, εξενεύριζε τον ελληνισμόν ολόκληρον. Η Μακεδονική εποποιία συνεπληρούτο δια θυσιών ευγενούς ελληνικού αίματος.....και εν μέσω πάντων τούτων οι φιφτυ του μετά των πατρώνων των διεσκέδαζον! Διεσκέδαζον! Διεσκέδαζον! Τα εθνικά ατυχήματα, η εσωτερική κακοδιοίκησις, η έλλειψις πάσης στρατιωτικής ισχύος, η κοινωνική παραλυσία επέφεραν, ως ην επόμενον τον επαναστατικόν οργανισμόν, αρχικώς παρά τω λαώ, βραδύτερον εν τω στρατώ και τω ναυτικώ. Η επανάστασις εξερράγη την 15ην Αυγούστου αλλά φευ ειρηνική! Η μείς οι*

(Στίγμα του Κινήματος). «Το έργον της 15 Αυγούστου». Ανάγκη ειλικρίνειας. Το πρώτο άρθρο δημοσιεύτηκε στο Χρόνο αριθ. 2157 σελ. 1, χ.τ. Πέμπτη Σεπτεμβρίου 1909 και το τελευταίο (33ο) στο φύλλο αριθ. 3354 σελ.1, χ.τ. Δευτέρα 28 Δεκεμβρίου 1909. Σε ένα από τα άρθρα αυτά αναφέρεται ότι «ο Λαός ούτος δεν δαιμονεί διότι πταίει το Πολίτευμα, το Έθνος τούτο δεν εκπίπτει διότι έχει Ηγεμόνα Συνταγματικόν, ο τόπος ούτος δεν πάσχει διότι δεν έχει Νόμους, αλλ' ο Λαός διεφθάρη, διότι οι οδηγοί αυτού διεφθάρησαν, αλλά το Έθνος λιποψυχεί, διότι οι Αρχηγοί αυτού δεν είνε φρονηματίαι, αλλ' ο τόπος καταδυναστεύεται, διότι οι φαύλοι υπερισχύουν και οι επιτήδαιοι κυριαρχούν, διότι επετράπη να ζώσι και να δράσιν εκείνοι, οίτινες υπό το ένδυμα του πατριωτισμού και της ηθικής και της τιμής, υπέρ ων δήθεν κόπτονται και υπερμαχούσι, κρύπτουσι την ταπεινήν ιδιοτέλειαν, την χαμερπή αρπαγήν και την κατάφωρον ατιμίαν. Κατά τούτων η Επανάστασις, ηγέρθη και κατά τούτων η Επανάστασις βάλλει. Και διεκήρυξε ταύτα ουχί όταν συνετελέσθη πλέον, αλλ' όταν εν κινδύνω συνετελείτο και όταν εν κινδύνω συνεπύχθη. Δι' ο δεν εξήτησε των Νόμων και του Πολιτεύματος την αναστήλωσιν και την ισχύν». «Το έργον της 15 Αυγούστου». Ανάγκη ειλικρίνειας, Χρόνος αριθ. 2216 σελ.1, χ.τ. Παρασκευή 20 Νοεμβρίου 1909.

⁸⁰ «*Ποιον πρόγραμμα;*» Χρόνος Σάββατον 5 Φεβρουάριου 1911, αριθ. 2647 σελ. 1, χ.τ.

αγωνισθέντες και μοχθήσαντες υπέρ της επανάστασεως ,οι στερεώς εχόμενοι της ιδέας ,ότι ως πηγάσσα παρά της κοινής του λαού συνειδήσεως ήττο αύτη διττώς δικαία ,ηλπίσαμεν ότι η έκρηξις αυτής ήθελε τιμωρήσει πάντας εκείνους οίτινες ήσαν υπαίτιοι της εθνικής, πολιτικής και κοινωνικής αθλίας ημών καταστάσεως .Ταχέως όμως κατεννοήσαμεν το μέγεθος της πλάνης ημών. Επανάστασις ήτις ηπείλει αντί να κτυπά ,ήτο προωρισμένη να καταστή ο περίγελως των επαναστάσεων και εκείνων καθ'ων εστρέφετο».

Γενικότερα «ο Χρόνος» υπήρξε μια εφημερίδα αρκετά ενδιαφέρουσα καθώς περιείχε εκτός από σοβαρά άρθρα, χρονογραφήματα, ανταποκρίσεις από το εξωτερικό καθώς κι ελκυστικά αναγνώσματα που εκτόξευσαν τις πωλήσεις. Αρκετοί και σπουδαίοι άνθρωποι του πνεύματος διετέλεσαν ως συνεργάτες, μεταξύ αυτών ο Διονύσιος Κόκκινος, ο Χρήστος Χαιρόπουλος, ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, ο Σπύρος Μελάς, ο Στέφανος Γρανίτσας και πολλοί άλλοι.

Ακόμα μια εφημερίδα που απετέλεσε σπουδαία πηγή πληροφοριών για τη νεότερη ιστορία υπήρξε «η Εστία». Ο Γεώργιος Δροσίνης μετέτρεψε το 1894 το καλύτερο περιοδικό της νεότερης Ελλάδας «Εστία» σε πολιτική εφημερίδα.

Γεγονός αδιαμφισβήτητο πάντως παραμένει ότι τα άρθρα της «Εστίας», αντιμετωπίζαν όλα τα κοινωνικά και πολιτικά γεγονότα με σοβαρότητα, αδιάβλητη ακρίβεια, αντικειμενικότητα και ήθος. Από τότε που περιέρχεται σε νέα διεύθυνση, υπό τον Άδωνη Κύρου, «η Εστία» αγωνίζεται για την αλλαγή του πολιτικού σκηνικού, το οποίο επεδίωκε μεγάλη μερίδα του τύπου και της κοινής γνώμης, μετά την ήττα του 1897, δηλαδή την εκπλήρωση των εθνικών οραμάτων μέσα στα πλαίσια της νέας πραγματικότητας.⁸¹

Ο Κύρου προβάλλει την πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου, είναι μετριοπαθής και εξ' αυτού του γεγονότος η Εστία αποκτά ολοένα και μεγαλύτερο έρεισμα μεταξύ των αναγνωστών.

Πολλοί και αξιόλογοι είναι οι συνεργάτες της μεταξύ των οποίων και κάποια ηχηρά ονόματα της διανόησης και της λογοτεχνίας, όπως ο Σπυρίδων Παγανέλης, ο Αλέξανδρος Πάλλης, ο Αργύρης Εφταλιώτης, ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, ο Ιωάννης

⁸¹ Κώστας Μάγερ, *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου 1790 - 1900*, τ.1. (Αθήνα: Δημόπουλος, 1957) σελ. 286

Ψυχάρης, ο Νικόλαος Πολίτης, ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου ο Αριστομένης Προβελέγγιος, ο Μπάμπης Άννινος και πολλοί άλλοι.

Ο τελευταίος πρωταγωνίστησε και ως ιδρυτής ενός σατυρικού περιοδικού, του *Άστεως* που άρχισε να εκδίδεται από το 1885. Από το 1890 διακόπτει την έκδοσή του και παραχωρεί τη θέση του στη καθημερινή πολιτική εφημερίδα *Άστν* που κυκλοφορεί την 1η Δεκεμβρίου του 1890. Κομβική της γραμμή είναι η σφοδρή αντιπολίτευση που ασκούσε στον Θεόδωρο Δηλιγιάννη ενώ υποστήριζε ένθερμα τον Τρικούπη.

Προϊόντος του χρόνου μία έντονη αντιπαράθεση ξέσπασε μεταξύ του Θέμη Άννινου που είχε αναλάβει τη διεύθυνση του *Άστεως* και του Δημήτριου Κακλαμάνου, ο οποίος αποχωρεί και μαζί με άλλους συντάκτες, ιδρύουν το *Νέον Άστν*, μια εφημερίδα με ύλη προσεγμένη κι εκλεκτή που δίνει πληροφορίες για τις προσπάθειες των εφημερίδων να αυξήσουν το κοινό τους και να έχουν επιτυχίες όπως οι ευρωπαϊκές εφημερίδες:

«Ο αθηναϊκός τύπος είναι βέβαιον, ότι διέρχεται από τίνος κρίσιν. Είναι η λεγομένη κρίσις της εφηβικής ηλικίας, η κρίσις της αναπτύξεως. Συνέπεια της κρίσεως ταύτης υπήρξεν η μεταβολή όλων σχεδόν των αθηναϊκών φύλλων εις πεντάλεπτα, τελευταίον δε και εις μεγαλόσχημα πεντάλεπτα. Η μόνη εφημερίς, ημπορεί να ειπή κανείς, ήτις μένει δεκάλεπτος ακόμη, είναι το «Νέον Άστν». Προς στιγμήν ηλπίσαμεν, ότι η ελάττωσις των τιμών των κυριωτέρων αθηναϊκών συναδέλφων και η σύγχρονος μεγέθυνσις του σχήματος θα ήτο μέτρον προσωρινόν. Δια τούτο δε και ενεμείναμεν εις το μέγα δεκάλεπτον σχήμα. Παρά προσδοκίαν όμως, η σμίκρυνσις του σχήματος ή η αύξησις της τιμής δεν επέρχεται και αι πληροφορίαι είνε ότι δεν επίκειται, διότι αι περί τούτου ανεπισήμως διεξαχθείσαι διαπραγματεύσεις ενανάρησαν.

Υπό τοιούτους όρους δύσκολον ήτο πλέον εις το «Νέον Άστν» να εμμείνη εις το δεκάλεπτον. Εφημερίς, ήτις αναντιρρήτως τάσσεται μεταξύ των πρώτων οργάνων του ελληνικού τύπου και ερμηνεύει τας ιδέας μεγάλων και πολυπληθών τάξεων, δεν ήτο δυνατόν να καταδικάση εαυτήν εις την ανισότητα ταύτην των όπλων του δημοσιογραφικού ανταγωνισμού και να βλέπη την κυκλοφορίαν της μη αυξανομένην συμφώνως προς τας θυσίας, εις τα οποίας υποβάλλεται αναλόγως προς τας θυσίας εις τας οποίας υποβάλλεται, αναλόγως προς την επιμέλειαν της συντάξεώς της, αναλόγως των υλικών και πνευματικών δυνάμεων, τας οποίας καταβάλλει προς προαγωγήν του φύλλου εις περιωπήν ευρωπαϊκής εφημερίδος.

Το πεντάλεπτον σχήμα δεν είλκυνε ημάς ευθύς εξ αρχής, αν και είναι βέβαιον ότι δι' αυτού η δημοσιογραφία εισχωρεί και εις βαθύτερα κοινωνικά στρώματα, διαχύνει την επιρροήν της εις κύκλους ευρύτερους και εξαίρετοι εις αληθή εθνικὴν δύναμιν. Πράγματι η βάσις των ευθυνών φύλλων είναι η αύξησης και η υπερτίμησις των ειδοποιήσεων. Όταν εις την Γαλλίαν ο Αιμίλιος Γιραρδίνος επανεστάτησε τον ημερήσιον τύπον, καταργήσας την ογδοηκοντάφραγκον αριστοκρατικὴν συνδρομήν και την εφημερίδα καταστήσας, από οργάνου και απολαύσεως ω- ρισμένων τάξεων, το σχολείον και το ὄργανον όλων των κλάσεων, τους υπολογισμούς του εβάσισεν επί των ειδοποιήσεων. Έκαμε την εξής σκέψιν: Διευθύνων την εφημερίδα, έχω μόνον μεγαλυτέραν δαπάνην χάρτου να υποστώ. Τα γενικά έξοδα μένουν τα αυτά. Αλλά την αύξησιν της δαπάνης του χάρτου θα καλύψουν αι αγγελίαι. Κυκλοφορών δ' εις πολύ μεγαλύτερον αριθμόν αντιτύπων, έχω δικαίωμα να εισπράξω περισσότερα από τους επωφελουμένους της μεγαλυτέρας αυτής κυκλοφορίας δια να διαφημίσουν το εμπόρευσμά των ή την επιχείρησίν των. Και ιδού το ισοζύγιον.

Εις ὅμοιον υπολογισμόν στηρίζεται και η παροιμιώδης ευθυνία των γερμανικών φύλλων, τα οποία σας προσφέρουν αντί μιας μόνης πεντάρας πολύφυλλον έκδοσιν. Επ' αυτού και η ίδρυσις των νεωτάτων αγγλικών εφημερίδων του “Δαίλυ Μαϊϊλ” και του “Δαίλυ Εξπρές”, τα οποία τιμώνται ημίσειαν πένναν μόνον, απέναντι των τριών των “Τάιμς” και της μιας της “Σημαίας”, και τα οποία, κολοσσιαίοι βιομηχανικοί επιχειρήσεις, θέσασαι εις κίνησιν εκατομμύρια ὅλα, ταχέως θα εκτοπίσωσι το κέντρον της δημοσιογραφικῆς βαρύτητος εν Αγγλία, αν δεν το εξετόπισαν ήδη, δια των 700.000 φύλλων, τα οποία διαθέτουν καθ' εκάστην απέναντι των 70 - 80000 των «Τάιμς» και των 230.000 της «Σημαίας».

Το ζήτημα παρ' ημίν ήτο αν η αύξησις των αγγελιών, των διαφημίσεων, των ειδοποιήσεων - καίτοι καταπληκτική - υπήρξε τοιαύτη, ώστε να επιτρέπη την ύπαρξιν μεγαλοσχημῶν πενταλέπτων φύλλων. Κατά την γνώμην μας, δεν ήτο ἀκόμη τοιαύτη. Εχρειάζοντο ρωμαλεώτεραι βάσεις ὅπως επ' αυτών στερεωθή τοιαύτη δημοσιογραφική επανάστασις. Αλλ' η γνώμη ημών δεν ηρωτήθη. Αλλαι συνάδελφοι, δικαίως απολαύουσαι επιρροῆς και φήμης, εσκέφθησαν ὅτι επέστη η ὥρα της εισαγωγῆς των πενταλέπτων μεγαλοσχημῶν εφημερίδων και παρ' ημίν. Το πεντάλεπτον μέγα φύλλον εισήχθη, υπό τύπον προσωρινόν κατ' αρχάς, υπό τύπον καθιστάμενον μονιμώτερον οσημέραι, κατόπιν.

Εις το ρεύμα τούτο δεν ήτο δυνατόν να αντισταχθή μόνον το «Νέον Άστυ».

Κατ' ανάγκην μοιραίαν και απαράβατον, κατά νόμον φυσικόν σχεδόν, τόσον είνε ανέκκλητος και απαραβίαστος, η αφομοιώσις έπρεπε να επέλθη, δια να τεθή εις όλας τας χείρας το αυτό όπλον προς επικράτησιν εις την ευγενή άμιλλαν, η οποία δεν διαιρεί, αλλ' ενώνει προς κοινά ιδεώδη τον αθηναϊκόν τύπον.

ΑΠΟ ΑΥΡΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΗΝ 27 Φεβρουάριου ΤΟ «ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ» μεταβάλλεται δι' όλην την Ελλάδα εις πεντάλεπτον εφημερίδα. Η απόφασις αύτη γίνεται, επαναλαμβάνομεν, δια να παρακολουθήσωμεν κίνημα, το οποίον γενικευθέν κατέστησεν αναπόφευκτον την εις αυτό συμμετοχήν μας. Εάν βραδύτερον πάσαι συνάδελφοι ήθελον να σκεφθούν περί κοινών αποφάσεων, ορίζουσαι απαραβάτως τα σχήματα και τας τιμάς των εφημερίδων, θα σκεφθώμεν τι πρέπει να πράξωμεν και ημείς. Αλλά τοιταύται αποφάσεις δεν φαίνονται προσεχείς. Η αφομοιώσις λοιπόν του “Νέου Άστεως” προς τας λοιπάς εφημερίδας επεβάλλετο εις ημάς.

Ούτω καθιστώμεν την εφημερίδα ημών προσιτήν εις πάσας τας τάξεις, εις πάντα τα κοινωνικά στρώματα, εις πάντα τα βαλάντια. Παρέχομεν αυτήν αντί 5 λεπτών μόνον καθ' εκάστην και διατηρούμεν μόνον την αυτήν συνδρομήν, διότι τους συνδρομητάς ημών αποζημιούμεν πρώτον δια της εκτυπώσεως του φύλλου αυτών επί καλλίτερου χάρτου και δεύτερον δια της παροχής διαφόρων δώρων και προνομίων.

Το «Νέον Άστυ» απέμεινεν η μόνη δεκάλεπτος εφημερίς. Ιδού ότι εισέρχεται και αυτή εις την χορείαν των πεντάλεπτων από αύριον. Και εισέρχεται με την πεποίθησιν, ότι η θυσία αύτη θα εκτιμηθή δε όπως από το κοινόν, η ευρύτης δε της κυκλοφορίας ταχέως θα αποζημιώση αυτήν δια την θυσίαν ταύτην, ήτις παρέχει εις τόσον μηδαμινήν τιμήν εφημερίδα, δυναμένην, άνευ καυχησιολογίας, να ζητήση θέσιν πλησίον εξεχόντων οργάνων του ευρωπαϊκού τύπου. Εργάστηκαν επίσης σπουδαίοι δημοσιογράφοι ,μεταξύ των οποίων ο Παύλος Νιρβάνας,ο Σπύρος Μελάς,ο Δημήτρης Ταγκόπουλος,ο Στέφανος Δάφνης και άλλοι.

2.3 Ο ρόλος του τύπου στην αφύπνιση της εθνικής συνείδησης

Κατά την εξεταζόμενη περίοδο ο τύπος προσπαθεί να αποκαλύψει στη κοινή γνώμη το πνεύμα συναλλαγής και ιδιοτέλειας που επικρατούσε στην πολιτική ζωή του

τόπου. Το «*Άστυ*» γράφει χαρακτηριστικά: *Τας κοινοβουλευτικάς γνώμας δεν δυνάμεθα να προσδοκώμεν ελευθέρας όταν αντιτίθενται προς του συμφέροντος τας επιταγάς.*⁸²

Ο τίτλος των άρθρων των εφημερίδων είναι ενδεικτικός της έκρυθμης κατάστασης και της έκδηλης αγανάκτησης που επικρατούσε για το πολιτικό σκηνικό.⁸³ Η φράση «η επονειδιστος αγανάκτησις», είναι συνηθισμένη στις στήλες των εφημερίδων.⁸⁴

Οι πολιτικοί ψέγονται για τα λάθη τους, τις ατελέσφορες επιλογές τους και κρίνονται ως ανεπαρκείς να εκπληρώσουν τα πολιτειακά ιδεώδη της χώρας μας. Μέσα στα πλαίσια αυτά, ο Τύπος θεωρεί πως ο πολιτικός ανταγωνισμός αποτελούσε το εφαλτήριο της πολιτικής διάλυσης κι εξουθένωσης του Έθνους.⁸⁵

Το πολιτικό «νόσημα» όπως αποκαλεί τα φαινόμενα ιδιοτέλειας, μικροπολιτικής φιλαυτίας κι ανταγωνισμού είναι «δυσίατον».⁸⁶

Η «*Ακρόπολις*» έγραφε: *διαλύονται τα πάντα και δεν ανοίγεται κανενός το στόμα να ζητήση την ανάτασιν του λαϊκού φρονήματος, τον φωτισμόν της κοινής γνώμης και δια του φωτισμού, την έκρηξιν δημοσίας αγανακτήσεως δια να αρχίσουν να τρέμουν οι υπεύθυνοι και να βάλουν γνώσιν οι άρχοντές μας.*⁸⁷

Οι διευθυντές των εφημερίδων «*Καιροί*», «*Αστραπή*», «*Εσπερινή*», «*Άστυ*», απευθύνουν κάλεσμα στον ελληνικό λαό και με προκήρυξη προσπαθούν να αφυπνίσουν την πανελλήνια συνείδηση: *Η απογοήτευσις υπό της οποίας έχει καταληφθή το Έθνος δια την κατάστασιν των πραγμάτων αυτού, απογοήτευσις, την οποίαν καθιστά οδυνηροτέραν η επίγνωσις των απειλούντων τον Ελληνισμό εξωτερικών κινδύνων, μαρτυρεί πόσον ασθενείς ελπίδες βελτιώσεως κι ανορθώσεως στηρίζονται επί του συστήματος καθ ο κυβερνάται η χώραν. Αλλ' η απογοήτευσις υπήρξεν ο καρπός ον οποίον απεκόμισαν και όσοι εκ των κυβερνησάντων την Ελλάδα πολιτικών ανδρών ούτε θελήσεως υστερούντο*

⁸² 'Το έργον του τύπου', *Το Άστυ*, Πέμπτη 16 Ιουλίου 1908, αριθ. 2754 σελ. 1.

⁸³ 'Δημ. Αναστασόπουλος, *Εθνικός Διδάσκαλος*', Εφημερίδα Ακρόπολις Κυριακή 24 Σεπτεμβρίου 1906, αρ. 8782 σελ. 1

⁸⁴ 'Τα ιστορικά αναγνώσματα', *Καιροί*, Πέμπτη 30 Ιανουαρίου 1903, αριθμός 4723, σελ. 1

⁸⁵ 'Προσωπικόν συμφέρον', *Καιροί*, Τρίτη 24 Ιουνίου 1903, αριθμός 4866 σελ. 1,

⁸⁶ 'Πολιτικόν νόσημα', *Καιροί*, Τρίτη, 8 Ιουλίου 1903, αριθμός 4880 σελ. 1,

⁸⁷ 'Δεν ανοίγετε το στόμα σας', *Ακρόπολις* Τετάρτη 27 Οκτωβρίου 1904, αριθμός 8138 σελ. 1,

,ούτε κόπων εφείσθησαν και επεχείρησαν την μεταβολήν της καταστάσεως εν η φθείρονται τα δημόσια πράγματα. Διότι πάντα τα νομοθετηθέντα κατά περιόδους μέτρα βελτιώσεως εναυάγησαν και πάσαι αι αγαθαί προσπάθειαι συνετρίβησαν και πάσα αγαθή θέλησις εκάμφθη υπό της φθοροποιού δυνάμεως των κρατούντων πολιτικών όρων. Δεν δύνανται άρα να εξαρτηθώσι βάσιμοι ελπίδες ριζικής και μονίμου βελτιώσεως από μόνης της υφισταμένης νομοθετικής εξουσίας ,ενδείκνυνται δε μέτρα άλλα Ως Έλληνες πολίται συναισθανόμεθα το εθνικόν καθήκον όπως επικαλεσθώμεν την πατρικήν αντίληψιν της Βασιλείας και του ελληνικού λαού προς πραγμάτωσιν των μέτρων τούτων .Ούτε πρέπει να πλανώμεθα ότι είναι δυνατή η οργάνωσις του Κράτους ημών επί θεμελίων ασφαλών προς εκπλήρωσιν των υποχρεώσεων και της αποστολής αυτού εφόσον η λειτουργία της όλης διοικήσεως απομένει εκτεθειμένη εις τας κομματικές πιέσεις , η δύναμις των οποίων εξουδετερώνει πάσαν αγαθήν προσπάθειαν , συντρίβουσα πάσαν θέλησιν και κάμπτουσα τους χαρακτήρας.Αν μετά τόσων ετών ελεύθερον βίον δεν παρουσιάζη ακόμη η Ελλάς το παράστημα του Κράτους , το οποίον αι δυνάμεις αυτής επέτρεπον να παρουσιάζη και ως παράγων δε στρατιωτικός και ως παράγων εκπολιτιστικός τίθεται εν πολύ κατωτέρα μοίρα εκείνης την οποίαν ηδύνατο και όφειλε να κατέχη ,δεν δυνάμεθα βεβαίως να ελπίζωμεν εις το μέλλον την ανόρθωσιν υπό τους όρους του αυτού κυβερνητικού συστήματος.Οι απευθύνοντες την έκκλησιν ταύτην προς τον ελληνικόν λαόν δεν έρχονται να επιβάλωσιν ωρισμένας αποφάσεις μεταβολών εις το καθεστώς πολίτευμα ,αλλα έρχονται να επικαλεσθούν την σύμπραξιν παντός Έλληνος πολίτου εις την επιβεβλημένην ανάγκην μεταβολών ,τας οποίας θα καθορίση η μελέτη και η συζήτησις ,θα αποφασίση δε η εκ του Συντάγματος έχουσα το δικαίωμα τούτο Εθνική Συνέλευσις. Ότι το πολίτευμα ημών χρήζει μεταβολών και συμπληρώσεων ουδείς δύναται να αμφισβητήσει.Και οι ομολογούντες ότι «δεν εφηρμόσθη το πολίτευμα αυτό ποτέ και η εκ τούτου η πολιτειακή ημών αποσύνθεσις ,αποδίδουν εις αυτό την μεγίστην των ελλείψεων ,αναγνωρίζοντες το δυνατόν της μη εφαρμογής. Η Εθνική Συνέλευσις, προς σύγκλησιν της οποίας επικαλούμεθα την αντίληψιν της Βασιλείας και την σύμπραξιν του Ελληνικού Λαού, θα αναθεωρήση τας χρηζούσας συγκεντρώσεως ή μεταβολής διατάξεις του Συντάγματος. Προς τούτο δε απεφασίσαμεν την σύστασιν “Πολιτικού Συλλόγου” εν Αθήναις, του οποίου το Καταστατικόν έχει ως εξής: “Συνιστάται εν Αθήναις Πολιτικός Σύλλογος, όστις συγκεντρώνων πάντας τους ομόφρονας συλλόγους και πολίτας εις κοινήν ενέργειαν, σκοπόν έχει την βελτίωσιν εν γένει των

κοινών δια της αναθεωρήσεως του ισχύοντος εν Ελλάδι Συντάγματος κατά τας διατάξεις όσας η κοινή πείρα υποδεικνύει ως αναθεωρητέας. Επί τούτω δε τη μελέτην ιδίως του δυνατόν της ιδρύσεως Β' Νομοθετικού Σώματος, της ιδρύσεως σώματος προπαρασκευαστικού των νόμων, της εξασφάλισεως σκοπίμου οργανώσεως των στρατιωτικών και ναυτικών δυνάμεων του Κράτους και της μονιμότητος των δημοσίων υπαλλήλων". Λαβόντες την πρωτοβουλίαν ταύτην έχομεν πεποιθήσιν, ότι διερμηνεύομεν ολοκλήρου του Έθνους το φρόνημα, ταυτιζόμενον κατά πάντα και εις την συνείδησιν των δεινών ελλείψεων του Κράτους ημών και εις την εκτίμησιν των μέτρων, άτινα ενδείκνυνται προς θεραπείαν αυτών. Και απευθυνόμεθα προς πάντας τους πολίτας Έλληνας, διότι πάντες εξ ίσου οφείλομεν να ενδιαφερώμεθα δια την τύχην της Ελλάδος και είνε ανάγκη να συνενωθώσι πάσαι αι ζωτικάι αυτής δυνάμεις πασών των κοινωνικών τάξεων προς επιτυχίαν του Εθνικού σκοπού. Λαός αποδείξας τοσάκις την φιλοπατρίαν του, δεν είνε δυνατόν βεβαίως να υστερήσῃ εις αγώνα ειρηνικόν και Συνταγματικόν, άνευ της επιτυχίας του οποίου μάταιαι θα αποβώσι και εις το μέλλον οιαιδήποτε οσονδήποτε πατριωτικάί προσπάθειαι και θυσίαι, ως απέβησαν και αι μέχρι τούδε. Απεκδεχόμενοι την τοιαύτην συνένωσιν και σύμπραξιν, ελπίζομεν ότι η φωνή ημών θα συναντήσῃ πανελλήνιον την σνείδησιν της ανάγκης της αναθεωρήσεως του Συντάγματος, ανάγκης την οποίαν καθήκον έχομεν οι ομόφρονες πάντες να διερμηνεύσω μεν δια πάσης δυνατής ενεργείας καθ' όλην την Ελλάδα.

Δ. Στεφάνου, βουλευτής πρώην υπουργός, Π. Κανελλίδης, διευθυντής των *Καιρών*, Βλασ. Γαβριηλίδης διευθυντής της *Ακροπόλεως*, Δ. Κακλαμάνος διευθυντής του "*Ν. Αστεως*", Εμ. Ρέπουλης βουλευτής και διευθυντής του "*Αστεως*", Γρ. Ευστρατιάδης, διευθυντής του "*Σκριπ*", Κ. Χαιρόπουλος διευθυντής του "*Χρόνου*", Δημ. Καλαποθάκης, διευθυντής του "*Εμπρός*", Κ. Γιολδάσης διευθυντής της "*Αστραπής*", Γ. Πετροβίκης, διευθυντής του "*Κόσμου*", Π. Γιάνναρος, διευθυντής της "*Εσπερινής*".

Όπως παραθέτουν χαρακτηριστικά οι εφημερίδες , η κατάσταση στην Ελλάδα είναι τραγική γιατί ο λαός έχει περιέλθει σε λήθαργο, οδεύει προς μεγαλύτερη εξαχρείωση ενώ οι κυβερνώντες και οι επίσκοποι αδιαφορούν παντελώς καθώς όπως νομίζουν , όλα βαίνουν καλώς ,διότι αυτοί καλοκάθονται στα εδώλια και στους θρόνους

τους.⁸⁸

Όπως άλλωστε τονίζει η «Ακρόπολις»: Το αποτέλεσμα της νωθρότητας και της αδιαφορίας μας το βλέπουμε όλοι. Καταδιωγμός και καταστροφή εν Ηπείρω, Μακεδονία, Αλβανία και Θράκη, καταδιωγμός πανταχού κι εγκληματίαι, όχι οι εγκληματούντες αλλά τα θύματα του εγκλήματος. Διότι τούτο θέλει το υπουργείον των Εξωτερικών. Τούτο θέλει η ελληνική Κυβέρνησις. Ήτις είχεν όλα τα μέσα, όπως αποδείξει τα δίκαιά της και τας αδικίας των άλλων. Αλλά δεν θέλει. Αλλά δεν την μέλει. Διότι έχει εξασφαλισμένην την ψήφον του λαού. Διότι οι εκλογείς δεν ψηφίζουν δι' εθνικά ζητήματα. Διότι η εξουσία εν Ελλάδι εξησφαλίσθη ως προνόμιον ολίγων πλουσίων και ελάχιστων δημοκόπων. Διότι οι διοικούντες δεν καλούνται εις την διοίκησιν επί τη βάσει της ικανότητάς των. Ευτυχώς οι έξω Έλληνες κατ' ανάγκην προσφεύγουσιν εις την Ελλάδα. Ας κατηχήσωσι τον λαόν εθνικώς και ας εξεγείρωσιν αυτόν κατά των νωθρών διοικητών του. Έχομεν όλα τα μέσα να επιβάλωμεν τα δίκαιά μας επί των Χωρών μας και εάν δεν εννοούν τούτο οι διοικούντες ας αποσυρθούν εκ της εξουσίας και ας παύσωσι πολιτευόμενοι. Άλλως θα τους εξαναγκάση το Έθνος. Το Έθνος ολόκληρον και όχι μόνον οι ψηφοφόροι. Το Έθνος όπερ θέλει να ζήση και επομένως απαιτεί ζωντανούς τους εξουσιάζοντας αυτό. Δεν μένει καιρός πλέον δια αδράνειαν και τούτο ας σκεφθούν καλώς οι αρμόδιοι πριν ή το επιβάλλη το Έθνος».

Και τι μπορεί πλέον να περιμένει ο τόπος «από βουλευτάς, οι οποίοι, ενώ έφερον άνω κάτω τον κόσμον δια να γείνουν βουλευταί, δεικνύουν τοιαύτην αδιαφορίαν δια την εκπλήρωσιν του καθήκοντος των και τοιαύτην πανηγυρικήν περιφρόνησιν προς τον λαόν, τας ανάγκας αυτού, όσον και προς τα συμφέροντα του Έθνους»;⁸⁹

Και η λύση από το αδιέξοδο της πολιτικής φαυλότητας και αποσύνθεσης; «Να αφυπνισθή η Κυβέρνησις!». Με αυτό τον τίτλο γράφει σε άρθρο της η «Ακρόπολις»:

Τα εν Βουλγαρία γεγονότα κατετάραξαν τους εν Ελλάδι. Έπρεπεν όμως τα πράγματα να φθάσωσιν εις τοιούτο σημείον καταστροφής, όπως αφυπνισθήτε η δημοσιογραφία και ο λαός, διότι δια την Κυβέρνησιν, δεν δυνάμεθα ακόμη να είπωμεν ότι αφυπνίσθη!! Και εν τούτοις αύτη ώφειλε προ πολλού να ερρηγορή. Να μη σας είπω, αφ' ης εποχής ήρπασαν οι Βούλγαροι την εν Βάρνα μονήν του Αγίου Κωνσταντίνου. Να μη αναφέρω, ότι ώφειλε η χαριτωμένη ελληνική Κυβέρνησις να υπερασπισθή τα κινδυνεύοντα

⁸⁸ 'Μιχ. Ι. Γαλανός, Χωρίς ποιμένα', Ακρόπολις, Τρίτη 8 Ιουλίου 1906 αρ. 8714 σελ. 1.

⁸⁹ 'Κυβερνητική Παραλυσία', Εφημερίδα Χρόνος Πέμπτη 25 Ιανουάριου 1906, αριθ. 1207 σελ. 1,

συμφέροντα του Ελληνισμού, αφ' ης εποχής ηρνήθησαν εις τους εν Βουλγαρία Έλληνας κατοίκους δικαιώματα... Αφ' ης στιγμής εννοήσαμεν, ότι η βουλγαρική απληστία εστράφη κατά της ελληνικής περιουσίας, ώφειλεν αύτη να μετασχηματισθή εις χρήμα και ασφαλισθή εις ελληνικός Τραπεζας. Αλλά ποιος να σκεφθή περί τοιούτων; Εν Αθήναις είχομεν εκλογάς και κομματικούς πολέμους επικρατήσεως. Εν Κωνσταντινουπόλει είχομεν αλλαξοπατριαρχείας και αγώνας εμφυλίων διαπληκτισμών. Εν Βουλγαρία αφέθησαν τα πάντα εις την τύχην, ως αφέθη ολόκληρος ο Έξω Ελληνισμός, ως αφέθη η Μακεδονία, η Θράκη, η Μ. Ασία, η Αλβανία, η Ήπειρος, αι νήσοι κτλ., ως αφέθησαν εις τον εκφυλισμόν όλοι οι του εξωτερικού Έλληνες πολίται!!

Και τώρα; Κάμνομεν μνημόσυνα! Απειλούμεν από τας Αθήνας! Φωνάζομεν πολύ δια να κουρασθώμεν ταχέως και πέσωμεν και πάλι εις τον βαρούχειον ύπνον, εις τον λήθαργον του θανάτου!.... Εξεπλάγητε, διότι τοιαύτην ψυχρολουσίαν ελάβομεν εν τω αγγλικό Κοινοβουλίω δια της επερωτήσεως του κ. Νιούτων και της απαντήσεως του Άγγλου υφυπουργού. Δεν εξεπλάγητε όμως, διότι ο εν Λονδίνω πρεσβευτής κ. Μεταξάς παρεκάθησεν εις γεύμα, δοθέν εις τιμήν του Ρουμάνου υπουργού κ. Τάκη Ιωννέσκου, όστις μετέβη εις Λονδίνον, όπως μεταδώση εις όσους δυνηθή επισήμως όσα οι εχθροί του Ελληνισμού έπλασαν υπέρ των σχεδίων των και κατά των αμυντικών μακεδονικών σωμάτων και άτινα, γενόμενα πιστευτά, επανελήφθησαν επισημότερον από του βήματος του αγγλικού Κοινοβουλίου. Διότι δεν εφρόντισεν η Ελλάς να αναιρέση όλα τα τερατώδη ψευδολογήματα, άτινα δημοσιευόμενα πρώτον εις τα εγχώρια των πολεμίων της Ελλάδος φύλλα, αναδημοσιεύονται εις όσα ευρωπαϊκά φύλλα η ύλη προτιμάται της αρετής, μεταδίδονται επισήμως δια των διπλωματικών υπαλλήλων εις τας ξένας Κυβερνήσεις και γίνονται πιστευτά, αφού η Ελληνική Κυβέρνησις δεν τα διαψεύδει, τα παραδέχεται σιωπώσα και οι αντιπρόσωποί της παρακαθήμενοι εις την τράπεζαν των συκοφαντησάντων το έθνος των, πιστοποιούσιν εν πλήρει αναισθησία τους λόγους εκείνων. Επί τοσούτον χρόνον η Ελλάς κατηγορείται ψευδός δια πράξεις, τας οποίας ακριβώς οι κατηγορούντες διαπράττουσιν εις βάρος των Ελλήνων και διαπράττουσι ταύτας επί του εδάφους των, καταπατούντες πάντα θειον και ανθρώπινον νόμον και εν τούτοις η αθλία Ελλάς θεωρείται ένοχος, διότι δεν αναιρεί τους συκοφάντας, δεν αποδεικνύει τας παρανομίας των εχθρών της, διότι κοιμάται, διότι εναρκώθη, διότι φυγοπονεί. Φαντασθήτε τι θα εγίνετο εάν επί

ελληνικού εδάφους εδολοφονούνται υπήκοοι ή ομογενείς των εχθρών του Ελληνισμού. Φαντασθήτε οποίος θα εξηγείρετο θόρυβος εάν διηρπάζετο η περιουσία ατόμων ανηκόντων εις το έθνος των πολεμίων της Ελλάδος. Φαντασθήτε οποία ταραχή και οποίος αναβρασμός του πεπολιτισμένου και απολίτιστο κόσμου θα εγίνετο εάν εξωρίζοντο εξ Ελλάδος αναίτιως και δια γελοίας αλλά και ψευδεστάτας αφορμάς άνθρωποι ήσυχoi και ξένοι προς την πολιτικήν και τας εθνικάς αντεγκλήσεις. Φαντασθήτε εάν εντός 24 ωρών δεν θα είχομεν “κατοχήν” κατόπιν “θυέλλης” εάν διεπράττετο εν Ελλάδι το πολλοστήμόριον των γενομένων εν Βουλγαρία. Και ταύτα διότι οι άλλοι εργάζονται και ημείς καθεύδομεν. Οι άλλοι έχουσι διπλωμάτας και ημείς μαμμόθρεπτα. Και δια τούτο, ενώ ημείς υφιστάμεθα τα πάνδεινα, ημείς κατηγορούμεθα υπό του πεπολιτισμένου κόσμου και ενώ οι αντίπαλοι του έθνους ημών διαπράττουσι τα αίσχιστα, αυτοί εν τούτοις απολαύουσι συμπαθειών! Διότι έχουσιν υπουργείον των εξωτερικών και ημείς δεν έχομεν. Διότι έχουσι πρέσβεις, προξένους, πράκτορας, γραμματείς και φαρισαίους και ημείς έχομεν να τους μισθοδοτούμεν μόνον χωρίς να εκπληρώσιν ουδένα σκοπόν. Υπάρχουν και εξαιρέσεις ολίγαι. Αλλ’ ημάς δεν ωφελούν αι εξαιρέσεις εις το ενεργητικόν μας, αύται έπρεπε να ανήκουν εις το παθητικόν. Να είχομεν δηλαδή υπουργεία και προξενεία της προκοπής και αντάξια της αποστολής των και που και που να παρουσιάζετο και κανείς νωθρός ζυλοσχίστης... χάριν του κόμματος!.⁹⁰

Η εφημερίδα Χρόνος αναφέρει χαρακτηριστικά: Εις την έκθεσιν της πλειονοψηφίας και εις την έκθεσιν της μειονοψηφίας του προϋπολογισμού επισήμως εβεβαιώθησαν και κατηγγέλθησαν δωροδοκίαι εκατομμυρίων εις δρόμους ψεύτικους, εις γεφύρια ανύπαρκτα, εις έργα δημόσια τιποτένια. Αυτά πως έγιναν παρά δια δωροδοκίας μηχανικών, εργολάβων, Υπουργείων και όλης της κουστωδίας των αρμοδίων; Αλλ’ η μεγάλη, η φοβερά, η εθνοκτόνος δωροδοκία των υπουργών και των βουλευτών καταστρέφει το παρόν και το μέλλον του Ελληνισμού όλου. Αυτή η δωροδοκία και η διαφθορά των πάντων που εισάγει εις όλα, όχι μόνον πυροβόλα και οβίδας καθιστά περιττά και άχρηστα πράγματα, αλλά και αυτά τα 125 εκατομμύρια του Προϋπολογισμού κάθε χρόνου τα ρίπτει εις την θάλασσαν. Η δια της ψήφου δωροδοκία των υπουργών και δια των ατίμων ρουσφετιών δωροδοκία των βουλευτών είνε το πούλημα της Ελλάδος με

⁹⁰ ‘Να αφυπνισθή η Κυβέρνησις!’, Ακρόπολις Δευτέρα 21 Αυγούστου 1906, αρ. 8747 σελ. 1.

την τιμήν της, την ιστορίαν της και τον Παρθενώνα της... Έπρεπε λοιπόν οι Έλληνες να ήμεθα πραγματικώς ηλίθιοι δια να παίζουν το έργον αυτό της εθνικής προδοσίας και δωροδοκίας, αφού ο τόπος αυτός δεν καταλαμβάνει τι του γίνεται.⁹¹

Γενικότερα την πολιτική φαυλότητα και αποσύνθεση που επικρατεί στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1897-1907 μας δίνει στο Δελτίον της «Αλήθειας» με τίτλο «1897-1907» η εφημερίδα *Η Αλήθεια*. Γράφει μεταξύ άλλων:

*Η Ελλάδα έσχε και έχει την ατυχίαν να κυβερνάται από ανθρώπους οι οποίοι σήμερον δέκα έτη μετά τον πόλεμον την εγονάτισαν περισσότερον, την εξευτέλισαν την εξησθένησαν και την έφεραν εις σημείον χειρότερον και του 1897 και προ αυτού. Και βεβαίως η Ελλάς θα χαντακωθή οριστικώς ο Ελληνικός λαός εξακολουθήση επ' ολίγον έτι ν' ανέχεται να κυβερνάται με τας αυτάς καταπτύστους μεθόδους, με το ίδιον φαύλον σύστημα, το οποίον το μεν 97 ωδήγησεν τον Ετέμ έξωθεν της Λαμίας, σήμερον δε νέον και χειρότερον 97 προετοιμάζει, εις τας θυέλλας του οποίου θα καταποντισθή όχι μόνον η πολιτική ύπαρξις του Ελληνικού Βασιλείου αλλ' αυτή η ύπαρξις της Ελληνικής φυλής εν τη Ανατολή».*⁹²

Ολόκληρο το κείμενο του άρθρου έχει ως εξής:

Δεκαετία ολόκληρος διέρρευσεν από του απαίσιου εκείνου έτους. Σήμερον - αύριον ο Ελληνισμός πενθεί την δεκάτην επέτειον του πανικού της Λαρίσσης και την λείαν των πυροβόλων του φρουρίου της Λαρίσσης τα οποία παρθένα, αμάτωτα, έπεσαν εις χείρας του εχθρού ίνα δι' αυτών στηθή τρόπαιον εις το Γιλδίζ! Τι επράξαμεν έκτοτε μέχρι σήμερον; Ο πόλεμος απεκάλυψε τας πληγάς μας. Τι έπραξεν η Πολιτεία ίνα αι πληγαί επουλωθώσι και ο οργανισμός του Κράτους γίνη ευρωστότερος και ισχυρότερος; Τι έπραξεν η Πολιτεία ίνα επιστάσης πάλιν, της στιγμής εκπλύνη το αίσχος της ήττης του 1897; Δέκα αυτά έτη μακρά διέρρευσαν από των μαύρων εκείνων νυκτών. Και ο Ελληνικός λαός, ο οποίος κατά το αυτό διάστημα ευπειθής πάντοτε εις τους νόμους, και φιλόπατρις κατέβαλε φόρους 1200 και πλέον εκατομμύρια δικαιούται να ερωτήσει εκείνους οι οποίοι διεχειρίσθησαν τα χρήματα ταύτα, το αίμα του και τους ιδρώτας, εκείνους οι οποίοι τον εκυβέρνησαν κατά τα δέκα έτη: Λοιπόν τι επράξατε ίνα ανεγείρετε εις τους πόδας του το κατακρημνησθέν τότε κράτος και έθνος; Μας έγειναν άρα γε τα σκληρά παθήματα μαθήματα; Είμεθα άρα γε

⁹¹ 'Η μεγαλύτερα δωροδοκία', Χρόνος Παρασκευή 2 Νοεμβρίου 1907, αριθ.1 φύλλου 485 σελ. 1,

⁹² 'Το Δελτίον της «Αλήθειας» 1897 – 1907', *Η Αλήθεια* Κυριακή 8 Απριλίου 1907, αρ. 134-16 σελ. 4.

σήμερον δέκα όλα έτη μετά τον πανικόν της Λαρίσσης καλλίτερα από τότε στρατιωτικώς και ναυτικώς; Έχομεν καλλιτέραν από τότε δικαιοσύνην και διοίκησιν; Έχομεν καλλιτέραν εκπαίδευσιν και κλήρον; Και ευημερεί σήμερον περισσότερον από τότε ο Ελληνικός λαός; Και τα συμφέροντα και το γόητρον του Ελληνισμού σήμερον φρουρούνται καλλίτερα από το 1897; Πως εχρησιμοποίησατε λοιπόν τα δέκα ταύτα έτη ινα ανορθώσητε τον τόπον ινα ενισχύσητε το Κράτος, ινα αναδείξητε τας δυνάμεις μου; Ερωτήματα εις τα οποία απελπιστικήν δίδει απάντησιν η αθλιεστάτη σήμερον κατάστασις των πραγμάτων. Ας απαντήσουν λοιπόν οι κυβερνήσαντες και κυβερνώντες την Ελλάδα! Ναι! Ο πόλεμος μας edίδαξε, μας εσωφρόνησε, μας, εφίλοτίμησε! Έχομεν σήμερον 100.000 άνδρας στρατού πανόπλους και ησκημένους να παρατάζωμεν και ναυτικόν αξιόμαχον ινα κυριαρχήση των θαλασσών. Και η Συναλλαγή δεν οργιάζει εις την Δικαιοσύνην και την Διοίκησιν. Και ο δημόσιος πλούτος δεν κλέπτεται. Και ο λαός δεν αποστραγγίζεται μέχρι της τελευταίας σταγόνης του αίματός του από τυραννικήν φορολογίαν και δεν εκπατρίζεται και ευτυχία βασιλεύει εις όλην την Ελλάδα και το γόητρον του Ελληνισμού μέγα ακμάζει πανταχού, το όνομα της Ελλάδος είνε φοβερόν εις τους αντιπάλους, και σεβαστόν εις τους ισχυρούς! Θα ηδύναντο να δώσουν παρομοίαν απάντησιν, η οποία θα συνεκεφαλαίωνε την εν δεκαετία νεκρανάστασιν της Ελλάδος εάν οι κυβερνήται αυτής ενεπνέοντο από αληθή φιλοπατρίαν και από αυταπάρνησιν, εάν το καύμα του πανικού της Λαρίσσης έκαιε πράγματι τας παρειάς των και ανέφλεγε τας καρδιάς των. Αλλ' οι Κυβερνήται της Ελλάδος δεν ήσαν ούτε είναι Ιάπωνες. Ούτε είχαν ούτε έχουν τον φανατισμόν των Ιαπώνων. Ω! Και να είχε η Ελλάς την ευτυχίαν να εκυβαρνάτο από της επιούσης της Ταράτσας, από υπουργούς Ιάπωνας το φρόνημα, την ψυχήν, τον νουν την πυγμήν. Σήμερον άλλη θα ήτο η Ελλάς του 1907! Θα ήτο η Ελλάς των αντιπόδων του 1897! Αλλ' έσχε και έχει την ατυχίαν.....εν τη Ανατολή.

Πριν από τον πόλεμο του 1897 αλλά και κατά τη διάρκειά του η φιλοπόλεμη εφημερίδα «Καιροί» καλεί τους Έλληνες να θυσιάσουν τα πάντα για την πατρίδα εξυμνώντας τον λαό:

Δεν είνε μόνον η προθυμία των εφέδρων, οίτινες εν πλήθει και μετ' αγαλλιάσεως προσέρχονται εις τας σημαίας, ουδέ ο συνασπισμός και η ανένδοτος απόφασις του λαού να θυσιάση τα πάντα υπέρ της πατρίδος του, άτινα εγείρουσι τον θαυμασμόν. Κατ' εξοχήν εγείρει τον σεβασμόν και τον θαυμασμόν ο Ελληνικός λαός σήμερον, παρέχων το

θαυμάσιον παράδειγμα λαού ευκόσμου, ελευθέρου, αγαπώντος την τάξιν και την ευνομίαν, απέχοντος δε παντός εγκλήματος. Εξηφανίσθησαν ως δια μαγείας από προσώπου της Ελλάδος οι κακούργοι και τα κακουργήματα και ούτε πλημμέλημα απλούν ακούεται διαπρατόμενον καθ' όλον το βασίλειον.

Ποιος όμως είναι ο ρόλος του Τύπου για την αφύπνιση της ελληνικής κοινωνίας και για την καλλιέργεια της ιδέας των καθηκόντων και δικαιωμάτων των πολιτών μετά τον Πόλεμο του 1897 που έμεινε στην ιστορία μας με τον χαρακτηρισμό ατυχής, και πράγματι υπήρξε ατυχής, αφού η σχεδίαση, η απόφαση και η εκτέλεσή του στηρίχτηκαν σε απερίσκεπτες, επιπόλαιες και εσφαλμένες ενέργειες μας;⁹³

Ο Τύπος φορείον θαυμάσιον της ιδέας αποτίθησιν αυτήν συγχρόνως εις μυριάδων ανθρώπων την διάνοιαν, χωρίς δε του αποσπάσαι αυτούς των βιοποριστικών έργων, οις έκαστοι ασχολούνται, υπάγει προς αυτούς καθημερινός κήρυξ εγέρτης και σύμβουλος και δια βραχέων περί των κοινών πραγμάτων λαλεί.⁹⁴

Αυτοκριτική και τιμή στους απόμαχους χαρακτηρίζουν μερικά από τα πρώτα δημοσιεύματα του Τύπου, ο οποίος θα καταστήση αυτούς αντικείμενα τιμής εθνικής, επισύροντα δια της παρουσίας αυτών τον κοινόν σεβασμόν, προτρέποντα δε εις μίμησιν την νεολαίαν.⁹⁵

Στην αυτοκριτική της «η Ακρόπολις» γράφει:

Το αληθές είναι ότι ούτε σκεπτόμεθα περί της επαύριον. Παίζοντες εξωθήσαμεν το έθνος εις πόλεμον και παίζοντες εξωθούμεν αυτό και εις εσωτερικός ανατροπάς. Παλληκαρισμόν ακίνδυνον εδείξαμεν και τότε, παλληκαρισμόν ακίνδυνον δεικνύομεν και σήμερον».⁹⁶

Αντίστοιχα η εφημερίδα «οι Καιροί» σημειώνει:

⁹³ 'Το έργον του τύπου', *Το Αστυ* Πέμπτη, 16 Ιουλίου 1898 αριθ. 2754 σελ. 1.

⁹⁴ Νικολάου Ι. Σαριπόλου, *Πραγματεία του Συνταγματικού Δικαίου*, τ.4, (Αθήνα, χ.χ, 1875), σελ. 294

⁹⁵ 'Στρατών απομάχων', *Καιροί*, Παρασκευή 23 Μαΐου 1897, αριθ. 3034.

⁹⁶ 'Ο ανταγωνισμός των υπευθύνων και το καθήκον του τύπου', *Ακρόπολις* Τετάρτη 2 Νοεμβρίου 1897, αριθ. 5633 σελ. 1

«Εθνική τιμή! Οποία τις καταβολή εν Αθήναις και καταδούπησις υπέρ αυτής, όταν ουδένα διέτρεχε κίνδυνον, και οποία τις απάθεια και ιλαρότης, όταν αυτή ευρίσκεται υπό την πτέρναν ενός πασά! Μη και παρήλθεν η γενεά εκείνη; Ουχί παρήλθον ημέραι μόνον!..⁹⁷
Καθώς και ότι:

Τα έθνη ηττώμενα δεν καταστρέφονται, σώζει δε ταύτα η σύνεσις⁹⁸

Την ίδια αυτοκριτική για τον αθηναϊκό Τύπο ασκεί και η «Εφημερίς»:

Ανεπιγνώστως πολλάκις ο αθηναϊκός τύπος γίνεται μεγάλου κακού πρόξενος. Συνέτεινεν ουχ' ήττον εις απροσδόκητον οξύτητα του ελαττώματος και η εισαγωγή καινών δαιμόνιων. Η δημοσιογραφία κινδυνεύει παραδόξως να παρακμάση προούτως παρ' ημίν, διότι εκρίθη, ότι ευκολώτερον ασκείται το επάγγελμα όταν μεταδίδει ουχί το πόρισμα των μελετών αλλά την πρόχειρον συγκομιδήν γνώμών αβασανίστως εκφερομένων υπό ανθρώπων ήκιστα πολλάκις αρμοδίως όπως εξενέγκωσι γνώμην. Η άμιλλα περί την ενημερότητα και η ανάθεσις της συλλογής ειδήσεων εις νέους ακατάρτιστους και μη έχοντας ακριβή συνείδησιν του εθνικώς ωφελίμου και εθνικώς βλαβερού των υπ' αυτών συλλεγομένων ειδήσεων, η επιπολαιότης μεθ' ης αύται διατυπούνται και η άφθονος δόσις φαντασίας μεθ' ης διασκευάζονται, επί πάσιν όμως η έλλειψις επιβλέψεως και εξελέγξεως των δημοσιευομένων ειδήσεων υπό του ανωτέρου προσωπικού της συντάξεως των αθηναϊκών φύλλων ήγαγεν ημάς εις αληθή εκτροχιασμόν, δυσφημούντα την ελληνικήν δημοσιογραφίαν εξασθενούντα την επιρροήν αυτής και υποτιμώντα την αξίαν της. Προπάντων δε ας μη γινώμεθα δια της δημοσιεύσεως παρακινδυνευμένων γνώμών και ανακριβών ειδήσεων παραίτιοι του κακού, εάν θέλωμεν ν' ανακτήσωμεν το απολεσθέν κύρος και ν' ανέλθη και πάλιν ο ελληνικός τύπος εις περιωπήν, ανάλογον των θυσιών εις ας υποβάλλεται και των προόδων ας επετέλεσε.⁹⁹

Παράλληλα, ο Τύπος παρακολουθεί άγρυπνα τις ενέργειες και αποφάσεις των υπευθύνων αρχών για την τιμωρία των ενόχων, για το σάρωμα των ανικάνων, των ανάνδρων και των προδοτών.

⁹⁷ 'Εθνική τιμή', *Καιροί* Πέμπτη 3 Ιουλίου 1897, αριθ. 3075

⁹⁸ 'Π. Λαζαρίδης υποκριτής, *Ελληνικόν θέατρον*', *Καιροί*, Σάββατον 12 Ιουλίου 1897, αριθ. 3084.

⁹⁹ 'Πολιτικόν Δελτίον', *Εφημερίς*, Παρασκευή 13 Νοεμβρίου 1898, αριθ. 315 σελ. 1.

Επιτακτικώς απαιτεί το έθνος δια τα αδόκητα αυτού ατυχήματα κατά ξηράν και θάλασσαν, άτινα προσήψαν αυτώ όνειδος, υπέβαλον αυτό εις ανυλογίστους ζημίας και παρεσκεύασαν την συμφοράν της οικονομικής αυτού υποδουλώσεως, την αυστηράν τιμωρίαν των πεπωρωμένων, των ανικάνων, των ανάνδρων και των προδοτών, οίτινες φέρουσι την ευθύνην της δημιουργηθείσης απελπιστικής καταστάσεως. Ο Τύπος θα παράσχη εις το εθνικόν τούτο έργον την ενθουσιώδη συνδρομήν του, αγρύπνως παρακολουθών τας ενεργείας και τας αποφάσεις των υπευθύνων αρχών.¹⁰⁰

Να συνέλθει και ο Τύπος και ο λαός για να επιτευχθεί από κοινού η βελτίωση των κοινών, τονίζει σε κύριο άρθρο της η «Ακρόπολις»:

Είνε αληθώς ανάγκη να συνέλθη ο Τύπος εις εαυτόν. Να λείψουν οι ταρταρινισμοί και η δημοκοπική εκμετάλλευσis. Αλλ' είνε επίσης ανάγκη να συνέλθη και ο λαός εις εαυτόν! Όταν ο τύπος έχει που ν' απευθύνεται, δύναται, δύναται τότε να συντελέση απείρως εις βελτίωσιν των κοινών. Και σήμερα ακόμη οπότε δεν έχει που να στραφή και δια τίνων να ελπίση πραγματοποιήσιν των αρχών του, και σήμερα θα δυνηθή πολλά, αν ο λαός θελήση ν' ακούση και υποστήριξή τον αγώνα του. Τα γράμματα όμως του τύπου δεν είνε μαγικός εξορκισμός, δεν έχουν υπερφυσικήν δύναμιν ίνα αποτρέπουν τους εθνικούς κινδύνους. Ούτ' απευθύνονται εις δαιμόνια· αλλ' εις τον νουν και την συνείδησιν. Ο νους και η συνείδησις του λαού αποτελούν την δύναμιν του τύπου».¹⁰¹

Ο Τύπος αναλαμβάνει και την καταπολέμηση της στείρας «προγονοπληξίας» μας. Με τη συμπλήρωση 78 ετών από το 1821 και 2 ετών από το 1897, γράφει η «Εφημερίς»:

Ας ελπίσωμεν ότι η εθνική εορτή θέλει αποτελέσει αφετηρίαν νέου βίου, με εργασίαν συστηματικήν, θετικήν, μαθηματικήν, τείνουσαν προς την μεγάλην εθνικήν αποστολήν, ουχί με υστερικούς ενθουσιασμούς βασιζομένους επί χιμαιρών, αλλά με αυτοπεποίθησιν πηγάζουσαν εκ πραγματικής αναμορφώσεως και προόδου....Μετά 70 δε ετών ελεύθερον βίον, ευρισκόμεθα συντετριμμένοι, κύπτοντες υπό ξενικόν έλεγχον, μη

¹⁰⁰ 'Σάρωμα', *Καιροί*, Πέμπτη 9 Οκτωβρίου 1897, αριθ. 3173.

¹⁰¹ 'Λαός και ο Τύπος', *Ακρόπολις* Τρίτη, 30 Δεκεμβρίου 1897, αρ. 5680 σελ. 2.

τολμώντες να ομιλώμεν περί της “Μεγάλης Ιδέας” ην εκληρονομήσαμεν παρά των ανδρών του 21 και των προδρόμων αυτών.¹⁰²

Οι πρόγονοί μας άφησαν όνομα που το δόξασαν με έργα. Ζούμε με τις προγονικές παραδόσεις και ο ενθουσιασμός μας βασίζεται στα όνειρα και αρκούν τα τρόπαια του 21 να μας προφυλάσσουν από τις αποτυχίες και να μας οδηγούν στο θρίαμβο. Άξιοι του ονόματος μας πρέπει να φανούμε με έργα.¹⁰³

Ο πατριωτισμός μας δεν πρέπει να είναι κάτι παροδικό και μάταιο όπως ο συρμός και να παρουσιάζεται ως μάταιη επίδειξη. «Ενθυμείσθε», γράφει η Εφημερίς, «μίαν εποχήν, τους προ του πολέμου μήνας, ότε, οσάκις διήρχετο η σημαία, ανηγειρόμεθα και απεκαλυπτόμεθα μετ’ ευλαβείας; Αναφέροντο μάλιστα υπό των εφημερίδων αξιωματικοί οίτινες δια τρόπον βιαίου ηνάγκασαν πολίτας, απαθώς καθημένους, να εγερθώσι και χαιρετίσωσι την διερχομένην σημαίαν ή τον ανακρουόμενον Εθνικόν Ύμνον. Και τα φαινόμενα ταύτα, μετά την χαύνωσιν του πατριωτισμού, μετά την γενικήν απογοήτευσιν και αδιαφορίαν, εθεωρήθησαν ως εκδηλώσεις νέας εθνικής ζωής, ως ενδείξεις αναρρώσεως της ληθαργούσης εθνικής ψυχής. Διατελούμεν τότε υπό το κράτος της Εθνικής Εταιρίας, ήτις τη ανοχή των κυβερνώντων ανέλαβε να διευθύνη ου μόνον την εξωτερικήν του Κράτους πολιτικήν, αλλά και την πολιτικήν και ηθικήν του Έθνους διαμόρφωσιν. Και οι περί την Εταιρίαν εχαρακτήριζον τας εκδηλώσεις ταύτας ως σπουδαία αποτελέσματα της επιδράσεως των Αοράτων επί της ελληνικής ψυχής. Οι δε απλοϊκοί πατριώται εσταυροκοπούντο εν συγκινήσει, ευλογούντες τον Θεόν και το όνομα της Εταιρίας, ήτις ανεθέρμανε και ανύψωσε το εθνικόν αίσθημα. Αλλ’ ο επελθών πόλεμος εσάρωσε τας ελπίδας των αγαθών πατριωτών, ως πρωινήν ομίχλην, και ως ριπή ανέμου ανήρπασε την λινάτσαν υπό την οποίαν εκρύπτοντο οι σταυραετοί οι αποτελούντες την πατριωτικήν Καμήλαν. Η απογήτευσις ταχέως επανέφερε βαρύτερον τον λήθαργον και την απάθειαν. Και τώρα πάλιν βλέπομεν εν απαθεία την σημαίαν διερχομένην και δεν αισθανόμεθα καμμίαν ταραχήν και αγανάκτησιν, όταν την βλέπομεν κυλιομένην εις τα όργια των εκλογικών διαδηλώσεων, ως όργανον καπηλεύσεως της εθνικής συνειδήσεως, ως μέσον συναρπαγής ψήφων υπέρ των κομματικών συμμοριών. Το φαινόμενον τούτο μαρτυρεί ότι ο

¹⁰² ‘Πολιτικόν Δελτίον’, Εφημερίς Πέμπτη 25 Μαρτίου 1899, αριθ. 82 σελ. 1.

¹⁰³ Ο.π., σελ. 1

πατριωτισμός των πλείστων εξ ημών είνε παροδική και ματαία, ως ο συρμός, ορμή, αίσθημα μάλλον εξωτερικόν και επιπόλαιον, το οποίον εξατμίζεται άμα λείγουν τα παροδικά του ελατήρια, η μίμησις, η ματαία επίδειξις, η τεχνική αναρρίπσις. Τοιούτος όμως πατριωτισμός, τοιούτον εθνικόν αίσθημα δεν είνε σοβαρόν, ούτε δύναται να έχη σοβαρά αποτελέσματα. Ο πατριωτισμός δεν διδάσκεται ως το πα-ντε-κατρ, το οποίον θ' αφήσωμεν αύριον δια να μάθωμεν το μποστόν. Εμποτίζεται ως η θρησκεία, κατά την ανατροφήν, εις τον οίκον και το σχολείον. Και, ως η θρησκεία εγκεντρίζεται εις την ψυχήν και αποτελεί μέρος αυτής αναπόσπαστον, λειτουργίαν αυτής απαραίτητον. Εις τον οίκον και το σχολείον πρέπει να εμπνέεται ο πολίτης το ιδεώδες της πατρίδος και να διδάσκεται το απαραβίαστον αυτού. Τότε δε ο πατριωτισμός δεν έχει ανάγκην τεχνικών διεγέρσεων, αλλ' αναβλύζει μόνος του εκ της ψυχής αγνός, αληθής, συνειδώς εαυτόν και την αποστολήν του.¹⁰⁴

Τα θέματα εθνικής σημασίας πρέπει να αντιμετωπίζονται από τον Τύπο με σύμπνοια και ομοψυχία. Τέσσερα χρόνια αργότερα γράφει «η Ακρόπολις»:

Την αταξίαν, η οποία διέπει τας σκέψεις ημών όσον αφορά ύπατα συμφέροντα του Έθνους, εμαρτύρησε και χθες ο αθηναϊκός τύπος. Προκειμένου περί ζητήματος μεγίστης σημασίας, οία είνε η αλλαγή Πατριάρχου κατά την ενεστώσαν χαλεπήν περίοδον, η Δημοσιογραφία της πρωτευούσης εδιχάσθη. Εις άλλα μέρη ο τύπος εν παρομοίαις περιστάσεσιν υπείκει εις σύνθημα διδόμενον παρά των αρμοδίων. Δεν επιτρέπεται να παρίσταται διχονοών ή γράφων ασύστατα. Μέχρι τοιούτου σημείου δύναται τις να ωθήση την ανάγκην της σύμπνοιας εις τοιαύτας υποθέσεις, ώστε να παραδεχθή ότι είνε προτιμότερον να παρίσταται σφαλλομένη η δημοσιογραφία, αλλά σφαλλομένη όλη εν ομοφωνία παρά να φαίνεται εστερημένη πυξίδος και γράφουσα κατά τρόπον ανερμάτιστον. Το πρώτον μαρτυρεί παρουσίαν νου, έστω και αμαρτάνοντος. Το δεύτερον αποδεικνύει εντελή έλλειψιν νου, το οποίον είνε επιβλαβέστατον εις μεγάλας υποθέσεις εθνικής σημασίας.¹⁰⁵

¹⁰⁴ 'Πολιτικόν Δελτίον', Εφημερίς Πέμπτη 4 Φεβρουαρίου 1899, αριθ. 34 σελ. 1.

¹⁰⁵ 'Γνώμη του Τύπου', Ακρόπολις, Κυριακή, 10 Οκτωβρίου 1904, αριθμός 8121 σελ. 1.

Η έκδοση νέων εφημερίδων προκύπτει από την ανάγκη επιδίωξης ριζικής καταπολέμησης της αποθάρρυνσης που καταβάλλει την Ελλάδα μετά τον Πόλεμο. Γράφει η εφημερίδα «*Αστραπή*» στο πρώτο φύλλο της την 1η Μαρτίου 1901:

Ημείς κατερχόμενοι εις το στάδιον του δημοσιογραφικού ανταγωνισμού, μίαν αισθανόμεθα υποχρέωσιν, να διακηρύζωμεν την πλήρη και τελείαν αυτοτέλειαν και ανεξαρτησίαν ημών. Θα χαράζωμεν πορείαν ακραιφνώς εθνικήν και θα επιδιώξωμεν κατά το μέτρον των δυνάμεων ημών, την ριζικήν καταπολέμησιν της αποθαρρύνσεως, ήτις φαίνεται καταλαβούσα άρχοντας και αρχομένους. Φρονούμεν εν πεποιθήσει ότι η ζωτικότης και η ακμή της Ελληνικής φυλής δεν κατεβλήθησαν εκ των συνεπειών του τελευταίου πολέμου και ότι τα ατυχήματα αυτού δεν επέδρασαν επί του μέλλοντος τόσον ολεθρίως. Τα έθνη ανορθούνται μετά της αυτής ταχύτητος, μεθ' ης κατεβλήθησαν, αλλά πάντοτε μετά μείζονος σφρίγγους, το περιφανέστερον δε των ιστορικών περί τούτου παραδειγμάτων παρέσχεν η Ελλάς. Αναγνωρίζομεν, ότι η επίσημος Ελλάς, εδείχθη θλιβερώς υστερούσα εις την εκπλήρωσιν των υποχρεώσεων αυτής, προς ανόρθωσιν της καταστάσεως, ήτις εδημιουργήθη εκ των ατυχημάτων του τελευταίου πολέμου, και ότι αυτή κυρίως ενεφύσησε τας απέλπιδας περί του μέλλοντος σκέψεις, αίτινες περιπολούσιν ήδη την διάνοιαν πάντων ημών. Αλλ' οι κυβερνήται έρχονται και παρέρχονται, τους δε νάνους της σήμερον, τους συντελέσαντας την καταστροφήν, διαδέχονται οι γίγαντες της αύριον, οίτινες ανεγείρουσιν εις μεγαλοπρεπές οικοδόμημα τα σωρευθέντα ερείπια. Ο Ελληνισμός δεν είνε άξιος τοιαύτης καταδίκης, όσοι δε το πιστεύουσι και το εμπνέουσιν, βεβαίως δεν ορμώνται ούτε υπό καλής πίστεως, ούτε υπό αγνής φιλοπατρίας. Εις την έμπνευσιν δε ταύτην, την διασείδουσιν εκ θεμελίων τας βάσεις του Πανελληνίου οικοδομήματος, θ' αντεπεξέλθω μεν εφ' όσον δυνηθώμεν, και ελπίζομεν ότι η ημετέρα εφημερίς θ' αποβή, υπό τοιούτων ελαυνομένη αρχών και πεποιθήσεων, ασθενές μεν ίσως, αλλ' αναμφισβητήτως ειλικρινές και πιστόν όργανον εξυπηρετήσεως του εθνικού ιδεώδους και της μεγάλης του Ελληνισμού ιστορικής αποστολής.¹⁰⁶

¹⁰⁶ 'Πορεία μας', *Αστραπή* Πέμπτη 1 Μαρτίου 1901, αριθμός 1 σελ. 1.

Επίσης, ο Τύπος καταγγέλλει την ξενομανία που μεταβάλλει την Ελλάδα σε «Φραγκομαχαλά», αφού οι περισσότερες επιγραφές των καταστημάτων είναι στη γαλλική γλώσσα.¹⁰⁷

*Δυστυχώς παρ' ημίν επικρατεί, ουχί από εκφυλισμόν, αλλ' εξ οικτράς μιμήσεως και υποβολής πνεύμα και συναίσθημα απαισιοδοξίας, εξευτελίζον εν τη εθνική συνειδήσει παν ελληνικόν, παρακευάζον δε ολεθρίαν ροπήν προς την ξενομανίαν και εμπνέον, μετά της αδρανούς βουλήσεως, φρόνημα εθνικής ταπεινώσεως, μοιραίως οδηγούν εις όλεθρον πολιτικόν και εθνικόν, εάν δεν επέλθῃ έγκαιρος αντίδρασις, δημιουργούσα λαόν ευέλπιδα, εμπνεόμενον ψυχής ευρωστίαν, οργώσαν εις μεγάλα κατορθώματα.*¹⁰⁸

¹⁰⁷ 'Ο Φραγκομαχαλάς', *Καιροί* Σάββατον 1 Νοεμβρίου 1903, αριθμός 5003, σελ. 1

¹⁰⁸ 'Η απαισιοδοξία', *Καιροί* Πέμπτη 16 Νοεμβρίου 1903, αριθμός 5007, σελ. 1

Κεφάλαιο Τρίτο

Το μακεδονικό ζήτημα μέσα από τον τύπο: Η κοινή γνώμη της Ελλάδας έναντι των Βουλγάρων

3.1 Η βαλκανική χερσόνησος ως πεδίο αναμέτρησης των αναδυόμενων εθνικισμών

Στα τέλη του 19ου αιώνα, στη Βαλκανική χερσόνησο, αναδύονται έντονα εθνικιστικά κινήματα, ενώ οι διαμάχες μεταξύ των βαλκανικών λαών που ξεσπούν, έχουν ως επίκεντρο την ελεγχόμενη από την Οθωμανική αυτοκρατορία Μακεδονία. Την ίδια εποχή οι Έλληνες ονειρεύονται την εδαφική επέκταση, η πραγματοποίηση της οποίας είναι δύσκολη. Ο λόγος ήταν ότι ο ατυχής ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 και η διάλυση της Εθνικής εταιρείας που ακολούθησε, παραγκώνισαν τα εθνικιστικά ιδεώδη. Παρόλα αυτά οι συζητήσεις που διεξάγονταν αφορούσαν στο πως η ελληνική κυβέρνηση θα επιτύχει τους εθνικιστικούς της στόχους.¹⁰⁹

Η Μακεδονία, είναι μια περιοχή διαφιλονικούμενη η οποία κατοικείται από ετεροεθνείς πληθυσμούς, όπως Έλληνες, Βουλγάρους, Τούρκους, Βλάχους, Εβραίους, Σέρβους κι Αλβανούς, γεγονός το οποίο καθιστά αδύνατο το διαχωρισμό μεταξύ των λαών και των εδαφών. Ο αγώνας για τη Μακεδονία στον οποίο συγκρούεται ο νεοελληνικός εθνικισμός με τον βουλγαρικό και τον σερβικό θα είναι ένας αγώνας μακρύς κι αιματηρός που οδηγεί στην όξυνση του σοβινισμού κι εξυπηρετεί την παράταση της τουρκικής κατοχής. Η Τουρκία περιφρουρεί επιδέξια τα συμφέροντά της στην περιοχή, στρέφοντας εντέχνως τα εθνικιστικά κινήματα το ένα εναντίον του άλλου.¹¹⁰

Από την άλλη, οι Μεγάλες Δυνάμεις ανταγωνίζονται σφόδρα η μία την άλλη με κυρίαρχο πεδίο ανταγωνισμού την Οθωμανική Αυτοκρατορία.¹¹¹

¹⁰⁹ Jerry Augustinos, *The Dynamics of Modern Greek Nationalism: the «Great Idea» and the Macedonian Problem*, East European Quarterly volume VI number, (χ.τ. January 1973) σελ. 447.

¹¹⁰ Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας Από την έλευση του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου (1940)* τ.2, δεύτερη έκδοση σελ. 123

¹¹¹ Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας Από την Επανάσταση το 1821 ως το κίνημα του Γουδί (1909)* τ.1, δεύτερη έκδοση σελ. 548.

Η ελληνοβουλγαρική αντιπαράθεση, η οποία αποτέλεσε κομβικό σημείο στη συγκρότηση (στον ετεροπροσδιορισμό) και την εξέλιξη των δύο αντίστοιχων εθνικών ταυτοτήτων, εδράστηκε αρχικά στο κοινωνικό δίπολο πόλη-χωριό, δηλαδή αγαθός Βούλγαρος εργάτης της γης και πονηρός Έλληνας έμπορος και συνεχίστηκε από το Σχίσμα (1872) και εξής σε επίσημη ευρεία, εκκλησιαστική βάση (μιλλέτ), υπερβαίνοντας τα στενά τοπικά πλαίσια, υπό το πρίσμα πατριαρχικός-εξαρχικός. Η μετάλλαξη της ελληνικής Μεγάλης Ιδέας από τον αντιτουρκισμό στον αντιβουλγαρισμό (και, σε μια ειδικότερη έκφανση, στον ελληνοοθωμανισμό), ιδίως μετά την ήττα του 1897, ανήγαγε τους Βουλγάρους από ιδεατούς ορθόδοξους “αδελφούς” στους χειρότερους εχθρούς του ελληνισμού.¹¹²

Κατ’ ουσίαν λοιπόν το Μακεδονικό εμφανίζεται ως νέα οξεία φάση του Ανατολικού ζητήματος. Πέραν των εθνικιστικών διαμαχών, υφέρπει κι ένα άλλο μείζον θέμα, αυτό του κινήματος αγροτικού χαρακτήρα έναντι της τουρκικής φεουδαρχίας. Με αφορμή αυτό, οι Βούλγαροι επιδίδονται σε μια διαρκή και έντονη προσπάθεια να στρέψουν τους σλαβόφωνους πληθυσμούς εναντίον των Ελλήνων που έχουν και την πλειοψηφία στις πόλεις. Ξεκινά λοιπόν ένας παρατεταμένος αγώνας στη Μακεδονία, που ευνοεί τους Οθωμανούς κατεξοχήν, οι οποίοι πυροδοτούν τις ενδοβαλκανικές αντιθέσεις με αποκλειστικό γνώμονα το δικό τους συμφέρον.¹¹³

Ο βουλγαρικός εθνικισμός που είναι ίσως ο πιο επιθετικός, παρεισφρύει στην εκπαίδευση και στην εκκλησία με την οργάνωση ενόπλων ομάδων. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο βουλγαρικός αλυτρωτισμός ήταν συμβολικά θεμελιωμένος στην ιστορική επιλογή της βουλγαρικής πρωτεύουσας. Τον Απρίλιο του 1879 επικράτησε η άποψη του καθηγητή Μαρίν Δρίνωφ και επελέγη ως πρωτεύουσα της Βουλγαρικής Ηγεμονίας η Σόφια (και όχι το Μεγάλο Τύρνοβο, που ήταν η έδρα του δεύτερου μεσαιωνικού κράτους των Βουλγάρων, της δυναστείας των Ασενιδών), διότι η Σόφια βρισκόταν “πιο κοντά

¹¹² Σπυρίδων Πλουμίδης, *Έδαφος και μνήμη στα Βαλκάνια*, (Αθήνα: Πατάκης, 2011), σελ 29

¹¹³ Ο.π., σελ. 550

στο μη απελευθερωμένο πληθυσμό της Μακεδονίας”, επι του κάθετου άξονα που οδηγεί από το Δούναβη στο Αιγαίο Πέλαγος (κατά μήκος τη κοιλάδας του Στρυμόνα).¹¹⁴

Η Ελλάδα έτσι δοκιμάζεται από την αναμέτρηση με τις σοβινιστικές διαθέσεις των σλαβικών εθνών της βαλκανικής, αλλά αποκτά αυτοπεποίθηση και διάθεση να επεκταθεί. Μέσα σε όλο αυτό το κλίμα της αναζωπύρωσης των εθνικιστικών παθών, αποκαλύπτεται η ατελής πολεμική προετοιμασία της χώρας μας καθώς και ο ελλιπής σε μέσα κρατικός μηχανισμός. Πολλοί από τους στρατιωτικούς και τους ιδιώτες που έλαβαν μέρος στον Μακεδονικό αγώνα, οδηγήθηκαν στο συμπέρασμα ότι η οργάνωση και η ισχυρή ηγεσία είναι από τα βασικά προαπαιτούμενα για να τελεσφορήσει ο αγώνας.¹¹⁵

Από τη στιγμή όμως που οι Βούλγαροι επιθυμούν την οριστική τους απαλλαγή από τη ξένη επιρροή, εφαρμόζοντας παράλληλα ένα πρόγραμμα ενάντια στη πολιτική διοίκηση των Οθωμανών και στην ελληνική ορθόδοξη κυριαρχία, το όνειρο των Ελλήνων για διεκδίκηση της Μακεδονίας παραμένει επί χάρτου. Το άρθρο της *Πρωίας* είναι χαρακτηριστικό:

Οι αγαθοί Βούλγαροι, όπως αποκαλεί τους θερμοκέφαλους και ευφάνταστους Βούλγαρους της Σόφιας η *Πρωία*, κατακτούν «με ψευδοστατιστικές επί του χάρτου ολόκληρον την Μακεδονίαν, ασχολούνται ήδη να ανεύρωσι και συμμάχους δια τους Μακεδόνας. Οι σύμμαχοι ούτοι είναι οι Αλβανοί, οι οποίοι πολλούς φόβους έχουσι οι Βούλγαροι, ότι είναι ενδεχόμενον να διαλύσωσι τα παμμακεδονικά βουλγαρικά όνειρα. Βουλγαρικόν φύλλον μακράν άρθρον αφιέρωσεν εις την υψηλήν ταύτην ιδέαν και προσκαλεί τους Αλβανούς να δώσωσι την χείρα εις τους Μακεδόνας και να τάμωσι μετ’ αυτών πιστά όρκια δια να σωθώσιν από Τούρκους συνάμα και Έλληνας».¹¹⁶

Επομένως, οι πολιτικές βλέψεις του ελληνικού βασιλείου καθώς και τα συμφέροντα οικονομικά και θρησκευτικά του Έλληνα Πατριάρχη για τη Μακεδονία που αποτελούσε ένα ζωτικό εδαφικό κομμάτι της Μεγάλης Ιδέας, διακυβεύονταν. Ο πόλεμος

¹¹⁴ Σπυρίδων Πλουμίδης, *Εδαφος και μνήμη στα Βαλκάνια*, (Αθήνα: Πατάκης, 2011), σελ 26

¹¹⁵ Γρηγορίου Δαφνή, *Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα 1821 – 1961*, (Αθήνα: Γαλαξίας, 1961), σελ. 101.

¹¹⁶ *Πρωία* Δευτέρα 24 Αυγούστου 1908, αριθ. 1345 σελ. 1.

του 1897 προκαλεί ένα πνεύμα ηττοπάθειας στους Έλληνες. Όσα διαμείβονται στη Μακεδονία το ελληνικό κράτος τα παρακολουθεί ως απλός, ουδέτερος παρατηρητής. Τούτο εξηγείται εύλογα αν αναλογιστούμε τη φοβία νέων παρεξηγήσεων αλλά και την ανασφάλεια που προκλήθηκε από τα γεγονότα του 1897. Οι Βούλγαροι τότε βαθμιαία αποκαλύπτουν τους πραγματικούς τους σκοπούς μέσω μιας προσπάθειας άσκησης έντονης προπαγάνδας κι αυξανόμενου προσηλυτισμού.

Εάν οι Βούλγαροι ποθούν με δολοφονίες να διεξάγουν αγώνα στη Μακεδονία, «εξ ανάγκης θέλει επιβληθή ημάς ο φυσικός νόμος της αμύνης, και αντί να παραπονώμεθα προς εξουσίαν και δικαιοσύνην μη υπάρχουσαν εν τη χώρα εκείνη, οφείλομεν προκαλούμενοι να εφαρμόσωμεν τον νόμον των αντιποίνων, ίνα δια συνοπτικής διαδικασίας κατασταλώσι τα θηριώδη ένστικτα αναζίων ελευθερίας ανταγωνιστών, διότι ανάξιοι ελευθερίας καθίστανται βεβαίως οι εις τοιαύτα βδελυρά μέσα τρεπόμενοι εναντίον συνοίκων και ομοθρήσκων».¹¹⁷

Οι δολοφονίες των Βουλγάρων πρέπει να βάλουν μυαλό στους Έλληνες και να τους ωθήσουν σε συνεννόηση με άλλους λαούς προκειμένου να αμυνθούν. Χαρακτηριστικά γράφει «η Εφημερίς» :

«Εάν μετά το σύστημα των δολοφονιών το οποίον έθηκαν εις ενέργειαν οι Βούλγαροι, αναγκασθώσι να συνεννοηθώσι (οι Έλληνες) μετά των άλλων ομοιοπαθών λαών της Μακεδονίας προς άμυναν και απόδοσιν των ίσων, ουδείς θα δύναται να τους μεμφθή δικαίως. Και τότε οι Βούλγαροι πικρότατα θα μεταμεληθώσι δια την μέθοδον την οποίαν εσήγαγον εις την λύσιν των εθνολογικών ζητημάτων».¹¹⁸

3.2 Ο Τύπος στην Ελλάδα μετά τον πόλεμο του 1897

Ο τύπος στην πρωτεύουσα εξεγείρεται όταν κορυφώνεται η έντονη δράση των βουλγαρικών συμμοριών στη Μακεδονία: «Η ύπουλος θηριωδία των σημερινών βουλγάρων παρουσιάζει αυτούς αξίους απογόνους εκείνων οίτινες κατά τον ΙΑ' αιώνα, επλήρωσαν φρίκης και αίματος, δια των επιδρομών αυτών, την Χερσόνησον του Αίμου.

¹¹⁷ Πρωία Παρασκευή 18 Δεκεμβρίου 1898αριθ. 1458 σελ. 1

¹¹⁸ 'Πολιτικόν Δελτίον', Εφημερίς Σάββατον 5 Ιουνίου 1899, αριθ. 153 σελ. 1,

*Και σήμερον εννοούμεν πόσον ήτο δικαιολογημένη η φοβερά τιμωρία ην επέβαλεν εις αυτούς Βασίλειος ο επικληθείς Βουλγαροκτόνος.»*¹¹⁹

Η ελληνική κυβέρνηση απευθύνει απεγνωσμένα εκκλήσεις για διαμεσολάβηση στις κυβερνήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων όταν πλέον έχει πεισθεί ότι εξαντλήθηκαν όλα τα περιθώρια και ότι οι διακοινώσεις προς την Υψηλή Πύλη και τη Σόφια αποδείχτηκαν μάταιες. Εστιάζει κυρίως στις ωμότητες που διαπράττονται και τα ειδεχθή εγκλήματα κατά των Ελλήνων της Μακεδονίας και ζητά την φιλική επέμβαση της Υψηλής Πύλης για την αποκατάσταση ενός κλίματος τάξης κι ασφάλειας στην περιοχή. Ταυτόχρονα, επισημαίνει ότι η οποιαδήποτε εξέγερση τους θα είναι δίκαιη κι επιβαλλόμενη από τους θείους κι ανθρώπινους νόμους της άμυνας κατά της βίας και της αυθαιρεσίας της οργανωμένης τρομοκρατίας.¹²⁰

Την ίδια περίοδο επικρατεί έντονη δυσπιστία προς τη Ρωσία , καθώς το κίνημα του πανσλαβισμού αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την αναχαίτιση των Βουλγάρων και την αποκατάσταση της ομαλότητας.¹²¹

Ο αθηναϊκός τύπος καταγγέλλει την πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στο Μακεδονικό ως «μαμμόθρεπτων». Τονίζει δε την μεροληπτική στάση της Ευρώπης έναντι ημών και των Βουλγάρων. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

Δεν υπάρχει κανείς όρος συγκρίσεως μεταξύ ημών και των Βουλγάρων, διότι ενώ ημείς ετιμωρήθημεν σκληρώς υπό της Ευρώπης δια τον πόλεμον, ον εν τω δικαίω επιχειρήσαμεν, οι Βούλγαροι αντημείφθησαν δια τας ληστρικές αυτών επιχειρήσεις και υπεστηρίχθησαν ίνα και εις νέας προβώσιν. Η δε αυτονομία της Κρήτης δεν αποτελεί αμοιβήν του ελληνοτουρκικού πολέμου (ούτινος η αληθής ανταμοιβή είνε η πολεμική αποζημίωσις, ο έλεγχος και ο περιορισμός των εν Τουρκία προνομίων ημών)· διότι η

¹¹⁹ ‘Πολιτικόν Δελτίον’, *Εφημερίς* Πέμπτη 21 Αυγούστου 1900, αριθ. 241 σελ.1.

¹²⁰ Γεώργιος, Ασπρέας, *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821 - 1921*. 2η έκδοση, τ. 1. (Αθήνα: Βασιλείου, 1924), σελ. 12

¹²¹ ‘Τελευταία λέξις’, *Αστραπή* Πέμπτη 12 Απριλίου 1901, αριθμός 42 σελ. 1.

*Κρήτη και μόνη της θα εξηνάγκαζε την Ευρώπην ν' αναγνώριση αυτή την ελευθερίαν ης εγένετο αξία δια μακρών θυσιών και αγώνων.*¹²²

Οι προτάσεις της αγγλικής και ρωσικής διπλωματίας στο Μακεδονικό είναι παραπλήσιες αφού έχουν ως στόχο να προωθήσουν τις βουλγαρικές σκοπιμότητες και να εκπληρώσουν τους βουλγαρικούς πόθους. Πρέπει να ευχόμαστε όπως από το Βερολίνο και τη Βιέννη αποκρουστεί το ρωσικό σχέδιο με το ίδιο σθένος που αποκρούστηκε και η αγγλική πρόταση. Βέβαια η Ευρώπη «*μας δίνει πιστοποιητικά καλής διαγωγής για να καθόμαστε φρόνιμα και να την αφήνουμε και αυτήν ήσυχη και ελεύθερη να κάνει τους σκοπούς τους δικούς της και μεις κολακευόμαστε οι βλάκες*»

Από το 1900 έως το 1904, 'όταν αρχίζει ο Μακεδονικός Αγώνας , οι ελληνικές κυβερνήσεις δε δείχνουν προθυμία να αναμειχθούν. Οι πρόξενοι και οι προύχοντες της Μακεδονίας αποστέλλουν εκθέσεις με τους φόνους που έχουν διαπραχθεί αλλά το κράτος δε κινητοποιείται είτε γιατί αδυνατεί να ανταπεξέλθει, είτε γιατί είναι απασχολημένο με το Κρητικό Ζήτημα ή λόγω πολιτικής μυωπίας.¹²³

Η *Αστραπή* γράφει : *η έλλειψις πάσης εθνικής πολιτικής από μέρους ημών, η αποκλειστική προσήλωσις εις τα έργα του εσωτερικού κομματισμού, συνετέλεσαν, όπως δημιουργηθή εν Μακεδονία μία ψευδής όψις καταστάσεως, παρουσιάζουσα την επικράτησιν του Βουλγαρισμού, εκεί, όπου η δύναμις του Ελληνισμού ισχυρώς εντεύθεν υποστηριζομένη, ηδύνατο και να αποδειχθή απροσμάχητος, αφού πράγματι είναι τοιαύτη.*¹²⁴

Ακόμα όμως και προ του 1897, ο Τύπος επεδείκνυε αληθινό ενδιαφέρον για τη Μακεδονία. Η *Εφημερίς* τονίζει ότι «*το πρωτεύον δια τον ελληνισμόν κείται προς Βορράν των ελληνοτουρκικών συνόρων*».¹²⁵

Επίσης τονίζει ότι επιτακτική προβάλλει η «πολιτική της εξυπηρετήσεως της εθνικής ιδέας διά της αναπτύξεως και της συντάξεως των εθνικών δυνάμεων και δια της

¹²² Απάντηση σε σχόλια του εν του ανταποκριτού του *Χρόνου* του Λονδίνου στη Βιέννη, που μετέδωσε γνώμες περί των βαλκανικών πραγμάτων από τους ιθύνοντες της εξωτερικής πολιτικής της Αυστρίας. Πηγή: *‘Πολιτικόν Δελτίον’*, *Εφημερίς* Πέμπτη 7 Σεπτεμβρίου 1900, αριθ. 248 σελ. 1.

¹²³ Γεώργιος, Ασπρέας, *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821 - 1921*. 2η έκδοση, τ. 1. (Αθήνα: Βασιλείου, 1924), σελ. 60

¹²⁴ *‘Το κέρδος των Βουλγάρων’*, *Αστραπή*, Σάββατον 3 Μαρτίου 1901, αριθμός 3 σελ. 1.

¹²⁵ *‘Πολιτικόν Δελτίον’*, *Εφημερίς* Σάββατον 29 Μαρτίου 1897, αριθ. 89 σελ. 1.

διηνεκούς προσηλώσεως προς τα εν Μακεδονία τελούμενα».¹²⁶

Οι κινήσεις των Βουλγάρων έχουν ως εφελτήριο την κατάπνιξη της ελληνικής εθνικής συνείδησης και την εξόντωση Ελλήνων, διαφαίνονται κατάφωρα ενώ με αρράγιστη θέληση η Βουλγαρία επιδιώκει να συντηρεί, να προάγει, να εκγυμνάξει και να οπλίζει με τα τελειότερα όπλα έναν αληθινό στρατό. Κι ενώ τα γεγονότα εξελίσσονται ραγδαία και τα μαύρα σύννεφα πυκνώνουν, ο Τύπος καταγγέλλει την ελληνική πλευρά για απάθεια κι απραξία.¹²⁷

Για τους περισσότερους Έλληνες εθνικιστές ο κίνδυνος που προβάλλει πιο απειλητικός είναι οι Σλάβοι, δηλαδή οι Βούλγαροι και οι Ρώσοι αρωγοί τους. Οι Τούρκοι από την άλλη είναι παραδοσιακά ο μόνιμος εχθρός. Ο βουλγαρικός τύπος, με αφορμή τις περί Μακεδονίας ανεκπλήρωτες επιδιώξεις, βάλλει με ύβρεις εναντίον των Ελλήνων και υποδαυλίζει τα πάθη, παρακινώντας σε εξέγερση που προετοιμάζουν «δι' ατίμου σκευωρίας άγριοι δημοκόποι».¹²⁸

Όσον αφορά στην Ελλάδα, η κύρια δυσκολία στον Μακεδονικό αγώνα εντοπίζεται στην έλλειψη οργάνωσης του Μακεδονικού ελληνισμού. Ούσα επικεντρωμένη στη Κρητικό Ζήτημα, το Μακεδονικό έρχεται δεύτερο. Ιδίως, ο πόλεμος του 1897 ανέστειλε οποιαδήποτε προσπάθεια από μέρους των Ελλήνων που θα μπορούσε να ερεθίσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία.¹²⁹

Ο Ίων Δραγούμης γράφει χαρακτηριστικά: «*χρειάζεται πολλή προσοχή και μεγάλη φρόνηση- μπορείς να εκθέσης την Ελληνική Κυβέρνηση και τότε τι θα γίνη; Δεν βλέπεις την καταστροφή του 97, θέλεις δηλαδή να έρθουν στην Αθήνα;»* Πριν όμως προφτάσουν αυτό οι Τούρκοι, ίσως φτάσουν στο Ταίναρο οι Βούλγαροι. Και συνεχίζει ο Δραγούμης.

Οι πολιτικοί της Ελλάδας και οι αντιπρόσωποί τους «ενεργούν έγγραφα», «αποφεύγουν τα ζητήματα», δεν παίρνουν επάνω τους ευθύνες και τρέμουν τους Τούρκους. Πολιτική του μικρού κράτους, των μικροπολιτικών του και των αντιπροσώπων του είναι «να τα έχει καλά με τους Τούρκους κάνοντας ταχτικά υποχώρηση άταχτη σ' όλα τα ζητήματα και παρασταίνοντας την υποχώρηση αυτή σαν επιτυχία διπλωματική. Το Κρητικό

¹²⁶ 'Η εθνική πολιτική', Ασραπή Κυριακή 11 Μαρτίου 1901, αριθμός 11 σελ. 1.

¹²⁷ 'Μαθήματα από τους Βουλγάρους', Το Άστυ Δευτέρα, 30 Ιουλίου 1901, αριθ. 3852 σελ. 1.

¹²⁸ 'Πολιτικόν Δελτίον', Εφημερίς Δευτέρα 26 Ιουνίου 1900, αριθ. 175 σελ. 1.

¹²⁹ Αθανασίου Σουλιώτη - Νικολαΐδη, *Ο Μακεδονικός Αγών, η «Οργάνωσις Θεσσαλονίκης» 1906 - 1908*, (ΙΜΧΑ: Θεσσαλονίκη, 1993), σελ. 16

ζήτημα και ήττα του 1897 δεν επιτρέπει γενναιότερη στάση στην κυβέρνηση.

Από το 1897 η τακτική του εκβουλαρισμού της Μακεδονίας μεταβάλλει και τρόπους και μέσα. Η ήττα και η εξασθένηση του ελληνισμού ενθαρρύνει την τάση για ταχεία επικράτηση των βουλγαρικών ενεργειών.¹³⁰ Η διαφαινόμενη είσοδος ανταρτών Βουλγάρων στη Μακεδονία από το 1899 εμπνέει ανησυχία στους Έλληνες.¹³¹

Έπρεπε τα πράγματα να φτάσουν στον έσχατο κίνδυνο για να ακουστεί η φωνή της Μακεδονίας και να κινηθεί το επίσημο κράτος σε δράση. Στο μεταξύ ο ελληνισμός στη Μακεδονία αυτοαμύνεται. «*Αν δεν μπορούμε να μείνουμε ουδέτεροι, πρέπει ν' αμυνθούμε*», γράφει ο Ίων Δραγούμης: «*τούτο ονομάζεται δικαίωμα νόμιμης άμυνας· αλλά διερωτώμαι, τι μπορεί να είναι η μη νόμιμη άμυνα. Φίλε μου τ' άτομο ή ο λαός, που αισθάνεται την ανάγκη ν' αμυνθεί, έχει, αλήθεια, δίκαιο ν' αμύνεται και δεν πρέπει να τον καταδικάζει κανένας γι' αυτό· μπορεί μόνο να τον μεμφθεί για τα μέσα που χρησιμοποιεί ν' αμυνθεί*».¹³²

Με δεδομένο ότι ήδη από το 1902 οι Βουλγάροι επιδίδονται σε βιαιοπραγίες στη Μακεδονία, η κυβέρνηση Ζαΐμη όχι μόνο δε κρατά ενήμερη τη κοινή γνώμη αλλά «*αγοράζει αγρόν, καθ' ην στιγμήν υπάρχουσιν βάσιμοι υπόνοιαι, ότι η κατά του ελληνισμού εν Μακεδονία σταυροφορία προσέλαβεν τελευταίον βιαιοπαθέστερον χαρακτήρα και επικίνδυνον μορφήν*».¹³³

Ο Τύπος είναι αυτός που εφιστά την προσοχή και θα προσπαθήσει με κάθε τρόπο να αφυπνίσει και κυρίως να τονίσει ότι υπάρχει κίνδυνος να χαθεί η Μακεδονία.¹³⁴

Πολλοί ισχυρίζονται ότι κατά τα πέντε έτη που πέρασαν από τον πόλεμο του 97 η Ελλάδα ανήλθε σε περίβλεπτη θέση και έχει περισσεύματα εκατομμυρίων στους προϋπολογισμούς της. Αλλά στρατό δεν έχει. Βρισκόμαστε στο 1902 κατά το οποίο άλλοι παρασκευάζονται και αγωνίζονται για να μας αρπάξουν τα δικαιώματά μας στη Μακεδονία και η πατρίδα μας είναι άοπλη. Τα πέντε έτη μετά τον Πόλεμο τα διανύσαμε «ίνα μόνον

¹³⁰ Γεώργιος, Ασπρέας, *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821 - 1921*. 2η έκδοση, τ. 1. (Αθήνα: Βασιλείου, 1924), σελ. 61

¹³¹ 'Ο προσεχής πόλεμος', *Το Άστυ* Πέμπτη 14 Ιανουάριου 1899, αριθ. 2934 σελ. 1.

¹³² Ίωνος Στεφάνου Δραγούμη, *Η μονή του Προδρόμου και το χωριό Λάκκος Σερρών* γραμμένη γαλλικά τον Οκτώβρη του 1903 μετάφραση Φίλιππου Στεφάνου Δραγούμη (Ανάτυπον εκ του Δ' τόμου των «Σερραϊκών Χρονικών»), Αθήναι 1961, σελ. 21

¹³³ 'Τα εν Μακεδονία', *Αστραπή* Τετάρτη 2 Ιανουάριου 1902, αριθμ. 305 σελ. 1.

¹³⁴ 'Οι κίνδυνοι εν Μακεδονία', *Αστραπή*, Σάββατον 23 Φεβρουάριου 1902, αριθ. 356 σελ. 1.

αποκτήσωμεν δέκα νέας Νομαρχίας, τα τέσσερα Πρωτοδικεία και την πολεμική παρασκευήν, την οποία όλοι εθαύμασαν την παρελθούσαν Κυριακήν εις τας Αθηναϊκάς οδούς και εις το Δημοτικό θέατρον του κλεινού Άστεως της Παλλάδος.... Ενώ εν Αθήναις διεζήγετο προχθές χαρτοπόλεμος λυσσώδης, εν Σόφια συνεκροτείτο μεγάλη διαδήλωσις υπέρ των περί Μακεδονίας βουλγαρικών πόθων... Λέγουσί τινες, ότι αι Κοινωνίαι και οι Λαοί έχουσιν ανάγκης και ευθυμίας και τέρψεων. Αλλ' οι Λαοί και τα Κράτη όσα έχουσιν εθνικήν αποστολήν, αλυτρώτους χώρας και εκατομμύρια αδελφών υπό δουλείαν, δεν παραδίδονται αενάως εις εορτάς και εις εκνευριστικές τέρψεις ουδ' εις παραφοράς κραιπάλης... Άλλην παρασκευήν και ενασχόλησιν έχουν οι κυβερνώντες την ευδαίμονα ταύτην χώραν, πως ν' αναβάλλωσι την ημέραν των βουλευτικών εκλογών επί 4 - 5 μήνας ακόμη, ούτως ώστε να συμβή και τούτο το παρήγορον και πατριωτικώτατον, ότι, καθ' ον χρόνον θα διεξάγεται αγών εν Μακεδονία και ο Ελληνισμός της χώρας εκείνης απεγνωσμένος θα στρέφη το βλέμμα αυτού προς το κέντρον των ελπίδων του, προσδοκών αρωγήν και σωτηρίαν, η Ελλάς να είναι ηναγκασμένη να διεξάγη αγώνας εκλογικούς.¹³⁵

Τα άρθρα της εφημερίδας «*Αστραπή*» είναι επίσης ενδεικτικά της κατάστασης που επικρατούσε.¹³⁶

Εμείς «*παρεμείναμεν βεβυθισμένοι εις ύπνον αιώνιον, αναισθητούντες δια τα πέριξ τόσον ηχηρώς διαδραματιζόμενα, και εγκατελείψαμεν μετ' εγκληματικής ασυνειδησίας αφρούρητον την τιμαλφεστέραν ιστορικήν παρακαταθήκην του Γένους. Ούτω δε πολιτευθέντες και περί πάντων αδιαφορήσαντες, είμεθα καταδεδικασμένοι να ευρεθώμεν ταχέως προ συντετελεσμένων γεγονότων και να κτυπήσωμεν ανωφελώς τας κεφαλάς μας την δωδεκάτην ώραν*»¹³⁷ ασχολούμενοι ακόμη «*περί των ευθυνών του πολέμου!*»¹³⁸

Κάθε αργοπορία μας για τη ματαίωση των βουλγαρικών σχεδίων σε βάρος του εθνισμού μας βλάπτει τα απαράγραπτα δικαιώματά μας επί της Μακεδονίας».¹³⁹ Παράλληλα αξιοσημείωτη είναι η προσπάθεια των Βουλγάρων να παραποιούν την ιστορία ισχυριζόμενοι ότι ο Μέγας Αλέξανδρος καταγόταν από αυτούς και ότι ο

¹³⁵ 'δε Ελλάς;', *Πρωία* Τετάρτη 27 Φεβρουάριου 1902, αριθ. 1963 σελ. 1.

¹³⁶ 'Οι μακάριοι μοιρολάτραι της ελευθέρως ταύτης γωνίας είμεθα βεβυθισμένοι εις επονείδιστον ύπνον». *Ευφρόσυνος διάμνευσις*, *Αστραπή* Πέμπτη 28 Μαρτίου 1902, αριθ. 388 σελ. 1.

¹³⁷ 'Οι κίνδυνοι, *Αστραπή* Πέμπτη 7 Μαρτίου 1902, αριθ. 366 σελ. 1.

¹³⁸ *Ευθύνας του πολέμου*, *Το Άστυ* Τετάρτη 20 Μαρτίου 1902, αριθ. 4079 σελ. 1, και 'Και πάλιν αι ευθύνας' *Το Άστυ* Πέμπτη 21 Μαρτίου 1902, αριθ. 4080 σελ. 1.

¹³⁹ 'Προσοχή εις την Μακεδονίαν', *Το Άστυ* Τρίτη 24 Δεκεμβρίου 1902, αριθ. 4354 σελ. 1,

Αριστοτέλης ήταν εξελληνισθείς Βούλγαρος.¹⁴⁰

Η πολιτική του ελληνικού κράτους: «ως τοιαύτη δύναται να χαρακτηρισθῇ πραγματικώτερον πολιτική Βουλγαρική, αξία μόνον του Κομιτάτου και της εν Σόφια Κυβερνήσεως. Διότι ως πολιτική του Ελληνικού Κράτους αποτελεί καταισχύνην και μαρτυρεί αξιοθρήνητον πόρωσιν».¹⁴¹

Η εφημερίδα «Ακρόπολις» σημειώνει χαρακτηριστικά ότι ένας Άγγλος δημοσιογράφος λέει τα εξής: «την αποτελεσματικωτέραν προπαγάνδα υπέρ του εκβουλγαρισμού της Μακεδονίας διεξάγει ο ελληνικός τύπος».¹⁴²

Ο Τύπος όμως συνεχίζει να παρακινεί τα πλήθη σε δράση τονίζοντας παράλληλα την τραγική αβλεψία και τον πρωτόγνωρο εφησυχασμό της κυβέρνησης: «Αι συμμορίαί διατρέχουσιν την Μακεδονία άφοβοι, εμβάλλουσαι τον πανικόν και σπείρουσιν την εξέγερσιν και την επανάστασιν. Εμείς έως της χθες εχασμώμεθα μέχρι σημείου διαρρήξεως των σιαγόνων .Εμείς λουόμεθα . Τούτο επιβάλλει η εποχή. Ιδού ο Ζαίμης εις τας θέρμας της Αιδηψού....Επ.ομενον δε είναι , ότι κατά την φοράν ταύτην ,εν τω μέσω του πανδαιμονιώδους θορύβου ,τον οποίον παράγει το απαισίως κρουόμενον σήμαντρον του του κινδύνου ,αυτοί προτιμώσιν να χασμώνται και να λούωνται.¹⁴³ «Όσοι επίστευσαν εις την πραγματική διάλυσιν των Κομιτάτων αποκομίζουσιν ήδη τα τέλη της ευπιστίας των.....Και μεταξύ τούτων εν τοις πρώτοις καταριθμούνται οι μακάριοι της Ελλάδος, οι παραθερίζοντες και διασκεδάζοντες και ληθαργούντες παρ' όλον τον περίξ πανδαιμονιώδη θόρυβον, τον ικανόν και νεκρούς ν' αναστήση»¹⁴⁴

Οι θηριωδίες των Βουλγάρων, οι τουρκικές και βουλγαρικές φρικαλεότητες παρακινούν τον Τύπο να κρούσει συνεχώς τον κώδωνα του κινδύνου και να στηλιτεύει την απραξία της κυβέρνησης που επιδεικνύοντας με απάθεια τόση ανοχή και υπομονή στα εθνικά ζητήματα,είναι σαν να επιζητεί η ίδια την εξόντωση του ελληνισμού που διαβίει εκτός των ορίων του ελευθέρου κράτους. Το «Σκριπ» αναφέρει: «Κανέννας άλλος εκτός από τους Έλληνες δε σιωπά σε παρόμοια θέματα τουρκικής θηριωδίας ,ακόμη και η Βουλγαρία απευθύνει τρεις διακοινώσεις την εβδομάδα στη τουρκική κυβέρνηση για τις

¹⁴⁰ 'Ροδοπαίος, Οι ΕΛΛΗΝΕΣ εν Βουλγαρία', Ασραπή Τετάρτη 31 Ιουλίου 1902, αριθ. 513 σελ. 1.

¹⁴¹ 'Πολιτική βουλγαρική', Ασραπή Δευτέρα 10 Ιουνίου 1902, αριθ. 460 σελ. 1.,

¹⁴² 'Ο.π., σελ.1

¹⁴³ 'Προ του κινδύνου', Ασραπή Σάββατον 20 Ιουλίου 1902, αριθ. 499 σελ. 1.

¹⁴⁴ 'Το πυροτέχνημα', Ασραπή Πέμπτη 29 Αυγούστου 1902, αριθ. 542 σελ. 1.

*σφαγές στη Μακεδονία, τις οποίες όμως προκαλούν οι Βούλγαροι και όχι οι Τούρκοι».*¹⁴⁵
*«Σκέπτονται και προνοούσι περί της Αλβανίας καθ' ον τρόπον και περί της Μακεδονίας και των άλλων τμημάτων του αλυτρώτου έθνους».*¹⁴⁶

Η εφημερίδα «Μακεδονία» γράφει.. «Εμείς όχι μόνο δεν είμαστε κύριοι των αποφάσεων για τη Μακεδονία ,αλλά ούτε καν παράγοντες επουσιώδεις στις σκέψεις των ισχυρών για τα μακεδονικά πράγματα, για τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν».¹⁴⁷

Εκτενή άρθρα του ευρωπαϊκού τύπου εκείνη την περίοδο ασχολούνται επίσης με το Μακεδονικό. Η «Εθνική εφημερίς» του Βερολίνου αποτυπώνει ευκρινώς την κατάσταση στη Μακεδονία θεωρώντας ότι επίκειται επανάσταση.¹⁴⁸

Κάποια άρθρα της επίσης παρέχουν πληροφορίες σχετικές με την προσπάθεια που καταβάλλει η Βουλγαρία για να αυξήσει τον τακτικό στρατό της καθώς και τον εξοπλισμό του.¹⁴⁹ Ενδιαφέρον ιδιαίτερο παρουσιάζει ο ρωσικός τύπος που αποτυπώνει εύγλωττα την επιθυμία της Ρωσίας να προασπίσει τα σλαβικά συμφέροντα τη στιγμή που η Μακεδονία κατατρύχεται από τις βιαιότητες των Βουλγάρων.¹⁵⁰

Η ανάγκη για άμεση ανάληψη δράσης από πλευράς Ελλήνων στο Μακεδονικό καθίσταται αδήριτη. Τούτο επιβεβαιώνεται και από το λόγο του Ίωνα Δραγούμη, ο οποίος υποδεικνύει πως ο μεγαλύτερος κίνδυνος δεν είναι η Οθωμανική αυτοκρατορία πια, αλλά οι εθνικιστικές συγκρούσεις που κλιμακώνονται ανάμεσα στους βαλκανικούς λαούς.

Όπως τονίζει ο ίδιος, «οι Τούρκοι είναι ξένοι κατακτητές, ήρθαν και θα φύγουν πάλι. Αυτοί τουλάχιστον δε θέλησαν ή δε κατάφεραν ποτέ να πάρουν τη θρησκεία, τη γλώσσα , τον εθνισμό μας .Ενώ οι άλλοι λαοί που μας περιτριγυρίζουν το επιδιώκουν και το καταφέρνουν. Γι' αυτό και είναι πιο επικίνδυνοι».

Το 1907 ο Ίων Δραγούμης δημοσιεύει το βιβλίο του με τίτλο «*Ηρώων και Μαρτύρων αίμα*» το οποίο συνδυάζει μια κριτική του ελληνικού τρόπου σκέψης για τη

¹⁴⁵ 'Τα εν Ηπείρῳ', Σκριπ Κυριακή 4 Αυγούστου 1902, αριθ. 2503 σελ. 1.

¹⁴⁶ 'Η ελληνική ιδέα εν Αλβανία', Αστραπή, Σάββατον 31 Αυγούστου 1902, αριθ. 544 σελ. 1.

¹⁴⁷ 'Μακεδονία', Παρασκευή 13 Δεκεμβρίου 1902, αριθμός 566 σελ. 1.

¹⁴⁸ 'Η κατάσταση στη Μακεδονία', Αστραπή, Τετάρτη 13 Μαρτίου 1902, αριθ. 373 σελ. 1.

¹⁴⁹ 'Ο εξοπλισμός της Βουλγαρίας', Αστραπή Κυριακή 28 Απριλίου 1902, σελ. 1.

¹⁵⁰ 'Αι κρίσεις του Τύπου. Η αυτονομία αδύνατος. Τι φρονεί ο γερμανικός, αυστριακός και ρωσικός Τύπος' Αστραπή, Κυριακή 15 Δεκεμβρίου 1902, αριθ. 648 σελ. 2.

Μακεδονία κι απευθύνει ένα γενικότερο κάλεσμα για μεγαλύτερη συμμετοχή στο φλέγον αυτό ζήτημα. Ο Δραγούμης έχει την πεποίθηση ότι η Μεγάλη Ιδέα θα πρέπει να ιδωθεί υπό το πρίσμα των πρακτικών ωφελιμοτήτων που τυχόν θα αποφέρει. Για τον Δραγούμη οι προθέσεις και τα πιστεύω είναι ξεκάθαρα. *«Δεν πρέπει να φουσκώνει κανείς τα μυαλά του με ονειράτα και στείρους πόθους μεγαλείων που δε γίνονται. Πρέπει να ξεκαθαρίζει κανείς το τι θέλει.»*¹⁵¹

Θλίβεται κάποιος ιδιαίτερα όταν διαβάζει στον ελληνικό τύπο άρθρα που απηχούν το γενικότερο πνεύμα απραξίας της κυβέρνησης έναντι των μειζόνων εθνικών θεμάτων. Το πρόσταγμα του Δραγούμη είναι το εξής *«Αν τρέξουμε να σώσουμε τη Μακεδονία, η Μακεδονία θα μας σώσει από τη μετριότητα και τη ψοφιοσύνη, θα μας λυτρώσει από τον αίσχρο τον ύπνο, θα μας ελευθερώσει. Αν τρέξουμε να σώσουμε τη Μακεδονία, εμείς θα σωθούμε».*¹⁵²

Γράφει χαρακτηριστικά.. *«Σκοπός μου είναι να ξυπνήσω τους Έλληνες. Με λένε ξυπνητήρι και μ' αρέσει αυτό το όνομα. Ξυπνώ κάθε ύπνο, ανακατώνω κάθε στάχτη και βγάζω κάθε σπίθα και ανάβω κάθε φωτιά σβησμένη και βγάζω κάθε πνοή κουρασμένη και παίζω κάθε χορδή σιωπηλή. Ξυπνώ, ξυπνώ, ξυπνώ».*¹⁵³

Μέσα στο ζοφερό κλίμα της κατ' επανάληψη βουλγαρικής θηριωδίας, ο Τύπος καλείται να δημιουργήσει ένα πανευρωπαϊκό κίνημα υποστήριξης της Μακεδονίας, ως χώρας καθαρά ελληνικής. Απευθύνοντας ένα εγερτήριο σάλπισμα, προσπαθεί να πείσει για την επιτακτική αναγκαιότητα του εξοπλισμού και της συστηματικής οργάνωσης των δυνάμεων του αλύτρωτου ελληνισμού. Από την άλλη, η κοινή γνώμη καθώς και η πνευματική ηγεσία κινούνται άμεσα κι έντονα. Αλλεπάλληλα τονίζεται πως πρέπει να *«διακηρύξουμε τα επί της Μακεδονίας δικαιώματά μας προς προσηλυτισμόν της δημοσίας εν Ευρώπη γνώμης ήτις νυν τροφοδοτείται υπό των βουλγαρικών ψευδολογημάτων».*¹⁵⁴

Ο ελληνικός Τύπος επίσης καταγγέλλει την έντονη αδιαφορία της ελληνικής κυβέρνησης όταν στη Μακεδονία δημιουργείται μια έκρυθμη ατμόσφαιρα απορρέουσα

¹⁵¹ Γιώνας Δραγούμης, άρθρο 74, Νουμάς, σελ. 361

¹⁵² Γιώνας Δραγούμης, *Ο Ελληνισμός μου και οι Έλληνες (1903 - 1909)*, (Αθήνα: Εστία 1927), σελ. 5

¹⁵³ Ο.π., σελ. 15

¹⁵⁴ *«Μακεδονική διάλεξις του κ. Καζάζη, ο σλαβικός κίνδυνος, τι πρέπει να γίνη»*, *Καιροί* Δευτέρα 20 Ιανουαρίου 1903, αριθμός 4713 σελ. 3.

από τη δολοφονική απόπειρα Βούλγαρων δυναμιτιστών. Στη Θεσσαλονίκη βόμβες από Βούλγαρους δυναμιτιστές, έχουν ως στόχο την εξόντωση Ελλήνων και Τούρκων. Όπως μαρτυρεί η εφημερίδα «Καιροί», «στον αγώνα αυτόν πρέπει να αντιδράσωμεν πάση θυσία. Ούτε από τη Θεσσαλονίκη δεν πρέπει να φύγει κανείς».¹⁵⁵

Η εφημερίδα «Αστραπή» με ένα άρθρο – κόλαφο, αναρωτιέται ποιος κρύβεται πίσω από όλα αυτά τα ειδεχθή εγκλήματα. Πρεσβεύει την άποψη ότι τα ρωσικά προξενεία είναι το κύριο ορμητήριο των βουλγαρικών ενεργειών για την εξασφάλιση ασύλου σε περίπτωση καταδίωξής τους από τον τουρκικό στρατό.¹⁵⁶

Οι «Καιροί» γράφουν: «ο μεγαλύτερος κίνδυνος για την Ελλάδα μπορεί να προκύψει από την ίδρυση ενός ισχυρού νοτιοσλαβικού κράτους, που προσπάθησε να αποτρέψει η Βερολίνειος συνθήκη. Τότε εμείς θα υποστούμε ανυπολόγιστη και τελειωτική καταστροφή. Η πολιτική μας ατασθαλεία και η τετραποδώδης αναισθησία που κυριαρχεί στη διοίκηση της χώρας μας και τα τόσα παθήματα, δε μας δίδαξαν».¹⁵⁷

Η ίδια εφημερίδα γράφει: «Οι Βούλγαροι συνωμότες και στασιαστές ή μάλλον ληστές και δολοφόνοι πρέπει να εξαφανισθώσι δι' αμείλικτου καταδιώξεως, να δοθώσι δε και όπλα εις ταλαιπωρουμένους πληθυσμούς, ίνα αμύνωνται κατά των ληστών και των δολοφόνων και διευκολύνωσι το έργον της τουρκικής διοικήσεως».¹⁵⁸ Η ίδια εφημερίδα τονίζει ότι «άλλο μέσον δεν υπάρχει σωτηρίας από τον εξοπλισμό και την πολεμική οργάνωση των μάχιμων μακεδονικών πληθυσμών εναντίον των οποίων κακουργούν οι Βούλγαροι».¹⁵⁹

Πρέπει το ταχύτερο να εξαφανισθούν από τη Μακεδονία οι βουλγαρικές συμμορίες».¹⁶⁰

Όπως προκύπτει λοιπόν από τα παραπάνω, ο εξοπλισμός είναι η μόνη λύση στη κατάσταση που δημιουργήθηκε στη Μακεδονία.¹⁶¹ Η «Ακρόπολις» χαρακτηρίζει τους

¹⁵⁵ 'Σοβαρώταται συνεντεύξεις επί των γεγονότων, τέλειον αναρχικόν κίνημα', *Καιροί* Παρασκευή 18 Απριλίου 1903, αριθμός 4799 σελ. 2.

¹⁵⁶ 'Δύο πυρά', *Καιροί* Πέμπτη, 21 Απριλίου 1903, αριθμός 4932 σελ. 1.

¹⁵⁷ 'Ενδιαφέρον ζήτημα', *Καιροί*, Κυριακή 1 Ιουνίου 1903, αριθμός 4843 σελ. 1.

¹⁵⁸ 'Χαίνουσα πληγή', *Καιροί*, Παρασκευή, 26 Ιουλίου 1903, αριθμός 4906 σελ. 1.

¹⁵⁹ 'Φοβερά δοκιμασία', *Καιροί* Δευτέρα, 28 Ιουλίου 1903, αριθμός 4909 σελ. 1.

¹⁶⁰ 'Ανεξήγητα', *Καιροί*, Πέμπτη 31 Ιουλίου 1903, αριθμός 4911 σελ. 1.

¹⁶¹ 'Όπλα!', *Καιροί* Δευτέρα, 11 Αυγούστου 1903, αριθμός 4922 σελ. 1.

Βουλγάρους «αντεροβγάλτας».¹⁶² Σε άρθρο τους οι «Καιροί» με τίτλο *Κράτος ληστρικόν*, καταγγέλλουν τη δημιουργία του βουλγαρικού κράτους. Οι Βούλγαροι ληστές κάνουν επιδρομές εναντίον των αόπλων μακεδονικών πληθυσμών κακουργούντες, δολοφονώντας και ληστεύοντας με την αδράνεια των τουρκικών αρχών, που δεν μπορούν να τους προστατέψουν.¹⁶³

*Και οι διπλωμάτες μας; Μέχρι τώρα τη διπλωματία μας χειρίζονται οι δάκτυλοι του Στέμματος. Είναι διπλωματία που διεξάγεται «συγγενικώς και συμπεθερικώς επί της εκχωρήσεως της Επτανήσου, της Θεσσαλίας, της Άρτης και κατόπιν επί της αυτονομίας της Κρήτης, η πολιτική των δυναστικών πουρμπουάρ».*¹⁶⁴

Η επιμονή μας στην πλάνη αυτή είναι αδικαιολόγητη. «Πρέπει το έθνος και οι πολιτικοί αυτού άνδρες να χωνεύσουν καλώς, ότι των υπευθύνων κυβερνήσεων αποκλειστικόν έργον είνε ο υπέρ των εθνικών δικαίων αγών και η κατά των φυλετικών κινδύνων άμυνα».¹⁶⁵

Αλλά οι Έλληνες διπλωμάτες «κατά την τελευταίαν νεοελληνικήν έννοιαν είνε άνθρωποι ακριβώτατα πληρονόμενοι δια να μη γνωρίζουν τίποτε, να μανθάνουν πολλάκις νέα της πρωτευούσης των εξ Αθηνών και ενίοτε να αντενεργούν και εις τα σχέδια της Κυβερνήσεως του τόπου. Ιδιώτης πληρώνων με εκατοντάδας χιλιάδων τοιαύτας έξοχους υπηρεσίας θα εκλείετο εις το ηλιθιοκομείον.... Η Μακεδονική κρίσις την άνοιζιν θα είνε πολύ οξυτέρα, βαίνομεν αναγκαίως προς Ευρωπαϊκήν Συνδιάσκεψιν και η Ελλάς θα εξακολουθή ν' αντιπροσωπεύεται υπό της σκοτεινής αμαθείας και αναισθησίας».¹⁶⁶

Άμυνα δεν είναι μόνο η παρασκευή και ο εξοπλισμός στρατιωτικής δύναμης. Το έθνος έχει ανάγκη φωτισμένης άμυνας. «Η Θρησκεία και το Σχολείον υπήρξαν πάντοτε τα στρατηγεία του Έθνους. Και τα κράτιστα ταύτα ερείσματα του εθνικού βίου καλώς λειτουργούντα δύνανται να ματαιώσωσι τας ενεργείας των κατελθόντων φιλοκτημόνων και να παρασκευάσωσι ευκλεές το μέλλον της φυλής».¹⁶⁷ Η εφημερίδα «Αθήναι» γράφει στο

¹⁶² 'Ένα έθνος αντεροβγαλτών', Ακρόπολις Πέμπτη 31 Ιουλίου 1903, αριθμός 7691 σελ. 1. Βλ. 'Η Ανατολή εν τω μέλλοντι', Καιροί Τρίτη, 29 Ιουλίου 1903, αριθμός 4910 σελ. 1 και προτείνει «να φωτισθή η Ευρώπη η οποία επλανήθη εις το Μακεδονικόν ζήτημα διότι επλανήθη και ηπατήθη και υπνωτίσθη, διότι ο Βούλγαρος δεν είναι μόνο άγριος αλλά και πονηρός»

¹⁶³ 'Κράτος ληστρικόν', Καιροί Σάββατον 26 Ιουλίου 1903, αριθμός 4907 σελ. 1.

¹⁶⁴ 'Τα συγγενικά δώρα', Αθήναι, Δευτέρα, 4 Αυγούστου 1903, αριθμός 288 σελ. 1.

¹⁶⁵ 'Οι συγγενικοί δεσμοί', Αθήναι, Τρίτη, 5 Αυγούστου 1903, αριθμός 289 σελ. 1.

¹⁶⁶ 'Η διπλωματία μας', Νέον Άστυ, Παρασκευή 24 Οκτωβρίου 1903, αριθ. 678 σελ. 1.

¹⁶⁷ 'Ανάγκη πεφωτισμένης αμύνης', Πρωία Κυριακή, 19 Οκτωβρίου 1903, αριθ. 2463 σελ. 1.

πρώτο φύλλο της στις 19 Οκτωβρίου 1901:

«Το Μακεδονικόν ζήτημα αν ποτέ λυθή, θα λυθή δια της Ευρωπαϊκής ομοφωνίας. Αλλά δια να έχη η Ελλάς τας απαιτήσεις της αξίας προσοχής, έλεγεν ο κ. Μπάουτσερ, πρέπει να κανονίση αυτάς ουχί εις παχείς και μεγάλους λόγους και εις τα άρθρα των εφημερίδων ή τας ευθύμους αναμίζεις των φοιτητών εις τα πολιτικά πράγματα, αλλ' εις τα δυνατά να γίνωσι και να ληφθώσιν υπ' όψιν. Αυτή φρονώ πρέπει να είναι η πολιτική του μέλλοντος, μετά μεγάλης εργασίας συστηματικής και ενδελεχούς και ειρηνικής επιβολής εν τη Ελληνική Μακεδονία».

Η ίδια εφημερίδα τονίζει την αναγκαιότητα διαπαιδαγώγησης του τύπου σε θέματα μείζονος εθνικής σημασίας, όπως το Μακεδονικό. Επιτακτική καθίσταται η συνεργασία Τύπου και κράτους.¹⁶⁸

Η «Αθήναι» γράφει: «Όπως η κυβέρνηση καλεί τις διευθύνσεις μακεδονικών συλλόγων και χαλιναγωγεί την άδολη πατριωτική τους αγανάκτηση υποδεικνύοντας ότι συλλαλητήρια για θέματα εθνικής σημασίας δεν επιτρέπονται χωρίς κινδύνους, «ούτω έπρεπε συγκαλούσα επί τω αυτώ και τους έχοντας τα καθημερινά συλλαλητήρια του εντύπου χάρτου, να καθορίση και την πολιτικήν ην ώφειλεν ο Τύπος να μετέλθη και μετ' αυτής της ειδησεολογίας τα όρια».¹⁶⁹

Επίσης, γράφει ότι ο Σουλτάνος επιδεικνύει κατανόηση για σύμπραξη Ελλάδας - Τουρκίας εναντίον του κοινού εχθρού των Σλάβων.¹⁷⁰ Σχολιάζοντας την πληροφορία αυτή οι Times (Τάιμς) του Λονδίνου, γράφουν ότι «είναι σχεδόν ακατανόητον πως το Ελληνικόν Έθνος, το οποίον επέτυχε της ελευθερίας του από του Μουσουλμανικού ζυγού μόλις προ τριών τετάρτων του αιώνος, δύναται σοβαρώς να σκεφθή, όπως προβή εις το τερατώδες διάβημα συμπράξεως μετά της Τουρκίας κατά των ομοδόξων χριστιανών εις τον αγώνα. Η υποστήριξις, ην παρέσχομεν προς τους Ελληνικούς πόθους εν τω παρελθόντι, δεν πρέπει να μας καθιστά τυφλούς προς το μέγεθος τοιούτου διαβήματος, αν δε πράγματι σοβαρώς επεκράτησαν προς στιγμήν εν Ελλάδι τοιαύται σκέψεις, λέξις τις συμβουλευτική

¹⁶⁸ «Η Κυβέρνησις και ο Τύπος», Αθήναι Τετάρτη 30 Ιουλίου 1903, αριθμός 283 σελ. 1.

¹⁶⁹ Ο.π., σελ. 1

¹⁷⁰ «Τουρκία και Ελλάς», Αθήναι, Πέμπτη, 20 Φεβρουάριου 1903, αριθμός 124 σελ. 1 και «Υποχρεώσεις συμμαχίας», Αθήναι Τετάρτη, 26 Φεβρουάριου 1903, αριθμός 130 σελ. 1.

παρά της Αγγλικής Κυβερνήσεως θα ήτο και σωτήριος και επίκαιρος.¹⁷¹

Μετά τους «*Times*» (Τάιμς) έρχεται τώρα να προστεθεί και ο παρισινός «*Χρόνος*» ο οποίος εκφράζει την κατάπληξή του για το ότι οι Έλληνες συμμαχούν με τους Τούρκους κατά της ομόθρησκης Βουλγαρίας. Οι «*Καιροί*» του Λονδίνου και ο «*Χρόνος*» του Παρισιού κατέκριναν την Ελλάδα ότι εμπνέεται από φιλοτουρκισμό και συμβουλεύουν, πολιτική αισθημάτων και όχι εθνικού συμφέροντος κατά την κρίση από τις πανσλαβιστικές μηχανορραφίες.¹⁷²

Όμως μέσα σ αυτό το δυσμενές για την Ελλάδα κλίμα , έρχεται να δώσει τη δική του απάντηση ο διευθυντής της εφημερίδας «*Νέον Άστυ*», ο Δημήτριος Κακλαμάνος, ο οποίος, ευρισκόμενος στο Λονδίνο, δημοσίευσε δύο άρθρα του, στις εφημερίδες («*Τάιμς*» και «*Σημαία*») λέγοντας τα παρακάτω:

«Οι Έλληνες δεν είναι σύμμαχοι με τους Τούρκους. Απλώς εργάζονται να θέσωσι τέλος εις τη αδιακόπως λειτουργούσα πλάστιγγα εγκληματικότητας».¹⁷³ Σε αυτή τη σωρεία κατηγοριών εναντίον της Ελλάδας έρχονται να προστεθούν και οι μύδροι που εξαπολύουν οι εφημερίδες της Γερμανίας, «*Εφημερίς της Φρανκφούρτης*» και «*Εφημερίς της Κολωνίας*» κατηγορώντας τους Έλληνες ότι συμπράττουν με τους Τούρκους της Μακεδονίας.¹⁷⁴

Ο Ιωάννης Χαλκοκονδύλης ,συντάκτης και διευθυντής της εφημερίδας «*Νέα Ημέρα*» της Τεργέστης σπεύδει να αντικρούσει τον αναληθή αυτό ισχυρισμό με μια επιστολή, συνηγορώντας υπέρ του αδικημένου Έθνους του.¹⁷⁵

Η εφημερίδα *Ακρόπολις* με μία σειρά εννέα άρθρων προσπαθεί να αφυπνίσει τον πατριωτισμό των Ελλήνων υπέρ του ελληνισμού της Μακεδονίας και αποφυγής του ενδεχομένου επανεμφάνισης της Μεγάλης Βουλγαρίας: «*Έλληνες εξυπνήσατε!*». «*Οι αριθμοί, η φωνή, η δύναμις του εν Μακεδονία Ελληνισμού εξουδετερούνται, στραγγαλίζονται, καταπνίγονται. Η Μακεδονία απορροφάται και καταβροχθίζεται. Η*

¹⁷¹ «*Ολόκληρον το περίφημον άρθρον των Τάιμς*», Αθήναι Παρασκευή 22 Αυγούστου 1903,αριθμός 307 σελ. 1.

¹⁷² «*Οι Φαρισαίοι*», *Καιροί* Τρίτη, 19 Αυγούστου 1903, αριθμός 4930 σελ. 1.

¹⁷³ «*Η ελληνοτουρκική σύμπραξις εις τον αγγλικόν τύπον*», *Νέον Άστυ*, Τετάρτη 27 Αυγούστου 1903, αριθ. 620 σελ. 1.

¹⁷⁴ «*Να σώσωμεν την Μακεδονίαν με τας χείρας μας*», *Ακρόπολις*, Τετάρτη 13 Αυγούστου 1903.αριθμός 7704 σελ. 1.

¹⁷⁵ «*Άρθρον της Τεργεστίας «Ημέρας» εις την εφημερίδα της Φρανκφούρτης*», *Ακρόπολις* Παρασκευή 12 Σεπτεμβρίου 1903, αριθμός 7734 σελ. 2.

*συνέχεια του Ελληνισμού διχοτομείται».*¹⁷⁶

Οι ευθύνες που αναλογούν στους πολιτικούς είναι τεράστιες γιατί έχουν κάνει τον ελληνικό λαό να τα βλέπει όλα «ατάραχος» και «ασυγκίνητος» διότι δεν είναι σταφίδα¹⁷⁷.

*Επίσης δε δικαιολογείται προεκλογική μέθη στην Αθήνα, την ώρα που στη Μακεδονία το έθνος γνωρίζει τις βουλγαρικές θηριωδίες και φρικαλεότητες. Είναι αίσχος δια τας Αθήνας να παρουσιάζεται τας ημέρας αυτάς και τας νύκτας το απρεπέστατον και ασεμνότατον και αηδέστατον και αξιοθρήνητον αυτό θέαμα πόλεως κυλισμένης εις την βαρείαν και αποπνικτικήν και βρωμερόν ατμόσφαιραν της προεκλογικής μέθης και κραιπάλης, ενώ εκεί επάνω εις την Μακεδονίαν εκτυλίσσονται αι φρικαλεώτεροι και αιματηρότεροι τραγωδίαι εξ όσων εδοκίμασε ποτέ το έθνος δια μέσου των αιώνων....Αι Αθήναι πρέπει να παύσουν από του να παρίστανται ως άγουσαι Καρναβάλια, καθ' ην ώραν εν Μακεδονία εκτυλίσσεται το φρικώδες δράμα της εθνικής ημών εξοντώσεως.*¹⁷⁸

Την ίδια εποχή οι Βούλγαροι διοργανώνουν δύο συλλαλητήρια στο Παρίσι. Ο πρόεδρος του «Ελληνισμού», Ν.Καζάζης μεταβαίνει στο Παρίσι κι απευθύνει μια μεγαλειώδη ομιλία για τη Μακεδονία. Το αρνητικό όμως είναι πως η κοινή γνώμη και στο Παρίσι και στο Λονδίνο αλλά και στην Ιταλία έχει δηλητηριαστεί από τα βουλγαρικά ψεύδη.¹⁷⁹

Κατά συνέπεια, η προσπάθεια του Καζάζη να πείσει τις μάζες ότι όλα αυτά που πληροφορούνται είναι μια καλοσχεδιασμένη μηχανορραφία από πλευράς Βουλγάρων, είναι εργώδης. Δυστυχώς η βουλγαρική δολιότητα είχε χειραγωγήσει

¹⁷⁶ 'Ελληνες εξυπνήσατε', Ακρόπολις Πέμπτη 11 Σεπτεμβρίου 1903, αριθμός 7733 σελ. 1. και 'Ελληνες εξυπνήσατε', Ακρόπολις Παρασκευή 12 Σεπτεμβρίου 1903, αριθμός 7734 σελ. 1, Ακρόπολις αριθμός 7735 σελ. 1, Σάββατον 13 Σεπτεμβρίου 1903, Ακρόπολις αριθμός 7736 σελ. 1, Κυριακή 14 Σεπτεμβρίου 1903, Ακρόπολις αριθμός 7737 σελ. 1, Δευτέρα 15 Σεπτεμβρίου 1903, Ακρόπολις αριθμός 7739 σελ. 1, Τετάρτη 17 Σεπτεμβρίου 1903, Ακρόπολις αριθμός 7741 σελ. 1, Παρασκευή 19 Σεπτεμβρίου 1903, Ακρόπολις αριθμός 7744 σελ. 1, Δευτέρα 22 Σεπτεμβρίου 1903, Ακρόπολις αριθμός 74(6)4 σελ. 1, Τετάρτη 24 Σεπτεμβρίου 1903

¹⁷⁷ Σταφιδικό ζήτημα «καλείται το ζήτημα το προκύψαν εκ κρίσεως, προελθούσης από την μείζονα παραγωγήν κορινθιακής σταφίδος εν σχέσει προς την κατανάλωσιν αυτής εις τας ευρωπαϊκός αγοράς και από την κατά συνέπειαν, συσσώρευσιν κατ' έτος μεγάλων ποσοτήτων αδιαθέτου σταφιδοκάρπου. Εις το σταφιδικόν ζήτημα ανήκουσι και τα νομοθετικά ιδίως μέτρα τα εκάστοτε ληφθέντα προς αντιμετώπισιν της σταφιδικής κρίσεως. Η σταφιδική κρίσις αναφανείσα από το 1890 ενετάθη κατά το 1893

¹⁷⁸ 'Εκλογικά όργια', Ακρόπολις Σάββατον 23 Αυγούστου 1903, αριθμός 7714 σελ.1.

¹⁷⁹ 'Τι έκαμεν ο κ. Καζάζης εις την Ευρώπην', Ακρόπολις Σάββατον 27 Δεκεμβρίου 1903, αριθμός 7837 σελ. 2 και 'Ο κ. Καζάζης εν Αγγλία ευμενή σχόλια του τύπου', Ακρόπολις, Πέμπτη 27 Νοεμβρίου 1903, αριθμός 7808 σελ. 2.

επιδέξια την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη και την είχε μεταστρέψει εναντίον της Ελλάδας.

Κατάφωρη αντίδραση εναντίον των βουλγαρικών ωμοτήτων επέδειξαν και αρκετοί Ρώσοι φιλέλληνες. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Ρώσου φιλέλληνα Νικόλαου Δουρνοβώ, ο οποίος σε μια επιστολή προς τον *Ελληνισμό* αποκάλεσε τους Βούλγαρους «*αχρείους απογόνους χοιροβοσκών*».¹⁸⁰

Κι ενώ ο ευρωπαϊκός Τύπος (αγγλικός, γαλλικός) διάκειται δυσμενώς προς τους Έλληνες, παρουσιάζοντας τα βουλγαρικά εγκλήματα ως πολεμικά κατορθώματα, ο ελληνικός τύπος εκφράζει τη βαθύτατη λύπη και δυσαρέσκειά του προς όλο αυτό το βαρύ ανθελληνικό κλίμα, το δημιουργηθέν από εφημερίδες οι οποίες υποστηρίζουν τον ανελεύθερο κι απαίσιο αγώνα που διαξάγεται σε Μακεδονία και Θράκη.¹⁸¹

Για μια ακόμα φορά, σε μια ύστατη προσπάθειά του να κινητοποιήσει όλους τους Έλληνες, ο τύπος τους καλεί να ανοίξουν τα μάτια τους τους βουλευτές να σκεφτούν και τη κυβέρνηση να προσέξει.¹⁸²

Πλέον, βρισκόμαστε σε μια φάση, κατά το έτος 1903, σε μια κρίσιμη καμπή του Μακεδονικού, κατά την οποία ο τύπος ζητεί αγωνιωδώς από τις κυβερνήσεις να συμμετέχουν στην εθνική αγωνία για τη Μακεδονία. Δυστυχώς όμως, όπως αναφέρεται σε άρθρο, μόνο «*νυσταλέοι κι αγράμματοι άνθρωποι αντιπροσωπεύουν την Ελλάδα εις την Ευρώπην, δικάζονται δε ερήμην αι τύχαι του Έθνους όλου*». Για άλλη μια φορά ο ελληνικός τύπος κρούει τον κώδωνα του κινδύνου και καλεί σε επιστράτευση όλες τις δυνάμεις του ελληνισμού για φυλετική άμυνα.

Η εφημερίδα «*Αστραπή*» γράφει: «*Η Μακεδονία χάνεται και εμείς αδρανούμεν; Εξυπνήσατε λοιπόν!!!! Ας αναθέσωμεν τας ελπίδας μας εις τον Θεόν, πράγμα το οποίον έπραζαν ήδη οι δολοφονούμενοι και απροστάτευτοι απομείναντες Έλληνες της Μακεδονίας*».

Η εφημερίδα *Χρόνος* συμπληρώνει απευθυνόμενη στο λαό των Αθηνών και της Ελλάδος: «*Όλοι όσοι έχομεν κάτι τι μέσα μας, όσοι έχομεν αίμα εις τας φλέβας μας, ψυχήν, εντροπήν, όσοι είμεθα Έλληνες, ας ενωθώμεν και ας διαμαρτυρηθώμεν. Αίμα αντί*

¹⁸⁰ Ν.Ν. Δουρνοβώ, 'Η Ρωσική πολιτική και το Μακεδονικόν ζήτημα', άρθρον του ρώσου φιλέλληνα Νικολ. Ν. Δουρνοβώ σταλέν προς την Εταιρείαν του Ελληνισμού', *Καιροί* Κυριακή 10 Αυγούστου 1903 αριθμός 4921 σελ. 1 – 2.

¹⁸¹ 'Πολιτική της Ελλάδος', *Πρωία* Τρίτη 19 Αυγούστου 1903, αριθ. 2408 σελ. 1.

¹⁸² 'Ανεξήγητα', *Καιροί* Πέμπτη 31 Ιουλίου 1903, αριθμός 4911 σελ. 1.

*αίματος· μάχαιραν αντί μαχαίρας· τούτο έστω εις το μέλλον το σύνθημα, και τούτο, συνερχόμενοι σήμερον εν συλλαλητηρίω, ας βροντοφωνήσωμεν εις την Ευρώπην, εις την Διπλωματίαν και εις την κοιμωμένην Κυβέρνησίν μας».*¹⁸³

Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι Έλληνες ενώθηκαν. Την άνοιξη του 1904 ιδρύθηκε το Μακεδονικό Κομιτάτο από πολίτες που στη ψυχή τους είχε παρεισφρήσει ο εθνικός στόχος. Το Μακεδονικό Κομιτάτο θα οργανώσει τον αγώνα που θα διεξαχθεί στη Δυτική Μακεδονία. Η κυβέρνηση είναι διστακτική απέναντι σ αυτό το παράτολμο εγχείρημα φοβούμενη μήπως εμπλακεί η χώρα μας σε ευρύτερες διενέξεις. Πείθεται όμως στη μυστική αποστολή αξιωματικών στη Μακεδονία για να υποδείξουν το τι ακριβώς έπρεπε να γίνει.

Ο Διευθυντής της εφημερίδας *Εμπρός*, Δημήτριος Καλαποθάκης, είναι ένας από τους θιασώτες του μακεδονικού αγώνα κι αποτελεί ίσως το βασικό εμπνευστή και ιδρυτή του Μακεδονικού Κομιτάτου.¹⁸⁴

Τω όντι οικονομική κατάστασις σαθρά δίδει εις τα έθνη την ιδέαν να επιζητήσουν απασχόλησιν απ' αυτών εις εξωτερικός περιπλοκάς, δεν υπάρχει δ' αμφιβολία ότι το Μακεδονικόν Κομιτάτον, ως άλλοτε η Εθνική Εταιρία, επί των περιπετειών της εσωτερικής πολιτικής κανονίζει το πρόγραμμα της εξωτερικής αυτής δράσεως. Η εσωτερική πολιτική έχει βεβαίως και αυτή τα θέλητρά της, και είνε έργον σοβαρώτατον να σκεπτόμεθα πόσοι βουλευταί της πλειονοψηφίας ημπορούν να μείνουν άγρυπνοι μέχρι της 3ης πρωινής ώρας δια ν' ακούουν τους ρήτορας της Αντιπολιτεύσεως. Ίσως υπάρχουν όμως και συμφέροντά τινα ανώτερα τούτου περίξ του οποίου έχουν.

Άλλωστε ήταν ο ίδιος ο Καλαποθάκης που απηύθυνε έκκληση στη κυβέρνηση Θεοτόκη να αποστείλει αξιωματικούς στην περιοχή.

Ήδη από το 1902, οργανώνεται το Μακεδονικό Κομιτάτο, με συσκέψεις και συζητήσεις που γίνονται μέσα στα γραφεία της εφημερίδας *Εμπρός* όπου εκεί λαμβάνεται τελεσίδικα και η απόφαση ίδρυσής του. Τα μέλη του είναι κυρίως άτομα από τη μεσαία κι ανώτερη τάξη όπως αξιωματικοί στρατού, πλούσιοι επιχειρηματίες, επαγγελματίες και πολιτικοί. Ηχηρά ονόματα που συμμετείχαν ως μέλη είναι οι εξής:

¹⁸³ 'Υπέρ της κινδυνευούσης Μακεδονίας', Χρόνος Κυριακή, 23 Μαΐου 1904, αριθ. 242 σελ. 1.

¹⁸⁴ Γεώργιος, Ασπρέας, *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821 - 1921*. 2η έκδοση, τ. 1. (Αθήνα: Βασιλείου, 1924), σελ. 66-7

Παύλος Μελάς, Στέφανος Δραγούμης, Ιωάννης Ράλλης, Αλέξανδρος Κοντούλης κι άλλοι. Οι δραστηριότητες της οργάνωσης επικεντρώνονται κυρίως στη διανομή προπαγανδιστικών φυλλαδίων, στην αποστολή χρημάτων και πολεμοφοδίων στο βορρά καθώς και στην προσπάθεια επηρεασμού της κυβέρνησης ώστε να προσφέρει ολοένα και περισσότερα για το μακεδονικό.

Η σύσταση του Μακεδονικού Κομιτάτου έχει ευρεία απήχηση στον ελληνικό τύπο. Το γεγονός ότι η κοινή γνώμη παρέμενε επιφυλακτική και διστακτική ως προς την ανάληψη δράσης, φαίνεται από ένα άρθρο της εφημερίδας *Χρόνος* που γράφει χαρακτηριστικά: «*Επιβάλλεται και υπό της ανάγκης του γαλβανισμού της Κοινής Γνώμης, η οποία πρέπει να ίδη πράγματα δια να εξέλθῃ της επιφυλακτικότητος και του δισταγμού, του οφειλομένου εις την άστοχον ενέργειαν των μέχρι τούδε συσταθέντων τοιούτου είδους σωματείων· ο καιρός των εκκλήσεων και των λόγων επέρασε και δια την Μακεδονίαν και δια την κοινήν γνώμην*». ¹⁸⁵

Η εφημερίδα *Καιροί* γράφει σχετικά μ αυτό. «*Εκείνο το οποίο δεν κατανοούμε ακόμη, είναι το φρόνημα που επικρατεί στη Μακεδονία- αυτό απομακρύνει την Ελλάδα από τους μακεδονικούς πληθυσμούς και καθιστά έργο αδύνατο την ελληνική αντίδραση στις βουλγαρικές ενέργειες*.¹⁸⁶ *Για το λόγο αυτό οι Έλληνες της Μακεδονίας πρέπει να αντιληφθούν ότι μόνο οι βραχίονές τους θα τους σώσουν. Αυτούς ας οπλίσουν και με αυτούς ας κτυπήσουν. Μόνον ούτω θα παύση το Ελληνικόν μαρτυρολόγιον της Μακεδονίας!*¹⁸⁷

Ένα γεγονός το οποίο επέδρασε καθοριστικά στη ψυχосύνθεση ολόκληρου του Έθνους υπήρξε ο θάνατος του Παύλου Μελά. Ο θάνατός του, όπως και το μνημόσυνο του «*ενείχε υψίστην εθνικήν σημασίαν*»¹⁸⁸ και απετέλεσε εθνικό πένθος.¹⁸⁹

Όπως γράφει η εφημερίδα *Χρόνος*: «*Ο θάνατος του Παύλου Μελά, ξυπνά το λαό από τον ύπνο της αδιαφορίας και της λίθινης απάθειας. Από την άποψη αυτή «ο θάνατος του Ηρώος Μελά υπήρξε πολυτιμότερος, ωφελιμότερος της ζωής του δια το Έθνος. Δεν*

¹⁸⁵ 'Το Μακεδονικόν Κομιτάτον', *Χρόνος* Τρίτη, 29 Ιουνίου 1904, αριθ. 279 σελ. 1

¹⁸⁶ 'Κακή οδός', *Καιροί* Τρίτη 20 Ιουλίου 1903, αριθμός 5403 σελ. 1.

¹⁸⁷ 'Μαρτυρολόγιον!', *Χρόνος* Κυριακή, 25 Ιουλίου 1904, αριθ. 305 σελ. 1.

¹⁸⁸ 'Αι τρεις οδοί', *Ακρόπολις* Δευτέρα 25 Αυγούστου 1904, αριθμός 7716 σελ. 1.

¹⁸⁹ 'Παύλος Μελάς', *Χρόνος* Τρίτη, 19 Οκτωβρίου 1904, αριθ. 391 σελ. 1 και 'Ο θάνατος του ήρωος', *Χρόνος* Τετάρτη 20 Οκτωβρίου 1904, αριθ. 392 σελ. 1.

εχάραξε δια του αίματός του τον προς το καθήκον και την ενέργειαν δρόμον. Εξώρισεν εκ τη ψυχής του Έθνους την απογοήτευσιν, της εφύσησε την ελπίδα, της ενέπνευσε την πίστιν προς την ζώην. Ο θάνατός του λοιπόν η ζωή μας. Υπό τον όρον όμως ο Μελάς να μη μένει εις τα χείλη μας. Να κατέλθῃ εις την ψυχὴν μας, να ριζοβολήσῃ και να μείνῃ ἐκεῖ».¹⁹⁰

Το γεγονός αυτό, ξεσήκωσε μια θύελλα συμπαράστασης όλου του έθνους απέναντι στο δοκιμαζόμενο ελληνισμό της Μακεδονίας. Και ενώ ο τύπος παρακινεί όλες τις Ελληνίδες στο ιερό αυτό καθήκον, παρακινεί και όλους τους Έλληνες να έχουν όπλα στο σπίτι, στους δρόμους, στους αγρούς.¹⁹¹

Επιχειρώντας έναν πρώτο απολογισμό, ο ελληνικός τύπος με την είσοδο του 1905, τονίζει ότι «το μάλλον παρήγορον σημείον εις τους αποχαιρετισμούς του προχθές λήξαντος έτους υπό του Τύπου ευρίσκετο εις την έρευναν των Μακεδονικών». Δε στήθηκαν βέβαια τρόπαια, ούτε οι εχθροί του ελληνισμού κατατροπώθηκαν. «Το παρήγορον σημείον εἶνε ὅτι αφυπνίσθη η Ελληνική ψυχὴ της Μακεδονίας. Το ὅτι ηδυνήθη να διασωθῇ μέχρι τούδε η ψυχὴ αὐτή, ανένδοτος και αναλλοίωτος απέναντι της διαφθοράς και της βίας και της απειλῆς και της εξαγοράς ἣν ακώλυτοι μετήρχοντο οἱ Βούλγαροι ἐπὶ σειράν ετών, αποτελεί το ευγλωττότερον μαρτύριον του Ελληνισμού της χώρας ἐκείνης».¹⁹²

Δύο χρόνια μετά τον θάνατο του Παύλου Μελά δημοσιεύεται ένα άρθρο της εφημερίδας *Νέον Ἄστυ* που αναφέρει τα εξής:

«Εφιάλτης, αυτό εἶνε το συναίσθημα του Έλληνος μέσα εις τον Ελληνισμόν. Και αυτό τον ωθεῖ δυνατά, δυνατώτατα, προς εν ἄλλο αἶσθημα· τον πόθον να ελευθερωθῇ ἀπ' αὐτόν τον εφιάλτην, τον τρομακτικόν, τον πανάθλιον.... Εἶχε δίκαιον το παλληκάρι που εσηκώθη και ἐπῆρε ἕνα δρόμον, τον δρόμον του, τον δρόμον της Μακεδονίας.... πως ἀφήσαμεν να μας την ποδοπατοῦν ἀναίσχυντα ὅσους δεν ἔχουν δικαίωμα να την κυττάζουν; Ο Ζωντανός Με εντροπήν και με δειλίαν, διότι τι θα εἰπῇ η κοινὴ γνώμη αν μας ἀκούσῃ; Αφού οἱ Βούλγαροι την ἔχουν εις το μάτι την Μακεδονίαν και φωνάζουν ὅτι εἶνε δική των, ταιριάζει να την θέλωμεν και ημεῖς; Ἀς γείνωμεν ὅσον ἡμπορούμεν μικρότεροι, μη τυχόν θυμώσουν ἐναντίον μας οἱ Βούλγαροι ὡς μας κατακρίνῃ η κοινὴ γνώμη της Ευρώπης. Ω αἰσχρά ἀνθρωπάρια, ψοφίμια! Δεν με μέλει αν βάλῃ εις δύσκολον

¹⁹⁰ *‘Να ριζοβολήσῃ εις την ψυχὴν μας’*, Χρόνος Σάββατον, 23 Οκτωβρίου 1904, αριθ. 396 σελ. 1.

¹⁹¹ *‘Ο εξοπλισμός των Μακεδόνων’*, Καιροί, Δευτέρα, 29 Νοεμβρίου 1904 αριθμός 5517 σελ. 1 και *‘Βουλγαρικοὶ φρικαλεότητες, ὁρδὴ ἀγρίων’*, Καιροί, Παρασκευή 31 Δεκεμβρίου 1904, αριθμός 5549 σελ. 1.

¹⁹² *‘Και ἐπὶ πάσι μέθοδος’*, Το Ἄστυ Δευτέρα 3 Ιανουαρίου 1905, αριθ. 5383 σελ. 1.

*θέσιν Κυβέρνησιν, την οποίαν δεν σέβομαι. Δεν είμαι καμωμένος δια την Κυβέρνησιν ή το κράτος έγεινα δια το έθνος Και υψώνομαι, ανοίγω ανθοβολώ άμα αισθάνωμαι τον ελληνισμόν. Οπουδήποτε του Ελληνισμού και αν ευρεθώ θα προσπαθήσω να δυναμώσω, να ζωντανεύσω, να εξυπνίσω την ψυχήν του και ας γείνη ό,τι γείνη.... Και συ Φρόνιμε λέγεις· “Μην κινηθείς, μην εκστομίσης λέξιν, μη γεννήσης ζήτημα, διότι βάζεις σε μπελά την Κυβέρνησιν την Ελληνικήν. Αν και ποιον τον μέλει δια την Κυβέρνησιν των Ελλήνων; Ποιος ημπορεί να ενδιαφέρεται δι’ αυτήν; Τι αντιπροσωπεύει η Ελληνική Κυβέρνησις; Βεβαίως όχι τον Ελληνισμόν. Εάν τον αντεπροσώπευε, θα έπρεπε να είχομεν προ πολλού απελπισθή. Οι Έλληνες κοντεύουν να πιστεύσουν ότι το Ελληνικόν Κράτος είνε η πραγματικότης.... και αν τουρκεύση πάλιν το κράτος, ολίγον με πειράζει, αφού η ελληνική αλήθεια πάντα θα υπάρχη - η Γη και η ιστορία του Έθνους».*¹⁹³

Γεγονός αναντίρρητο παραμένει ότι ο θάνατος του Παύλου Μελά καταθορύβησε την κυβέρνηση του Θεοτόκη αλλά εξύψωσε το φρόνημα όλων των Ελλήνων για ανάληψη ένοπλης δράσης στη Μακεδονία.¹⁹⁴

Οι ελληνικές ένοπλες ομάδες έχουν να αντιμετωπίσουν τώρα έναν άνισο αγώνα. Από τη μία πλευρά οι βουλγαρικές συμμορίες, οι οποίες αποχωρούν από το πεδίο της δράσης με τις τουρκικές δυνάμεις όμως να ορθώνονται πλέον απειλητικά κατά των ελληνικών σωμάτων. Στο σημείο αυτό η ελληνική κυβέρνηση παρέχει τις διαβεβαιώσεις στη τουρκική ότι οι ελληνικές ομάδες δεν αποσκοπούν στο να καταρρίψουν το γόητρο του σουλτάνου και να κλονίσουν τη θέση του, αλλά βασική τους στόχευση είναι η ειρήνευση της περιοχής με την εξάρθρωση της βουλγαρικής τρομοκρατίας. Η Τουρκία όμως ενεργεί δολίως αποβλέπουσα στην εξόντωση των βουλγαρικών συμμοριών από τους Έλληνες κι εν συνεχεία στην εξόντωση και των ίδιων των Ελλήνων.¹⁹⁵

Η Βουλγαρία επιδίδεται από την άλλη σε έναν αγώνα διαπόμπευσης της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη υποστηρίζοντας ότι η Ελλάδα είναι «χωροφύλακας» της Τουρκίας για τη διαιώνιση της υποδούλωσης του μακεδονικού ελληνισμού.¹⁹⁶

¹⁹³ ‘Συνεργάτου μας από την Μακεδονίαν, Ο δρόμος της Μακεδονίας, Αναπόλησις της ψυχής του Παύλου Μελά’, *Νέον Άστυ* Δευτέρα 16 Οκτωβρίου 1906, αριθ. 1748 σελ. 1.

¹⁹⁴ Γεώργιος, Ασπρέας, *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821 - 1921*. 2η έκδοση, τ. 1. (Αθήνα: Βασιλείου, 1924), σελ. 69.

¹⁹⁵ Ο.π., σελ. 73-4

¹⁹⁶ Γεώργιος, Ασπρέας, *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821 - 1921*. 2η έκδοση, τ. 1. (Αθήνα: Βασιλείου, 1924), σελ. 74.

Στα πλαίσια αυτά η ελληνική κυβέρνηση αγωνίζεται πεισματωδώς για να διατρανώσει τη θέση της στην Ευρώπη ότι η Βουλγαρία εξαπολύει συκοφαντίες εναντίον των Ελλήνων. Ο δε βουλγαρικός τύπος επιμελώς αποφεύγει να παρουσιάσει στη κοινή γνώμη της Ευρώπης τις δολοφονίες που διαπράττουν οι Βούλγαροι Κομιτατζήδες αφήνοντας να πλανάται η απατηλή εντύπωση ότι οι Έλληνες φονεύουν Βουλγάρους στη Μακεδονία.¹⁹⁷

Την ίδια δε στιγμή η ελληνική κυβέρνηση έχει να αντιπαλέψει κι εναντίον ενός άλλου μετώπου, της οργάνωσης των ρουμανιζόντων, η οποία βλάπτει σοβαρά την ένοπλη δράση των Ελλήνων, επιτιθέμενη με μίσος και φανατισμό εναντίον τους.¹⁹⁸

Μέσα σ αυτή τη δυσχερή για τους Έλληνες ατμόσφαιρα, η εφημερίδα *Χρόνος* είναι απολύτως επικριτική και «επιρρίπτει δριμείες ευθύνες σε υπουργούς και πρωθυπουργούς διασκεδάζοντες, χωρίς περί ουδενός άλλου να φροντίζουν, παρά πως καλλίτερον να υπηρετήσουν τα συμφέροντά των προς όλεθρον εκείνων της χώρας».¹⁹⁹

Η ίδια εφημερίδα συμπληρώνει: «Οι κυβερνώντες την Ελλάδα, γεννήματα της οικτροτέρας μικροπολιτικής φάμπρικας και ρουσφετιών και της πολιτικής πορνείας, που λέγεται συναλλαγή, δηλαδή πλιατσικολόγημα των δημοσίων ιερών, υλικών και ηθικών, που να καταλάβουν από αυτές τας πατριωτικός και εθνικάς θυσίας, τας οποίας εμπνέει το ιερόν πυρ των εθνικών ιδανικών; Και είδον αυτούς τους δυστυχείς εθνομάρτυρας, εάν όχι ως εχθρούς, ως μίαν αγγαρεία δι' αυτούς, ως οχληρούς και ανυποφόρους επισκέπτας. Υποστηρίζει ακόμη πως έχουμε συμπάθειες θετικές και πραγματικές μεταξύ των Δυνάμεων πρέπει πρώτα να αποδείξουμε ότι είμαστε κράτος πολιτισμένο και προοδευτικό, αλλά αυτό είναι αδύνατο με το σύστημα της πολιτικής πορνείας και ατιμίας το οποίο λέγεται συναλλαγή, ρουσφέτι και εύνοια του κόμματος. «Αυτοί είνε οι λόγοι, ένεκα των οποίων κινδυνεύομεν εις την Μακεδονίαν, αδυνατίσαμεν καθ' όλην την Ανατολήν και εχάσαμε κάθε υπόληψιν εις την εκτίμησιν της Ευρώπης».²⁰⁰

¹⁹⁷ 'Ας τ' ακούσωμε καλά!', Ακρόπολις Κυριακή 15 Οκτωβρίου 1906, αρ. 8800 σελ. 1.

¹⁹⁸ Γεώργιος, Ασπρέας, *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821 - 1921*. 2η έκδοση, τ. 1. (Αθήνα: Βασιλείου, 1924), σελ. 75.

¹⁹⁹ 'Οι άλλοι και ημείς', *Χρόνος* Τρίτη 13 Μαρτίου 1907, αριθ. 1253 σελ. 1.

²⁰⁰ 'Ο κύριος εχθρός', *Χρόνος*, Σάββατον 21 Ιουλίου 1907, αριθ. 1382 σελ. 1. και 'Προ παντός κυβέρνησιν και διοίκησιν', *Χρόνος* Πέμπτη 26 Ιουλίου 1907, αριθ. 1387 σελ. 1. 'Δυστυχής τόπος ευτυχείς κυβερνήται', *Χρόνος* Τετάρτη 25 Ιουλίου 1907, αριθ. 1386 σελ. 1. 'Ο μέγας εχθρός', *Χρόνος* Σάββατον 11 Αυγούστου 1907, αριθ. 1403 σελ. 1.

Κατά το έτος 1908 η άμυνα στη Μακεδονία χαλαρώνει καθώς απομακρύνονται τα επιφανέστερα μέλη του Μακεδονικού Κομιτάτου. Ο Τύπος της εποχής είναι αμείλικτος επισείοντας την την «κατάρτα του Έθνους επί τας κεφαλάς των αιτίων, οίτινες διέπραξαν έργα εφιαλτών, παρασυρθέντες υπό χυδαίων παθών!». ²⁰¹

«Σε μια Ελλάδα που κυλιέται στο βούρκο της κομματικής σαπρίας και της κυβερνητικής ρουσφετολογίας, οι οποίες παραλύουν τα πάντα και στερεύουν, όχι μόνο κάθε πολιτική και πολεμική πρόοδο, αλλά διαφθείρουν ήθη και χαρακτήρες. Πρέπει πρώτα να δούμε τι κάνουμε για τα συμφέροντά μας και ποια είναι η πολιτεία μας και κατόπιν τους ξένους. Γιατί είναι αστείο ενώ εμείς εδώ σπαταλάμε, οι κυβερνώντες, οι βουλευτές και ολόκληρη η πολιτική μας φαυλοκρατία 30 εκατομμύρια το χρόνο για να καταστρέψουμε την Ελλάδα, να έχουμε την αξίωση να μας σώσουν οι ξένοι ή να μην επωφελούνται οι εχθροί. Δεν χάνονται βλέπετε και αυτοί σε αερολογίες όπως εμείς. Ούτε νομίζουμε ότι μπορεί να γίνεται σοβαρά λόγος για την επιτυχία δήθεν που μπορούσε να έχει οιαδήποτε πολιτική μας με τέτοιους όρους. Η πολιτική χωρίς στρατό, χωρίς κανόνια και ισχυρό κράτος, ηθικά οικονομικά για μας είναι αέρας καβουρδιστός. Και δεν μπορούμε να παραπονεθούμε δίκαια, ότι μερικές Δυνάμεις αφού απελπίζονται από μας, μας στρέφουν την πλάτη και ευνοούν εκείνους που βοηθούν τους εαυτούς τους. Δικαιούμαστε όμως οι Έλληνες να καταριόμαστε εκείνους που κυβερνούσαν για να υπηρετούν κόμματα και φαύλη πολιτεία, αντί να εργαστούν για το έθνος και το κράτος»

Η εφημερίδα «Αστραπή» με καταγγελτικό ύφος προστάζει: «Να ξαναβρούμε τον εαυτό μας στον πατριωτισμό. Ο θάνατος του Παύλου Μελά «λάμπει περισσότερο από την ζώην όλων των χάνων λιμοκοντόρων, που γλύφουν ηδονικά τα κόκκαλα του παχυτάτου και ευωδιαστού μόσχου που είνε ο ελληνικός προϋπολογισμός». ²⁰²

Οι επιτυχίες του Μακεδονικού Κομιτάτου εξεγείρουν εναντίον του μοχθηρή αντίδραση και προδοτικό διωγμό. Το κομιτάτο «εξουδετερώθη υπό σκευωρών και παρέλυσεν ο αγών την εκδικητών υπέρ του Μακεδονικού Ελληνισμού». ²⁰³

Απότοκος αυτού ήταν η περαιτέρω ενίσχυση των βουλγαρικών συμμοριών και τα

²⁰¹ 'Που η άμυνα;', *Καιροί*, Σάββατον 5 Ιανουαρίου 1908, αριθμός 4 σελ. 1.

²⁰² 'Αριστος Καμπάνης, Οι εθνικόφρονες', *Αστραπή* 3 Φεβρουάριου 1908, αριθ. 2465 σελ. 1.

²⁰³ 'Αντεθνική δυσμένεια', *Καιροί* Παρασκευή 25 Απριλίου 1908, αριθμός 124 σελ. 1.

ανεπανόρθωτα πλήγματα που υπέστη ο ελληνισμός της Μακεδονίας.²⁰⁴

Ο τεράστιος συναγωνισμός μεταξύ Τούρκων και Βουλγάρων που στόχο έχει τη εξαφάνιση των ομογενών, μας ωθεί τον τύπο να τονίζει αδιαλείπτως πως είναι αναγκαίο «να εργασθώμεν πολύ ίνα δημιουργήσωμεν ελληνικάς καρδίας και φρονήματα μεταξύ των σλαυοφανών μακεδονικών πληθυσμών».²⁰⁵

«Το Μακεδονικό Κομιτάτο, σε μια ύστατη προσπάθεια περιστολής της βουλγαρικής θρασυτητας, οφείλει να οργανώσει εκ νέου την άμυνα των μακεδονικών πληθυσμών και να δώσει ιδιαίτερη έμφαση στο τομέα της διδασκαλίας που θα φωτίσει όσους πλανήθηκαν επαναφέροντάς τους στο ποίμνιο του μακεδονικού ελληνισμού».²⁰⁶ Μη παραμελούντες εν ανάγκη την ένοπλον άμυναν, οφείλομεν ταχέως να ενασκήσωμεν προπαγάνδαν ειρηνικήν, προς ενίσχυσιν και απόλυτον επικράτησιν του Μακεδονικού Ελληνισμού. Ανάγκη να αυξηθώσι τα νηπιαγωγεία, τα δημοτικά σχολεία, τα παρθεναγωγεία, ανατιθέμενα εις διδασκάλους ικανούς και γινώσκοντας να αναδείξωσι την δημοσίαν εκπαίδευσιν αληθώς ελληνικήν, εμπνέουσιν τουτέστιν ελληνικά φρονήματα και συναισθήματα».²⁰⁷

Η ελληνική κοινή γνώμη ενημερώνεται από τον τύπο και για τα σχέδια αλλά και για τον ανταγωνισμό των Μεγάλων Δυνάμεων στο Μακεδονικό Ζήτημα. Για μια ακόμα φορά η στάση της Αγγλίας καυτηριάζεται από τον τύπο για τα εγκλήματα Τούρκων και Βουλγάρων στη Μακεδονία. Ιδίως όμως επικρίνεται έντονα η στάση του αγγλικού τύπου που παρουσιάζει τους Βουλγάρους να προκαλούνται από την ελληνική πλευρά και γι αυτό να προβαίνουν σε ωμότητες. Η εφημερίδα *Εμπρός* χαρακτηριστικά αναφέρει ότι «τέτοια τεχνάσματα μόνο η αγγλική πολιτική μπορεί να επινοήσει».²⁰⁸

Εν ολίγοις, κατά το 1908, η ελληνική κυβέρνηση εγκαταλείποντας τις επιφυλάξεις, ενισχύει τα κέντρα άμυνας σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη κι αποστέλλει νέα σώματα για τη συνέχιση του αγώνα στη Μακεδονία. Η τελευταία αυτή φάση δε διαρκεί πολύ καθώς το κίνημα των Νεοτούρκων του 1908 με τις εξαγγελίες του περί ισότιμης μεταχείρισης όλων των υπηκόων του σουλτάνου και κάτω από το συνταγματικό πολίτευμα που διακηρύχτηκε, οδήγησε στην άρση όλων των ενόπλων ενεργειών στη

²⁰⁴ 'Ο.π., σελ.1

²⁰⁵ 'Ο αγών εν Μακεδονία', *Καιροί* Δευτέρα 21 Ιουλίου 1908, αριθμός 181 σελ. 1.

²⁰⁶ 'Εθνική άμυνα', *Καιροί* Πέμπτη 31 Ιουλίου 1908, αριθμός 161 σελ. 1.

²⁰⁷ 'Προπαγάνδαν', *Καιροί* Παρασκευή 1 Αυγούστου 1908, αριθμός 162 σελ. 1.

²⁰⁸ 'Μέχρι των αδυνάτων', *Εμπρός* Δευτέρα 5 Μαΐου 1908, αριθμός 4147 σελ. 1.

Μακεδονία και από την Ελλάδα και από τη Βουλγαρία.

Παραμονές των βαλκανικών πολέμων εντείνεται ο ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων για τη Μακεδονία, τον οποίο ενίσχυσε αποφασιστικά η ανειλικρινής στάση της Τουρκίας. Τότε όλες οι ελληνικές εφημερίδες παρουσίαζαν με τα πιο ζοφερά χρώματα τον επικείμενο κίνδυνο τονίζοντας *«Ολόκληρος η Μακεδονία επλημμύρισε όπλων και πολεμοφοδίων, δια των οποίων εφοδιάζονται οι βουλγαρικοί πληθυσμοί, αι δε συμμορίαι περιτρέχουσι την χώραν. Παριστάμεθα αίφνης ενώπιον σχεδίου ακριβώς προδιαγεγραμμένου, εκτυλισσομένου δε μετά τεχνικής δεξιότητος. Και εμείς στην Ελλάδα; Δεν βλέπομεν πέραν της ρινός μας και είμεθα μοιραίως προορισμένοι να προκαταληφθώμεν υπό των τετελεσμένων γεγονότων και να μετανοήσωμεν ματαιώς κατόπιν εορτής»*.²⁰⁹

²⁰⁹ Μέχρι των αδυνάτων, Εμπρός αριθμός 4147 σελ. 1, εν Αθήναις Δευτέρα 5 Μαΐου 1908.

Επίλογος

Στη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου (1895-1908), ο ελληνικός τύπος στο σύνολό του διαδραματίζει έναν αξιοσημείωτο ρόλο στον εθνικό και κοινωνικό βίο. Αναδεικνύοντας τα μείζονα εθνικά, κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα της εποχής, διαμορφώνει τη κοινή γνώμη και συμβάλλει στην ιδεολογική προετοιμασία του Έλληνα πολίτη.

Επίκεντρο των αρθρογράφων είναι τα εθνικά ζητήματα και ο διακαής πόθος για την εκπλήρωση του οράματος της Μεγάλης Ιδέας. Ο Τύπος, στο σύνολό του σχεδόν, σε αυτή τη κρίσιμη ιστορική περίοδο ανεξαρτήτως πολιτικών αποχρώσεων, καλλιεργεί και υποστηρίζει την πατριωτική έξαρση που συχνά συνοδεύει τις οδυνηρές εθνικές περιπέτειες αλλά και δίνει το στίγμα του εθνικού προσανατολισμού των εκφάνσεων της νεοελληνικής κοινωνίας. Μέσα από τον Τύπο προκύπτει ένας ζωηρός και ποικίλων αποχρώσεων εθνικιστικός λόγος, ο εθνικός αυτοπροσδιορισμός και βάσει αυτού, η ανάδειξη των εχθρών με εργαλείο την αξιοποίηση εθνικών στερεοτυπικών κατασκευών, τα οποία ο Τύπος προέβαλλε ως «συλλογικές εικόνες.»²¹⁰

Η αφετερία του ελληνοβουλγαρικού ανταγωνισμού βρίσκεται στη δεκαετία του 1860 και αρχικά εντοπίστηκε γύρω από την αμφισβήτηση από τους βούλγαρους της ελληνικής πολιτισμικής ηγεμονίας στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, για να εξελιχθεί σε διαμάχη για τον πολιτικό έλεγχο, μέσω του ελέγχου της διοίκησης των μητροπόλεων, του βαλκανικού γεωγραφικού χώρου. Η εκκλησιαστική σύγκρουση με την Βουλγαρική Εξαρχία, την αυτοκέφαλη εκκλησία των Βουλγάρων, απέκτησε πολιτικά και εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά αναγκαία για την κατασκευή βουλγαρικής ταυτότητας.

Παράλληλα όμως με την ανάπτυξη του βουλγαρικού έθνους και την πολιτισμική του διεύρυνση, εξελίχθηκαν τα αντίστοιχα όπλα του ελληνισμού. Ωστόσο, τα χρόνια που εξετάζει η μελέτη αυτή αποτελούν την οξύτερη και αιματηρότερη φάση της σύγκρουσης για τον έλεγχο της Μακεδονίας και, κατά συνέπεια, οι ελληνικές εθνικές δυνάμεις

²¹⁰ Γούναρης, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων*, σελ.582.

καλούνταν για το μέγιστο βαθμό κινητοποίησης. Για τις ανάγκες της αντιπαράθεσης, για τον εγγράμματο ελληνισμό --ως κοινή γνώμη-- το βουλγαρικό έθνος έπρεπε να αποκτήσει συγκροτημένα χαρακτηριστικά του “άλλου.”²¹¹ Έτσι, αν ο τύπος είχε τη δυνατότητα να οικοδομήσει ταυτότητες, είχε επίσης την δυνατότητα, με μια ομόλογη διαδικασία, να διανείμει στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό --ήδη διευρυμένο χάρη στην επέκταση του εκπαιδευτικού δικτύου-- ενιαία, τυποποιημένη εικόνα του Βούλγαρου με χαρακτηριστικά απειλητικού ανταγωνιστή και σφετεριστή, ηθικά απαξιωμένου. Για το στόχο μάλιστα αυτό, δηλαδή της μηχανικής αναπαραγωγής, του εμπορικού πολλαπλασιασμού και της διάδοσης του μηνύματος, ο τύπος ήταν το μοναδικό πρόσφορο μέσο.

Στον εθνικό λόγο των αρχών του 19ου αιώνα, από τα μέσα του ίδιου αιώνα είχε προστεθεί και ο φυλετικός λόγος, ο οποίος κατηγοριοποιούσε τα εθνοπολιτισμικά σύνολα σε φυλές, μια κατασκευή θεμελιωμένη σε βιολογικό υπόβαθρο, που ήθελε τους Βουλγάρους, μεταξύ άλλων, μέλη της σλαβικής φυλής. Τους καθιστούσε λοιπόν υποκείμενα του πανσλαβιστικού κινήματος, το οποίο μάλιστα προσέβλεπε προς τη Ρωσία ως φυλετική μητρόπολη. Έτσι, στο πλαίσιο της κατασκευής του “άλλου”, ο ελληνικός τύπος χρησιμοποιεί και αυτή την ευρύτερη κατηγοριοποίηση με την ίδια μεν αρνητική σημασιοδότηση αλλά και με συγκεκριμένη, πρόσθετη λογική συνέπεια, δηλαδή την αποστροφή από τη Ρωσία ως διεθνούς διπλωματικού προσανατολισμού.

Άλλωστε, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Βασίλης Γούναρης, σχετικά με τον τύπο, «Το δεύτερο μάθημα που χρειάζονταν οι Έλληνες ήταν της ανασυγκρότησης περισσότερο της ψυχολογικής παρά του εκσυγχονισμού. Οι δύο όψεις παρουχιάζονταν σχεδόν πάντοτε αλληλένδετες. Η μια ήταν η επισήμανση της προόδου που είχαν διαγράψει οι βαλκανικές χώρες σε όλα τα επίπεδα και μάλιστα οι εχθρικές Βουλγαρία και Ρουμανία. Μόνιμη επωδός της διαπίστωσης ήταν η επώδυνη σύγκριση με την

²¹¹ Βλ. Μπένεντικτ Άντερσον, *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, (Αθήνα: Νεφέλη, 1997), σελ. 213

Ελλάδα, που κρινόταν πάντοτε υστερούσα έναντι εχθρών δεδηλωμέναπλέον μισητών. ... Η Βουλγαρία αποτελούσε το βασικό μέτρο σύγκρισης μετά το 1897.»²¹²

Μέσα από μία δύσκολη εθνικά πορεία, οι εφημερίδες της εποχής αποτυπώνουν τον παλμό των εξελίξεων κι αποτελούν μάρτυρες και πρωταγωνιστές των ιδεολογικών αγώνων κι αναζητήσεων. Μαχητικές, χωρίς οικονομικές εξαρτήσεις από συγκροτήματα, εκφράζουν την πολιτική γραμμή των κομμάτων εκείνης της περιόδου και συντελούν αποφασιστικά στη διαμόρφωση του πολιτικού βίου της χώρας.

Καταγγελτικές, λοιδορούν την αδιαφορία των ιθυνόντων ,την εσωτερική παραλυσία και αποκαλύπτουν τη φάμπρικα του κομματικού κόστους ,της κλεψιάς ,της δίψας για εξουσία της ιδεολογικής ένδειας και της καπηλείας των εθνικών θεμάτων. Και ανάμεσα σε όλα αυτά ο πολίτης εγκλωβισμένος, ανίκανος να αντιδράσει , αφήνει τη τύχη του στα χέρια επιτηδείων που λειτουργούν με γνώμονα το αποκλειστικά στενό τους συμφέρον. Στην περίπτωση αυτή, ο Τύπος αποκτά ρόλο διαφωτιστικό αφού όχι μόνο αντανακλά την εθνική ιδεολογία αλλά έτι περαιτέρω τη διαμορφώνει ,καθώς αποκτά τη δυνατότητα μιας άμεσης και ισχυρής επιρροής στη κοινή γνώμη.

Ο Τύπος σημαίνει σε κάθε στιγμή απελπισίας και υπνηλίας της χώρας εθνικό εγερτήριο κι αυτό γιατί κυρίως δεν ανέχεται τους πολιτικούς εκείνους φορείς που επιδιώκουν να στηρίξουν τη δική μας αθλιότητα στη ξένη υποστήριξη η οποία αυτόματα μετατρέπεται σε εκμετάλλευση από τους ξένους κι επιβολή των δικών τους συμφερόντων.

Μπορεί ο Τύπος να μην έχει τη δύναμη να νομοθετεί ,αλλά είναι και αυτός η Βουλή. Βουλή δε διηνεκής ,πάντοτε ελέγχουσα και πάντοτε νομοθετούσα. Βουλή από του βήματος της οποίας ομιλεί ο λαός, του οποίου η εφημερίδα είναι ο γνησιώτερος αντιπρόσωπος .Τύπος άνευ Βουλής δύναται να υπάρξει όχι όμως και Βουλή άνευ Τύπου.²¹³

Αποκλειστικό κατόρθωμα του ελληνικού τύπου για την εξεταζόμενη εποχή είναι η προσήλωση του εθνικού φρονήματος στη Μακεδονία ,μοχθώντας να αφυπνίσει τις

²¹² Βασίλης Κ. Γούναρης, *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων. Από το Διαφωτισμό έως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο*, (Αθήνα: Επίκεντρο), 2007, σελ. 204.

²¹³ 'Βουλή και τύπος', *Σκριπ* Τετάρτη 24 Δεκεμβρίου 1908,αριθμός φύλλου 16314 σελ. 1.

κοιμώμενες συνειδήσεις και συνεχώς διαμαρτυρόμενος για την αβλεψία των ιθυνόντων, την εγκληματική τους αδράνεια κι αδιαφορία καθώς και για την έλλειψη μιας πάγιας κι αποτελεσματικής στρατιωτικής πολιτικής. Μέσα από τον Τύπο της εποχής διαφαίνονται ευκρινώς τα ελαττώματά μας. Ο Τύπος χτυπά την προγονοπληξία και το εθνικό «εγώ» κι εφιστά την προσοχή σε εθνική εργασία και άρτια προπαρασκευή.

«Σύνεσις λοιπόν και προπαρασκευή είναι τα δύο άρθρα της εθνικής πίστεως αυτήν την στιγμήν» ,γράφει ο Χρόνος.²¹⁴

Ο Τύπος, προετοιμάζει την ομοψυχία του Έθνους και την εθνική συσπείρωση. Εάν το 1897 στάθηκε η αφορμή να δούμε τα ελαττώματά μας και να αποκαλυφθεί το σφάλμα μας ότι υπερεκτιμήσαμε τις δυνατότητές μας, τώρα ήρθε η στιγμή να αντιληφθούμε ότι θα είναι *«έγκλημα να υποτιμήσωμεν την δύναμιν του ελληνισμού και να τον νομίσωμεν ανίκανον μιας εκδικήσεως».*²¹⁵

Με τον τρόπο αυτό ωθεί σε δράση όλους τους Έλληνες κι απευθύνει το γενικό κάλεσμα για αγώνα. Ενθουσιασμοί νοσηροί και παράφοροι δεν πρέπει να έχουν θέση στις ψυχές μας , αλλά μόνο η σύνεση και η βαθειά πεποίθηση ότι ο αγώνας των Ελλήνων θα τελεσφορήσει.²¹⁶ Ο Τύπος σφυρηλατεί την εθνική ενότητα και προλειαίνει το έδαφος για να οδηγηθεί η Ελλάδα στη νίκη του 1912.

²¹⁴ *‘Να παύσουν οι ταρταρινισμοί, τι μας συμφέρει και τι συμφέρει εις τους Τούρκους, όλη η ευθύνη εις το Στέμμα’*, Χρόνος Τρίτη 9 Ιουνίου 1908, αριθ. 2051 σελ. 1.

²¹⁵ *‘Πόλεμος συμφερόντων’*, Το Άστυ Δευτέρα 1 Σεπτεμβρίου 1897, αριθ. 2440 σελ. 1.

²¹⁶ Γεώργιος, Ασπρέας, *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821 - 1921*. 2η έκδοση, τ. 1. (Αθήνα: Βασιλείου, 1924), σελ 199-200.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Τύπος

Αθήναι (1902 – 1912)
Ακρόπολις (1897 – 1912)
Αστραπή (1901 – 1912)
Εμπρός (1897 – 1912)
Εσπερινή (1903 – 1912)
Εστία (1897 – 1912)
Εφημερίς (1897 – 1901)
Καιροί (1897 – 1912)
Καθημερινή (1999 – 2000)
Νέον Άστυ (1901 – 1912)
Ο Νουμάς (1903 – 1912)
Ο Ρωμηός (1897 – 1912)
Πατρίς (1905- 1912)
Πρωία (1897- 1905)
Σκριπ (1897- 1912)
Το Άστυ (1897 – 1907)

Αυτοτελή Έργα

Αλιβιζάτος, Νικόλαος. *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία 1821-1941*, Αθήνα – Κομοτηνή: Σάκκουλας, 1981

Άντερσον Μπένεντικτ. *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις αρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Αθήνα: Νεφέλη, 1997

Ασπρέας, Γεώργιος. *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821 - 1921*. 2η έκδοση, τ. 1. 3 τ. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Βασιλείου, 1924.

———. *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821 - 1921*. 2η έκδοση, τ. 2. 3 τ. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Σίδερης, [χχ].

———. *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821 - 1921*. 2η έκδοση, τ. 3. 3 τ. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Σίδερης, 1930.

Βαβούσκου, Κωνσταντίνου Α., *Η Μεγάλη Ιδέα ως ιδέα και πραγματικότητα*, Θεσσαλονίκη: 1970.

Βακαλόπουλος, Απόστολος Ε., *Νέα ελληνική ιστορία 1204 – 1985*. 17^η έκδοση, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2000.

Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Ο βόρειος ελληνισμός κατά την πρόιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894). Απομνημονεύματα Αναστάσιου Πηχεώνα*, Θεσσαλονίκη:IMXA, 1983.

———. «Η καταγωγή και η πνευματική συνέχεια του Ελληνικού Έθνους», Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, τ. 10, Θεσσαλονίκη: 1968.

Βερέμης, Αθανάσιος. *Το κίνημα των Νεοτούρκων και οι άμεσες συνέπειές του*, Ι.Ε.Ε, τόμος ΙΔ' (Νεώτερος Ελληνισμός από το 1881 ως το 1913), Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977.

———. *Το στρατιωτικό κίνημα του 1909*, Ι.Ε.Ε, τόμος ΙΔ' Νεώτερος Ελληνισμός από το 1881 ως 1913, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977.

———. *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, 2^η έκδοση, Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1999.

Βερναδάκης, Αθανάσιος. *Τα μετά την καταστροφή ή τι εστοίχισεν ο πόλεμος και τι ποιητέον δια την ανόρθωσίν μας*. Αθήνα: τυπογραφείο Κορίννης, 1898.

Βουρνάς, Τάσος. *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας, Από την Επανάσταση του 1821 ως το κίνημα του Γουδί (1909)*, 2η έκδοση, τ.1. 6τ. Αθήνα: Πατάκης, 1998.

———. *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας, Από την έλευση του Βενιζέλου στην Ελλάδα (1909) ως την έκρηξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου (1940)*, 2η έκδοση, τ.2. 6τ. Αθήνα: Πατάκης, 1998.

Γάσπαρης, Αριστοφάνης. «Εθνικισμός και συγκρότηση των βαλκανικών κρατών». Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 2016.

Γούναρης, Βασίλης Κ., *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων. Από το Διαφωτισμό έως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Αθήνα: Επίκεντρο, 2007.

Δαφνής Γρηγόριος, *Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα 1821 – 1961*, Αθήνα: Γαλαξίας, 1961

Δημαράς, Κωνσταντίνος. *Η ιδεολογική υποδομή του νέου ελληνικού κράτους, η κληρονομιά των περασμένων, οι νέες πραγματικότητες, οι νέες ανάγκες*, Ι.Ε.Ε, τόμος ΙΓ' Νεώτερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977.

———. *Η διακόσμηση της ελληνικής ιδεολογίας*, Ι.Ε.Ε, τόμος ΙΔ' Νεώτερος Ελληνισμός από το 1881 ως το 1913, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977.

Δουρνοβώ, Νικόλαος. 'Η Ρωσική πολιτική και το Μακεδονικόν ζήτημα'. Περιοδικό Καιροί Αριθμός 4921 (Κυριακή 10 Αυγούστου 1903), Αθήνα, 1903.

Δραγούμη, Ίωνος. *Ο Ελληνισμός μου και οι Έλληνες*. Αθήνα: Εστία, 1927

———. *Η μονή του Προδρόμου και το χωριό Λάκκος Σερρών*, μετάφραση Φίλιππου Στεφάνου Δραγούμη (Ανάτυπον εκ του Δ' τόμου των «Σερραϊκών Χρονικών»), Αθήναι 1961

Δραγούμη, Ίωνος (ΙΔΑΣ). *‘Ελληνικός Πολιτισμός (1913)’*. Περιοδικό Γράμματα, Αλεξάνδρεια, 1914.

Καζάζης, Νεοκλής. *Το Μακεδονικόν πρόβλημα*. Αθήνα, Κυρομάνος, 1992

———. *Ο κοινοβουλευτισμός εν’ Ελλάδι*. Αθήνα, Πανελλήνιο Κράτος, 1910

Κυριακίδου, Κ. Επαμεινώνδα. *Ιστορία του συγχρόνου Ελληνισμού από της ιδρύσεως του Βασιλείου της Ελλάδος μέχρι των ημερών μας 1832 – 1892*, τ.1. 2 τ. Αθήναι: Τυπογραφείο Ν.Γ. Ιγγλέσης, 1892

———. *Ιστορία του συγχρόνου Ελληνισμού από της ιδρύσεως του Βασιλείου της Ελλάδος μέχρι των ημερών μας 1832 – 1892*, τ.2. 2 τ. Αθήναι: Τυπογραφείο Ν.Γ. Ιγγλέσης, 1892

Κωφός, Ευάγγελος. *Ο ελληνισμός την περίοδο 1869 – 1881*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1981.

Λογοθέτης, Νίκος. *Η κοινή γνώμη*, Θεσσαλονίκη: Ροή, 1979.

Λυγηράκη, Αλεξάνδρου. *Ιστορία του Ελληνοτουρκικού Πολέμου του 1897*, Αθήναι: Βιβλιοπωλείο Σαλίβερος, 1912

Μάγερ, Κώστα. *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου 1790 - 1900*, τ.1. 3 τ. Αθήνα: Δημόπουλος, 1957

———. *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου, αθηναϊκαί εφημερίδες 1901-1959*, τ.2. 3 τ. Αθήνα: τυπογραφείο Σερμπίνης, 1959

———. *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου, Εφημερίδες και περιοδικά 1901-1959*, τ.3. 3 τ. Αθήνα: τυπογραφείο Σερμπίνης, 1960

Μαζαράκης – Αινιάν, Αλέξανδρος. *Ιστορική μελέτη 1821-1897 και ο πόλεμος του 1897: μετά παραρτήματος 1898-1903*. τ.1. 2 τ. Αθήναι: [χ.ό.].

Μαζαράκης, Ιωάννης. *Η Μακεδονία στις παραμονές του Αγώνα*, Ι.Ε.Ε, τόμος ΙΔ' Νεώτερος ελληνισμός από το 1881 ως το 1913, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977.

———. *Ιστορική μελέτη 1821-1897 και ο πόλεμος του 1897: μετά παραρτήματος 1898-1903*. τ.2. 2 τ. Αθήναι: [χ.ό.].

Μαντά, Θ. Χρήστου. *Ο πόλεμος του 1897 και ανασκόπησις ουσιωδών αυτού γεγονότων*, Αθήναι, 1963.

Μαρκεζίνη, Β. Σπυρίδων. *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828 – 1964 (Η συνταγματική βασιλεία 1863 – 1909)*, τ.2. 4τ. Αθήνα: Πάπυρος, 1966.

———. *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1828 – 1964 (Η μεγάλη εξόρμησις 1909 – 1922)*, τ.3. 4τ. Αθήνα: Πάπυρος, 1966.

Μοσκόφ, Κωστής. *Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα, 1830-1909: ιδεολογία του μεταπρατικού χώρου : ιστορική μελέτη*. 2η εκδ. Αθήνα: [χ.ο.], 1974.

Νάση, Μπάλτα – Δέσποινα, Παπαδημητρίου. *Σημειώσεις για την ιστορία του τύπου, η ελληνική και η ευρωπαϊκή διάσταση*, Αθήνα: Οδυσσέας 1993.

Οικονόμου, Νικόλαος. *Εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις, 1905-1909*, Ι.Ε.Ε, τόμος ΙΔ' Νεώτερος Ελληνισμός από το 1881 ως το 1913, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977.

———. *Ελληνική κοινωνία και οικονομία στην πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα*, Ι.Ε.Ε, τόμος ΙΔ' Νεώτερος Ελληνισμός από το 1881 ως το 1913, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977.

Παπαστάθης, Χαράλαμπος. *Η Εκκλησία και ο Μακεδονικός Αγώνας*. Συμπόσιο Μακεδονικού Αγώνα, Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ, 1987.

Παπαρρηγόπουλος, Κωνσταντίνος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1930*. τ.6 (β' μέρος). 6 τ. Αθήνα: Ελευθερουδάκης, [χ.χ].

Πλουμίδης, Σπυρίδων Γ. *Έδαφος και μνήμη στα Βαλκάνια*, Αθήνα: Πατάκης, 2011.

———. *Εθνοτική συμβίωση στα Βαλκάνια. Έλληνες και Βούλγαροι στη Φιλιππούπολη, 1878-1914*, Αθήνα: Πατάκης, 2006.

Πετρακάκος, Δημήτριος Α., *Δημοσιογράφοι και δημοσιογραφία*, Αθήνα: Εστία, 1921.

Σαριπτόλου, Ι.Νικολάος, *Πραγματεία του Συνταγματικού Δικαίου*, τ.4, 5τ. (Αθήνα, χ.χ, 1875),

Σκιαδάς, Ε. Νίκος. *Χρονικό της ελληνικής τυπογραφίας*, τ.3, 3τ, Αθήνα: Gutenberg, 1976.

Σκοπετέα, Έλλη. “Οι Έλληνες και οι εχθροί τους. Η κατάσταση του έθνους στις αρχές του εικοστού αιώνα.” στο *Οι απαρχές 1900–1922*. τ. Α2, *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, επ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, 9–35. Αθήνα: Βιβλιόραμα, 1999.

———. *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830- 1880)*, Αθήνα: Πολύτυπο, 1988

Σουλιώτης - Νικολαΐδης Αθανάσιος, *Ο Μακεδονικός Αγών, η «Οργάνωσις Θεσσαλονίκης» 1906 - 1908*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου Αίμου - ΙΜΧΑ, 1993.

Σταματιάδη Β. Πλάτωνος, *Η κοινή γνώμη*, Αθήναι: [χ.χ], 1960.

Σταμέλος, Δημήτρης. *Πρωτοπόροι και ήρωες της ελληνικής δημοσιογραφίας*, Αθήνα: Γλάρος, 1983.

Χουρμούζη, Ελένη. *Η Ελλάδα μετά τον πόλεμο του 1897* Ι.Ε.Ε, τόμος ΙΔ' Νεώτερος Ελληνισμός από το 1881 ως το 1913, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977.

Augustinos Jerry, *The dynamics of modern Greek Nationalism: the «Great Idea» and the Macedonian problem*, East European quarterly [χ.τ.] January, 1973

Castellan Georges, *Ιστορία των Βαλκανίων 14^{ος} – 20^{ος} αι*, μτφ. Βας. Αλιφέρη, Αθήνα: Γκοβοστής, 1991.

Clogg, Richard. *Συνοπτική ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας 1770 – 2000*, Αθήνα: Κάτοπτρο, 2003.

Dakin, Douglas. *Η ενοποίηση της Ελλάδας, 1770 – 1923*. 6η έκδοση. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης), 2009.

Dakin, Douglas. *Ο ελληνικός αγώνας στη Μακεδονία 1897-1913*. Εκδ. Αδερφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1996

Sandor Kostya, *Pan –Slavism* , Danubian Press Inc ,1991